

GÖTEBORGS
UNIVERSITET

Ett reflexivt syskonskap

En studie om att växa upp tillsammans med fostersyskon

Monica Nordenfors

Göteborgs universitet

Institutionen för socialt arbete

2006

Nr 2006:8
Skriftserien
Institutionen för socialt arbete
GÖTEBORGS UNIVERSITET

© 2006 Monica Nordenfors

Tryck: Intellecta DocuSys AB, Göteborg 2006

ISSN 1401-5781

ISBN 91-86796-63-1

Till Måns och Calle

Abstract

Title: **Children as Reflexive Family Members:** A study on growing up with foster siblings.
Author: Monica Nordenfors
Key words: Childhood, foster care, agency, negotiation, reflexivity, competence/ vulnerability
Distribution: Göteborg University, Department of Social Work, Box 720, S-405 30 Göteborg
ISBN: 91-86796-63-1
ISSN: 1401-5781

The aim of this thesis is to describe and analyse how the natural children of foster carers experience growing up in a foster family. The intention was to gain knowledge about their everyday life through their own participation, and to make the research questions derive from their experiences. The Swedish research project "Growing Up With Foster Siblings" built on empirical material collected via focus groups (17 participants), discussion groups (16 participants), a (web and postal) questionnaire (684 answers) and 8 qualitative interviews.

The study follows the sociology of childhood and the young people are considered as social actors participating in interactions, activities and negotiations, which contribute to the construction of their social world. Children's competences as well as their constraints are explored.

When a family becomes a foster family the whole family is affected, not in the least the natural children, who often take an active part in the fostering assignment. The young people's experiences vary to a great extent. Some describe their relationships with their foster siblings as an ordinary sibling relationship or as being friends. Some take responsibility and care for both their foster siblings wellbeing as well as for their parent's wellbeing. Several of them describe how they reflexively mould their own part in the interaction by focusing on the needs of other family members.

A third of the young people in the study experiences a loss of time and attention from their parents. This theme has brought the analysis to the question of how the young people experience their position in the family. In the young people's descriptions it is noticeable how important the feeling of being able to affect their own situation, of being an actor, is. The young persons who have negative experiences (in groups and individual interviews mostly girls/women) have often described themselves as powerless, with no possibility of negotiating and affecting their situation.

Many of the young people describe themselves as active and involved in processes through which relationships in the family are formed. There is no consensus as to their construction of how a child in a certain age should engage in caring activities. The young people are involved and implicated in processes that are complex and full of ambiguity.

In line with theories of late modern society where sources of authority are localised within the individual and to negotiating processes, the children seem to be of the opinion that they are active agents who themselves decide what to take responsibility for or not. But they do this in a context. They live within a context where they are expected to behave according to certain conceptions of in what way a natural child to a parent who foster should act in relation to their foster siblings but also towards their parents. Expectations interlock with the active child who engages in processes through which social relationships are formed in the family.

Förord

Då var det dags att sätt punkt, vilket jag har upptäck inte alltid är det lättaste. Har jag lärt mig något under dessa utmanande år som doktorand är det att det alltid finns ytterligare ett perspektiv utifrån vilket man kan betrakta sitt empiriska material.

Att skriva en avhandling är en ”egotripp” utan dess like, men inget individuellt projekt. Jag vill tacka ett antal personer som har bidragit till att jag har trivts gott här på institutionen och till att jag har kunnat genomföra det här projektet.

Först och främst måste ett stort tack riktas till alla de barn och unga som delat med sig av sina erfarenheter. Det har varit otroligt fascinerande att lyssna till era berättelser och att ta del av ert engagemang, era vedermödor och glädjeämnen. Ni drar ett stort lass vilket jag vill uppmärksamma i den här avhandlingen. Tack!

Nästa tack vill jag rikta till professor Margareta Bäck-Wiklund och fil.dr Ingrid Höjer som har varit mina handledare. Ni har utformat ett spännande projekt och utan er hade den här avhandlingen aldrig blivit till. Margareta, du har en förmåga att uttrycka dig på ett sätt som har tvingat mig att tänka efter, både en och flera gånger. Du har ”pushat”, kritiserat och inspirerat mig och drivit arbetet framåt. Ingrid, du är en person med många järn i elden men du har alltid haft tid och delat med dig av ditt kunnande och stöd. Tack vare er har jag fått möjligheten att göra detta. Tusen tack ska ni ha!

Jag vill också tacka alla som under arbetets gång har kommenterat mina texter. Professor Peter Dellgran och docent Maren Bak har i sista minuten bidragit med ovärderliga kommentarer på mitt ibland ”svårlästa manus”. Professor Elisabeth Näsman och fil.dr. Kristina Larsson Sjöberg har varit opponenter vid mitt slutseminarium respektive mellanseminarium och bidragit med konstruktiv kritik.

Ett särskilt tack till Helena Johansson, Karin Röbbäck och Charlotte Melander för kreativa och mycket trevliga stunder. Helena vill jag tacka extra för att du har hjälpt mig med mina texter och formatmallar, det är ovärderligt! Margareta Regnér har i ett tidigt skede granskat min text och hon befann sig även i sluttampen av sitt avhandlingsarbete samtidigt som jag. Det kändes skönt att veta att man inte var ensam när ljuset slocknade i korridoren. Cia, tack för hjälp med korrekturläsning!

Ett stort tack till alla doktorandkollegor och övrig personal på institutionen för socialt arbete. Det har varit en fantastisk tid och jag har trivts gott!

Referensgruppen som har varit knuten till projektet och bidragit med sin kunskap och entusiasm ska också ha ett stort tack!

Ett tack ska också riktas till finansiärerna av projektet: FAS (Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap) och Allmänna Barnhuset.

Sist men absolut inte minst: Mamma, utan dig hade det här inte varit genomförbart. Du är fantastisk!

INNEHÅLL

ABSTRACT	5
FÖRORD	7
KAPITEL 1 INLEDNING	13
INTRODUKTION	13
SYFTE	16
AVHANDLINGENS DISPOSITION	17
FAMILJEHEMMET	18
KAPITEL 2 TEORETISKA PERSPEKTIV	29
INDIVIDUALISERING SÄTTER BARNET I FOKUS	29
IDENTITET	35
FÖRHANDLINGAR	38
SAMMANFATTANDE KOMMENTAR	40
KAPITEL 3 TIDIGARE FORSKNING OM BARN	41
BARNET I FORSKNINGEN	41
SAMMANFATTANDE KOMMENTAR	51
KAPITEL 4 METOD	53
REFERENSGRUPP	54
FOKUSGRUPPER	54
DISKUSSIONSGRUPPER	56
ENKÅT	58
INDIVIDUELLA INTERVJUER	64
ANALYS	66
ÉTISKA ÖVERVÄGANDEN	70
RELIABILITET OCH VALIDITET	76
GENERALISERBARHET	80
SAMMANFATTANDE REFLEKTION ÖVER METODEN	81

KAPITEL 5 ATT DELA SINA FÖRÄLDRAR MED FOSTERSYSKON	83
”DET ÄR JAG SOM FÖRLORAR NÅGOT”	87
DELAKTIGHET	94
TID OCH UPPMÄRKSAMHET SOM FÖRHANDLINGSTEMA	110
ATT KÄNNA SIG DELAKTIG	114
KAPITEL 6 ENGAGEMANG.....	117
SOM VANLIGA SYSKON	121
ENGAGEMANGETS OLIKA UTTRYCKSSÄTT	123
TVÅ BERÄTTELSE	152
UNGA OCH ENGAGEMANG	161
KAPITEL 7 FAMILJEHEMMET SOM MORALISK ARENA	165
ATT FÖRSTÅ OCH VISA HÄNSYN	166
DEN GODA FAMILJEN	171
FÖRVÄNTNINGAR PÅ DE UNGA	181
”DISKTRASAN ANFALLER”	188
DE UNGA SOM AKTÖRER I ETT SAMMANHANG.....	193
KAPITEL 8 DET REFLEXIVA SYSKONSKAPET	197
DELAKTIGHET	198
FAMILJEHEMMET SOM ARENA	199
FÖRHANDLINGSFAMILJ?	200
FLICKOR OCH POJKAR	201
ÖMSESIDIG PROCESS	202
SUMMARY CHILDREN AS REFLEXIVE FAMILY MEMBERS	205
SWEDISH FOSTER FAMILY CARE	206
METHODS	206
RESULTS	207

DISCUSSION.....	216
REFERENSER.....	219
BILAGOR.....	227
BILAGA 1 KONTRAKT FÖR GRUPPTRÄFFAR	227
BILAGA 2 TABELLER.....	228
BILAGA 3 FRÅGEGUIDE TILL FOKUSGRUPPERNA.....	234
BILAGA 4 INTERVJUGUIDE INDIVIDUELLA INTERVJUER.....	236
BILAGA 5 ÄNNU FLER TABELLER	240
BILAGA 6 INFORMATION OCH FÖRFRÅGAN OM DELTAGANDE I FOKUSGRUPPERNA.	242
BILAGA 7 FÖRFRÅGAN OM DELTAGANDE I DISKUSSIONSGRUPPERNA.....	244
BILAGA 8 FÖRFRÅGAN OM DELTAGANDE I STUDIEN RIKTAD TILL DE UNGA.....	245
BILAGA 9 INFORMATION OCH FÖRFRÅGAN OM DELTAGANDE I INDIVIDUELLA INTERVJUER	246

Kapitel 1

Inledning

Introduktion

De unga som den här avhandlingen handlar om har alla det gemensamt att de är biologiska barn i ett familjehem och att de under längre eller kortare tid har levt tillsammans med ett fostersyskon som har bedömts vara i behov av att bo i en annan familj än den egna.¹ Hösten 2001 började jag arbeta i projektet "Att växa upp med fostersyskon" tillsammans med Ingrid Höjer och Margareta Bäck-Wiklund.² Syftet med projektet är att utifrån barnets perspektiv analysera vad det betyder att under sin barndoms- och ungdomstid dela sina föräldrar med fostersyskon.³ I tidigare forskning har fosterföräldrar och fosterbarn stått i centrum men om fosterföräldrarnas egna barn – och vad det innebär att växa upp med fostersyskon – är kunskapen begränsad. Dessa barn och unga har inte tidigare varit tillfrågade om sina upplevelser, inte heller har de betraktats som delaktiga i omsorgsuppdraget vilket riktas mot fosterföräldrarna. Kunskap inhämtad från studien,

---

¹ Familjehem kallades tidigare fosterhem. Jag använder mig av det nya begreppet beträffande insatsen och när jag refererar till familjen i sin helhet. Då det är krångligt att använda orden: familjehemsplacerat barn och familjehemsföräldrar skriver jag fosterbarn och fosterföräldrar.

² Forskningsprojektet "Att växa upp med fostersyskon" är finansierat av FAS (Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap) och stiftelsen Allmänna barnhuset. En rapport där hela projektet presenteras finns utgiven (Höjer & Nordenfors, 2006).

³ I projektet kombineras ett barnperspektiv och ett vuxenperspektiv. Barnets perspektiv innebär här att barnet själv berättar om vad det har varit med om och att jag som forskare försöker att förstå barnets perspektiv. Vuxenperspektivet genomgår hela projektet då det har utformats av vuxna och utsagorna bearbetas och analyseras av vuxna. För en utförlig diskussion om barnperspektivet se t.ex. Larsson-Sjöberg, (2000).

”Fosterfamiljens inre liv” (Höjer, 2001) ledde fram till att intresset väcktes för fosterföräldrarnas egna barns upplevelser. Studien omfattas av fokusgrupper (17 deltagare), diskussionsgrupper (16 deltagare), en enkätundersökning (684 respondenter) och åtta individuella intervjuer. Studien är utformad av Ingrid och Margareta och jag började arbeta i projektet efter att fokusgrupperna hade genomförts.

Deltagarna i studien befinner sig inom ett stort åldersspann och är barn, tonåringar och unga vuxna. I texten refererar jag till dem som barn när jag beskriver dem i förhållande till sina föräldrar. I övrigt benämns de som ”de unga” då jag ofta beskriver hur både barnen, tonåringarna och de unga vuxna beskriver och upplever sina erfarenheter.⁴

Fostersyskonen är en heterogen grupp och de har skilda upplevelser, inte sällan traumatiska. Några har vuxit upp tillsammans med missbrukande eller psykiskt sjuka föräldrar, en del har varit utsatta för misshandel eller blivit sexuellt utnyttjade. Andra har inte fått den dagliga omsorg som ett barn bedöms vara i behov av. Att flytta ett barn från en familj till en annan är ett omfattande ingripande och familjehemsvården är en betydande del av den sociala barnvården i Sverige. Ungefär 11 500 barn och ungdomar var placerade i familjehem den 1 november 2005 (Socialtjänst 2006:9). I Socialtjänstlagen anges att familjehemsvården ska medverka till att barn och unga får växa upp under gynnsamma förhållanden. Närmare precisering av målsättning med intentionerna i lagen finns inte. Riksdagens revisorer (2001/02:16) beskriver målet för familjehemsvården som att den ”genom att normalisera uppväxtvillkor och kompensera för tidigare brister ska resultera i att barnen mår bra och utvecklas positivt”. Förväntningarna på familjehemmet och dess medlemmar är stora. Familjehemmet ska kunna erbjuda fosterbarnet ”god vård och fostran” och bör leva ett liv där det finns ”överskott” på kärlek och värme (Höjer, 2001). I dessa familjer växer de unga i min studie upp.

Under studiens gång har de unga delat med sig av vitt skilda upplevelser och erfarenheter. De har berättat om sin vardag, nära relationer och identitetsskapande. Det har handlat om sorg och glädje, ilska, oro, värderingar, ansvar och vänskap. Å ena sidan är det egentligen omöjligt att tala om de unga i familjehemmen som en enhetlig grupp. Deras skildringar och upplevelser skiljer sig åt och att lyssna på mångfalden i berättelserna är som att ta del av vitt skilda världar. Å andra sidan finns gemensamma drag som gäller för flera av deltagarna i studien.

---

⁴ Vissa upplevelser är åldersspecifika och i dessa fall anger jag detta. Ålder eller åldersgrupp anges genomgående i citaten.

Johan beskriver att han har fått en nära och bra kompis i sitt fostersyskon. En kamrat som fyller upp tom och tråkig tid. *Maria* upplever att hon har fått ett underbart syskon och hon uttrycker att det är svårt att skilja mellan ett biologiskt syskonskap och fostersyskonskapet. *Jill* kallar sin mamma "supermorsa", men hon oroar sig för hennes hälsa. Hon berättar inte för mamman om sina egna problem då hon inte vill tynga henne ytterligare, eftersom Jill uppfattar att modern har en mycket pressad tillvaro. Jill tar även ett stort ansvar för sin fosterbror. *Karin* beskriver i efterhand, när hon ser tillbaka på sin tonårstid, att hon inte levde för sig själv utan att hon helt och hållet gick upp i att hjälpa sitt fostersyskon. Karin tog inget utrymme genom att berätta om sina egna upplevelser vid exempelvis familjens gemensamma middagar. Hon säger: "för det handlade inte om mig, det var inte synd om mig". Karin vill, trots vissa eftergifter under sin tonårstid, inte vara utan sina erfarenheter av att ha vuxit upp tillsammans med fostersyskon. *Lasse* tycker att han har fått en inblick i en "främmande" värld, han har fått lära sig att dela med sig och att visa hänsyn. *Carina* beskriver ett nära förhållande till en liten fosterbror och en positiv relation till sin mamma, som tillbringade mycket tid hemma under fosterbroderns småbarnsår. Efter denna positiva tid i Carinas liv fick familjen ytterligare ett fosterbarn och hennes erfarenheter av de ibland kaotiska åren som följde är besvärliga och diametralt olika de tidigare erfarenheterna av att ha fostersyskon. Hon upplevde, tillsammans med sitt andra fostersyskon, att hon kom i skymundan och att hennes problem i skolan inte uppmärksammades av hennes föräldrar.

Studiens resultat redovisas dels i rapporten "Att leva med fostersyskon" (Höjer & Nordenfors, 2006) och dels i min avhandling. Rapporten spänner över hela det empiriska materialet medan jag har valt att fördjupa mig i ett antal teman.

Syfte

Denna studie handlar om fosterföräldrarnas egna barn och syftet är att utifrån deras perspektiv beskriva och analysera deras upplevelser av sin barndom i familjehemmen. Studien analyserar de ungas syn på sin *delaktighet* i processer, varigenom relationer inom familjen formas. Studien har alltså en given kontext, nämligen familjehemmet. Den moderna barndomsforskningen, där barnet betraktas som en *aktör* har varit vägledande i analysen av hur de unga engagerar sig men även av hur de *begränsas* i sin handlingsrepertoar.

Frågeställningar

- På vilka sätt engagerar de unga sig i sina fostersyskons och föräldrars välbefinnande? Skiljer sig flickornas/kvinnornas beskrivningar från pojkarnas/ männens?
- Hur presenterar de unga sig själva? Vilka positioner intar de unga i familjen – finns det omöjliga positioner?
- Vilka normer och värderingar gäller inom familjehemmen och hur ser införlivandet av värderingarna ut ur de ungas perspektiv? Vad innebär det att vara barn i ett familjehem med tanke på de moraliska imperativ som familjehemmet står för?

Avhandlingens disposition

I *kapitel 1* introduceras studien, syfte och frågeställningar beskrivs. Därefter presenteras de ungas sammanhang – familjehemmet. Forskning om familjehemmet och om de biologiska barnen i familjehemmen beskrivs.

I *kapitel 2* presenterar jag de teoretiska perspektiv som har varit vägledande i analysen. Den moderna barndomsforskningen och några för avhandlingen viktiga teoretiska begrepp tas upp.

Kapitel 3 innehåller en presentation av tidigare studier inom den moderna barndomsforskningen, vilka utgår från barns och ungas egna utsagor om sina liv.

I *kapitel 4* redogörs för studiens genomförande. Här presenteras de metoder som används och hur jag har gått tillväga för att analysera materialet.

I *kapitel 5* introduceras det empiriska materialet för första gången. I det här kapitlet får vi möta de ungas upplevelser av sina relationer till föräldrarna. Analysen inriktas inledningsvis på aspekter som på olika sätt berör temat tid och uppmärksamhet och successivt vävs andra aspekter av de ungas upplevelser av interaktionen in.

I *kapitel 6* analyseras hur de unga engagerar sig i sina fostersyskon och föräldrar och här introduceras Masons teori om omsorg, vilka delar av analysen utgår ifrån.

I *kapitel 7* analyseras dels de kulturella föreställningar och värderingar som gäller i de ungas familjer och dels de ungas bilder av sig själva. Forandet av värderingar och självbilder betraktas som en process, vilken försiggår i relationerna mellan de olika familjemedlemmarna och i familjehemmet som kontext.

I *kapitel 8* diskuteras avhandlingens huvudsakliga resultat.

Familjehemmet

Vård i familjehem kan ges i enlighet med Socialtjänstlagen (SoL) eller lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU).⁵ I båda fallen överförs endast vården av barnet till fosterföräldrarna. Fosterföräldrarnas uppdrag är att komplettera fosterbarnets biologiska föräldrar, inte ersätta dem, och grundregeln är att barnet ska återvända till sina biologiska föräldrar så snart det är möjligt. Med undantag för de familjer där fosterbarnet har haft så stora problem att det har påverkat hela familjen skiljer sig inte ett fosterföräldraskap så mycket från ett biologiskt föräldraskap (Höjer, 2001). Det finns emellertid vissa skillnader varav en är det avtal som reglerar placeringen och en annan att uppdraget är avlönat. En av de mer framträdande skillnaderna mellan ett biologiskt föräldraskap och fosterföräldraskapet är avsaknaden av bestämmanderätt, vilket innebär att fosterföräldrarna, som ofta känner ett stort ansvar för fosterbarnet, inte alltid kan fatta de beslut som de anser är de bästa för barnet. Familjehemmets uppdrag innebär en potentiell risk för separation och förlust där familjemedlemmarna har lite att säga till om. I familjehemmet finns en blandning av föräldraskap, dels det biologiska, dels det sociala och det rättsliga (Singer, 2000). Vad gäller föräldraskapet till de egna barnen är de oftast en kombination av alla tre föräldraskapen. Fosterföräldraskapet utgör till största delen ett socialt föräldraskap. Biologiska band är inte kittet för relationerna i fosterfamiljen utan sociala, där det formella avtalet spelar en betydande roll. Ibland ingår även vissa behandlande uppgifter i uppdraget vilket skiljer ut det från ett biologiskt föräldraskap. Fosterföräldrar ansvarar för ett barn med särskilda behov, vilket innebär att uppdraget har en mer professionell karaktär, där också handledning ingår. Ytterligare en skillnad är att familjehemmet är ett öppet system med svagare gränser än den ordinära familjen. Såväl socialsekreterare/familjehemssekreterare som fosterbarnet och dess föräldrar (ibland även övriga familjemedlemmar) tas emot och familjen blir till viss

---

⁵ Vård i familjehem kan ges i enlighet med Socialtjänstlagen (SoL) och då krävs samtycke från föräldrar och barn som är 15 år. Beslut i enlighet med SoL fattas av socialnämnden i respektive kommun. Kan inte behövlig vård ges på frivillig väg kan tvångsvård ges med stöd av lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU). Det finns två skäl för omhändertagande enligt LVU: miljöskäl och beteendeskäl. Miljöskälen innebär att barnet omhändertas till följd av brister i hemmiljön eller i föräldrars omsorgsförmåga. I beteendefallen är det den unges eget beteende som utgör grund för omhändertagandet. Länsrätten fattar beslut om vård enligt LVU efter ansökan från socialnämnden. Samhällsvård av barn utanför hemmet utgörs av vård på institution och av familjehemsvård där den sistnämnda sker i privata familjer.

del offentlig. Familjen som en plats dit familjemedlemmarna kan dra sig tillbaka från omvärlden förändras i och med att familjen blir familjehem (Höjer, 2001).

Familjen ses som den mest önskvärda samlevnadsformen (Brembeck, 1998) och familismen som ideologi utgör enligt Makrioniti (1994) en normativ modell som definierar något gott och naturligt. Gillis (1997) skriver att familjen aldrig tidigare har haft lika stor kulturell betydelse för att överbygga samhälleliga motsättningar inbyggda i ett system baserad på värderingar av tävling, omedelbar tillfredsställelse och amoraliska beräkningar. Familjen har blivit den enhet dit värderingar som samarbete, lojalitet och moraliska överväganden har lokaliserats. Det finns ett grundantagande i vår kultur att barn ska vara en del av en familj (Qvortrup, 1993). Vid en familjehemsplacering används en privat familj för en offentlig behandlingsinsats och det är familjen och dess omsorg som förmodas utgöra den positiva åtgärden för fosterbarnet (Höjer, 2003). Ett av kriterierna som socialstyrelsen har satt upp för goda fosterföräldrar är att det råder ett gott förhållande mellan fosterföräldrarna inbördes, samt mellan dem och eventuella övriga familjemedlemmar. Föreställningen om det goda familjehemmet grundar sig ofta på bilden av en intakt och välfungerande kärnfamilj, där mor, far och barn lever ett gott liv tillsammans. Höjer (2001:15) skriver att det:

”är inte tillräckligt att bara vara en intakt kärnfamilj. För att kunna tillgodose behoven hos de barn som placeras förväntas fosterfamiljen kunna erbjuda ’god vård och fostran’. Fosterföräldrar skall därför själva leva ett sådant liv att detta blir möjligt, vilket innebär att de söks bland par som lever just ett stabilt och tryggt liv, där det också finns ett ’överskott’ av kärlek och värme, som kan komma ett behovande barn till godo.”

Att bilden av kärnfamiljen står som modell för familjehemmet framträder tydligt. Sällan väljs familjehem bland ensamstående, homosexuella familjer eller par utan barn.

I avhandlingen ”*Familjehemmets inre liv*” (Höjer, 2001) studeras vad som händer då en ”vanlig familj” blir en ”särskild sorts familj”, då ansvarsstagande och omsorgsgivande utökas genom att familjen tar emot fosterbarn. I fokus är relationerna mellan föräldrarna och mellan föräldrar och barn. Studien bygger på en enkät som skickades ut till fosterföräldrar (366 svar, 174 män och 192 kvinnor) och intervjuer med 17 fosterföräldrapar.

Männen och kvinnorna i studien ”*Familjehemmets inre liv*” (Höjer, 2001) beskriver en arbetsfördelning, där mödrarna tar ansvar för hem, hus-

håll och barn medan männen tar ansvar för det som befinner sig utanför familjens gränser. Rollerna är väldefinierade och båda parter är nöjda med den här uppdelningen. Kvinnorna beskriver sig som kompetenta mödrar och männen uppskattar sina hustrurs arbetsinsatser i hemmet. En följd av en tydlig arbetsfördelning mellan makarna är att behovet av förhandlingar kring vem av makarna som ska göra vad i hushållet minskar. Fosterföräldrar ger en bild av ett vardagsliv som präglas av samstämmighet, tillfredsställelse och få förhandlingar kring vem som ska göra vad i hushållet (Höjer, 2001). Färre förhandlingar leder till mer tid till annat, vilket kan behövas i ett familjehem, där en stor del av tiden måste ägnas åt fosterbarnets behov. Dessa resultat står i kontrast till föreställningen om den moderniserade formen av familj i vilken omsorgsarbetet förutsätts vara delat. Vem som ska städa, diska, laga bilen, vara hemma med sjukt barn är i tanken inte självklart i dagens samhälle.⁶ Kärnfamiljens tydliga rollfördelning har ersatts av *förhandlingsfamiljen* där paret förväntas förhandla sig fram till den fördelning av förvärvsarbete, omsorgsarbete och hushållsarbete som passar dem bäst (Bäck-Wiklund & Bergsten, 1997; Silva och Smart 1999; Roman, 2003).

I Höjers studie framträdde samtidigt en parrelation där fosterföräldrarna tvingas reflektera över sig själva som mödrar och fäder och där förhandlingar kring fosterföräldraskapets utformning blir nödvändiga. Arbetsfördelningen och de få förhandlingarna kring vem som gör vad till trots, upplever föräldrarna att fosterföräldraskapet har inneburit att makarna varit tvungna att tala med varandra om omsorgsuppdraget. ”Män som tidigare befunnit sig i periferin av familjen har genom fosterföräldraskapet kommit närmare familjens centrum” (Höjer, 2001). På så sätt har mannen blivit mer delaktig i omsorgsuppgiften, vilket framförallt kvinnorna i studien upplevde som tillfredsställande. Delaktigheten behöver inte innebära att arbetsuppgifterna delas upp rättvist, utan att makarna samtalar mera och försöker lösa uppgifter tillsammans. Många gånger har männen blivit mer aktiva än de var i förhållande till de egna barnen. Fosterföräldraskapet har medfört ett

---

⁶ Forskningen visar att trots detta tenderar förhandlingar kring vem som ska göra vad mynna ut i liknande resultat för de flesta par (se t.ex. Plantin, 2003). Män ägnar dubbelt så mycket tid åt förvärvsarbete som kvinnor, medan motsatsen gäller hemarbete (Hydén & Hydén 2002). Bäck-Wiklund & Bergsten (1997) fann i sin studie av barnfamiljer att barnet var i fokus för mäns och kvinnors livsplaner. Män och kvinnor talade om familjeprojektet i liknande termer men när de berättade om sitt vardagliga agerande framträdde skillnader. ”*I ord är familjeprojektet gemensamt och könsneutralt, i handling är det individuellt och könsspecifikt*” (Bäck-Wiklund & Bergsten, 1997:190).

behov av att reflektera över moderskap och faderskap, vilket har förstärkt föräldraskapet och tillfört livet en positiv dimension. I relation till begreppet familjekultur resonerar Höjer kring att de reflektioner och förhandlingar som äger rum bildar en särskild familjekultur som också blir en av vinsterna med uppdraget.⁷ Relationen mellan parterna intensifieras, makarna tvingas att diskutera och hitta förhållningssätt för att klara uppdraget, de bildar ett team. De måste:

”reflektera över sig själva som kvinna och mor, som man och far. En sådan reflektion innebär att de kommer närmare varandra som makar, fosterföräldraskapet blir i högre grad ett gemensamt projekt än själva föräldraskapet”

(Höjer, 2001:139).

Föräldraparen uttryckte ett gillande över tillfället till reflektion. Förhandlingar om arbetsfördelningen i hemmet är få, istället krävs förhandlingar om hur familjehemsuppdraget ska skötas, om vem ska göra vad i relation till omsorgen om fosterbarnet.

Kvinnors omsorgsgivande har varit tema i många texter och artiklar och både vad gäller informell omsorg och formell omsorg anses kvinnor vara ”natural carers”, d.v.s. att de anses ha en medfödd begåvning att utöva omsorg (Morgan, 1996). Alla kvinnor är emellertid inte involverade i omsorgsarbete, samtidigt som det finns män som är det. Kvinnors identiteter och kön konstrueras och formas inom omsorgsprocessen. I familjehemmet är det oftast mödrarna som har tagit initiativet till fosterföräldraskapet och det är fler kvinnor än män som uttrycker att de vill ge omsorg och ta ansvar för andra barn än de egna.

”Fosterföräldraskapet kan således vara ett sätt, främst för kvinnorna, att förverkliga en önskan om att leva med barn, att känna tillfredsställelse i att utöva omsorg.”

(Höjer, 2001:103)

Den här önskan bildar således en grund för kvinnornas livsplan. Det är också i huvudsak kvinnorna som utövar omsorgen om fosterbarnet, vilket upplevs som tillfredsställande. Fosterföräldraskapet är krävande men det ger

---

⁷ I begreppet familjekultur innefattas ”det familjekollektiva medvetandet, de enskilda familjemedlemmarnas verklighetskonstruktioner, känslomässiga erfarenheter och värderingar så som de uttrycks i vardaglig interaktion och vardagshandlingar” (Bäck-Wiklund & Bergsten, 1997:86). Detta medvetande behöver inte innebära att familjemedlemmarna har delade erfarenheter eller lika värderingar.

också mycket tillbaka. För fosterföräldrar är ofta barn och familj det som är det viktigaste i livet. Fosterföräldrarna tycker att de lever ett gott liv med stabilitet, trygghet och kontinuitet och de har en önskan att använda sig av sitt överskott på ett bra sätt och en önskan att göra en social insats. Kvinnorna talar i högre grad om att använda sin moderskompetens än männen talar om sin faderskompetens (Höjer, 2001). Flera teoretiker (bl.a. Hochschild, 1989) har pekat på att det råder omsorgsbrist i det senmoderna samhället. Höjer (2003) skriver att det i familjehemmet finns ett omsorgsöverskott och att familjehemmet vid en första anblick kan verka otidsenlig, men då barn som livsplan kan sägas vara en gemensam nämnare för familjehemsföräldrar blir omsorgen ett sätt att förverkliga sig själv, det blir det individuella projektet. Fosterföräldraskapet kan vara ett sätt att förverkliga sig själv och i denna bemärkelse lever fosterföräldrar upp till de postmoderna idealen av självförverkligande, menar Höjer. Familjehemmet faller in i den nya forskning som visar på att engagemang i andra människor inte minskar i vår tid utan snarare finner nya former (se t.ex. Williams, 2004; Silva & Smart, 1999).

Fosterföräldrar lever ofta i långa och stabila förhållanden vilket tyder på en mindre osäkerhet än vad som karakteriserar det senmoderna samhällets temporära parrelationer (Höjer, 2003; Giddens, 2001). I familjehemmet präglas emellertid relationen till fosterbarnet i högsta grad av osäkerhet där relationen i princip kan upplösas när som helst. I familjehemmet samsas olika former av relationer som existerar utifrån olika förutsättningar. I kontrast till den "eviga" förälder – barn relationen som råder mellan föräldrarna och deras biologiska barn kan ställas de osäkra relationerna mellan fosterföräldrarna och fosterbarnet och även mellan de biologiska barnen i familjen och deras fostersyskon. Det ställs höga krav på fosterföräldrarna att de ska skapa trygga och stabila förhållanden för fosterbarnet. I relation till uppdragets art, omsorg och trygghet, blir relationernas osäkra förutsättningar minst sagt paradoxala.

Det är i dessa familjer som de unga i studien växer upp/har vuxit upp. Det är höga förväntningar som barnens föräldrar ska leva upp till. Även barnen behöver förhålla sig till föreställningarna om hur familjelivet ska levas. Föreställningar som snarare handlar om "traditionella" värden, som en trygg och stabil kärnfamilj, än en senmodern individuell familjeform med ökade frihetsgrader.⁸ I det här sammanhanget kan vi tala om att moraliska "måsten" existerar explicit, åtminstone inom ramen för 'god vård och fostran'. Å andra sidan ställs höga krav på familjehemmet mot ett öppnande

---

⁸ Med traditionell syftar jag här på kärnfamiljen i betydelsen mamma/pappa/barn som ideal familjebild.

mot andra nätverk såsom fosterbarnets ursprungsfamilj och socialtjänst samt god anpassningsförmåga till rådande förhållanden vilket talar för att familjehemmet behöver bära senmoderna drag för att fullt ut lyckas med sitt uppdrag. Barnen växer upp i en familj som kan bära på dessa karaktärsdrag och i ett samhälle som ställer höga krav på att individen i en ständigt pågående process reflexivt skapar och omskapar sina identiteter.

Biologiska barn i familjehem

Forskning om hur fosterföräldrarnas egna barn påverkas av att växa upp tillsammans med fostersyskon är begränsad. Större delen av forskningen baseras på sekundärinformation, d.v.s. det är inte barnen själva som har uttalat sig om sin situation och sina upplevelser utan deras föräldrar som har berättat hur de tror att deras barns erfarenheter ter sig. Ingen svensk forskning finns där barns berättelser utgör det empiriska materialet.

Föräldrars beskrivningar

Hur uppfattar då föräldrarna att deras biologiska barn har det? De främsta positiva konsekvenserna för de egna barnen anser föräldrar vara att barnen har tillägnat sig en förståelse för andra människors situation, de har övat upp sin empatiska förmåga och de har blivit mer toleranta (Poland & Groze, 1993; Pugh, 1996, Talbot, 1997; Familjeplejen i Danmark, 1998). Ökad livsinsikt och lärdomen att dela med sig är andra egenskaper som föräldrarna tycker att fostersyskonskapet för med sig för de egna barnen. Många föräldrar menar att deras barn har "fått lära sig att dela med sig och att det finns människor som haft mindre tur i livet än vad de själva har haft" (Höjer, 2001:147). Men många fosterföräldrar oroar sig också för sina barns situation (Poland & Groze 1993) och tycker att det är viktigt att de förbereds på minskad tid och uppmärksamhet från föräldrarnas sida.

76 procent av föräldrarna i Höjers studie (2001) tror att deras barn är nöjda med att deras familj är familjehem. Endast tre procent tror att barnen är ganska eller mycket missnöjda. Ett resultat som inte stämmer överens med Triselotis m.fl. (2000) studie, där en större andel av föräldrarna (17 procent) trodde att barnen var övervägande negativa till sina erfarenheter. Ibland har det varit svårt för föräldrarna att avgöra om erfarenheterna har varit positiva eller negativa och resonemang förekommer där föräldrarna tycker att negativa erfarenheter har haft en positiv inverkan på de egna barnen (Höjer, 2001). De lite äldre barnen har enligt föräldrarna ofta delat deras önskan om att hjälpa någon som har haft det svårt och har deltagit i diskussioner och i beslutet att bli familjehem. I vissa fall har föräldrarna sett det som en framgångsrik uppfostringsmetod och barnen har fått en lektion i

empati med positiva resultat. Även i familjer där de egna barnen har fått stå tillbaka, då fosterbarnet tagit mycket tid och uppmärksamhet i anspråk, har föräldrarna sett det som en vinst. Höjer fann att 91 procent av föräldrarna tyckte att de egna barnen och fosterbarnen hade en mycket positiv eller ganska positiv relation.

Cirka tio procent uppgav dock att det ganska eller mycket ofta förekom konflikter mellan de egna barnen och fosterbarnen. De konflikter, som föräldrarna refererade till handlade oftast om bråk om saker som barnen hade lånat av varandra eller om konflikter som berodde på att de egna barnen vill vara ifred. I vissa fall har den negativa inverkan på de egna barnen varit högst påtaglig. En pappa berättade att fosterbarnet visade sin frustration genom att stjäla och förstöra syskonens saker, vilket resulterade i att föräldrarna måste skydda de egna barnen genom exempelvis låsta dörrar. Det finns exempel i föräldrarnas berättelser om ett fosterbarns avundsjuka mot ett biologiskt barns självklara plats i familjen men även på avundsjuka från ett biologiskt barn som känt sig försummat. Fosterföräldrar har också berättat om att de egna barnen blivit negativt påverkade genom att "förlora sin oskuldsfullhet" (Pugh, 1996; Höjer, 2001).⁹

"Genom att leva med fostersyskon fick de egna barnen en insyn i utsatta barns situation. Den del av den insynen kunde vara alltför smärtsam för de egna barnen, som identifierade sig med sina fostersyskon och led med dessa då de blev utsatta för besvikelser, eller i vissa fall rena övergrepp, från sina föräldrar."

(Höjer, 2001:154)

I studien "*Fosterfamiljens inre liv*" svarade 75 procent av föräldrarna att de sällan eller aldrig försummade sina egna barn. De övriga 25 procenten sade att de ofta gjorde det. Som en följd av detta fick många föräldrar dåligt samvete. En mamma beskrev att hon tappade sina egna barn ur sikte de första åren som familjen hade fosterbarn. Ytterligare en mamma berättade att vare sig hennes man eller hon själv hade uppmärksammat att yngsta dottern hade problem förrän flickans lärare påpekade det. Höjer pekar på tre anmärkningsvärda fenomen: Dels att varken mamman eller pappan hade upptäckt att flickan mår dåligt, dels att flickan själv inte hade berättat för sina föräldrar hur dåligt hon mårde samt att inte heller socialsekreteraren var medveten om hur besvärligt flickan hade haft det, trots att hon hade kunskap om att fosterbarnets problem påverkade fosterfamiljens egna barn.

---

⁹ "Förlora sin oskuldsfullhet" är direktöversatt från engelskans "Loss of Innocence".

Upplevelsen av försummelse av egna barn påverkas av den tid som används till arbete med fosterbarnen och de förväntningar som föräldrarna haft på sitt uppdrag. De är medvetna om att de egna barnen blivit fråntagna föräldratid och kompenserar detta på olika sätt. Den vanligaste strategin är att lägga fosterbarnet i tid och ägna återstoden av kvällen åt de egna barnen, vilket förutsätter att fosterbarnet är yngre än det egna barnet. Ett annat sätt är att ägna mycket tid åt de egna barnen när fosterbarnet är hos sina föräldrar.

Flera föräldrar beskrev att hjälpen från de egna barnen har varit viktig och underlättat för dem. Hjälpen kan handla om barnpassning och om att underlätta för fosterbarnen att både anpassa sig till familjen och övriga sociala kontakter. För en mamma blev dotterns inställning till fosterbarnet en hjälp att inte särbehandla honom utan att ställa adekvata krav. Många gånger är föräldrarnas bilder av hur barnen har påverkats motsägelsefulla, och då framförallt mödrarnas. De beskriver att barnen har haft det bra men berättar sedan om situationer där det är svårt att förstå att det kan förhålla sig på det viset. En fostermamma säger så här om förhållandet mellan sonen och fostersonen: ”de har blivit som bröder /.../ så det var nog positivt för min sons skull när det gäller den biten.” Strax därefter säger hon: ”han var fruktansvärt aggressiv /.../ misshandlade min son” (Höjer, 2001:160). Männan är inte lika motsägelsefulla.

Tidigare studier har visat att föräldrars och barns uppfattningar om hur de egna barnen påverkas inte alltid stämmer överens. Fosterföräldrarna har ofta en mer positiv syn på de egna barnens situation än vad barnen själva har (Shaw & Lebens, 1977; Kaplan, 1988). Höjer beskriver föräldrarnas, och då i synnerhet mödrarnas, berättelser vid att de åstadkoms genom ett ”positivt filter”. Att erkänna att de egna barnen har farit illa vore för fostermammorna, vars självbilder är starkt kopplade till ett dugligt moderskap, att erkänna att de inte varit tillräckligt goda mammor.

Barnens upplevelser

Den bild som barnen ger av sin situation är tudelad och effekterna beskrivs som både positiva och negativa. I en undersökning intervjuade Kaplan (1988) 15 barn i åldrarna sex till 12 år och deras mammor. Det huvudsakliga resultatet var att mammorna hade en annan inställning till vad det innebar för barnen att leva med fostersyskon än vad barnen själva hade. Mammorna förväntade sig större mognad av barnen än vad barnen kunde leva upp till och de minimerade också barnens bekymmer. De såg inte den separationsångest som barnen visade vilken var en följd av att de visste att fostersyskonen när som helst kunde bli tvungna att flytta från familjen. Resultaten visade också att det var mer stressande för barn under åtta år att leva i ett

familjehem. Dessa barn accepterade inte mödrarnas förklaringar till varför fostersyskonen inte kunde bo med sina egna föräldrar. Barnen hittade egna förklaringar som handlade om att föräldrarna avsiktligt övergivit dem. De gjorde kopplingar till sitt eget liv; om fostersyskonen kunde överges kunde de själva också överges. Äldre barn hade svårare att uttrycka negativa känslor och fick skuld-känslor av negativa tankar. De letade snarare efter förklaringar. Även Charnley (1955) och Shaw och Lebens (1977) fann att fosterföräldrarna hade en mer positiv uppfattning om de egna barnens situation än vad barnen själva hade.

I de undersökningar, där barn och ungdomar själva har tillfrågats om sina upplevelser, uppger 70–80 procent att de är nöjda med att leva i ett familjehem. Även barnen beskriver de att de har fått en större förståelse för andra människors problem, många tycker att de har fått en ökad mognad och ett bättre självförtroende genom sina erfarenheter. Barnen kan uttrycka tacksamhet över att de själva har det så bra och att deras föräldrar kan ta hand om dem och de kan känna sig stolta över sina föräldrars kompetens och engagemang. Barn och ungdomar uppskattar även att ta hand om yngre barn, att få ta ansvar och känna att man gör en insats. Ett gott kamratskap med fostersyskon beskrivs också (Part, 1993; Poland & Goze, 1993; Pugh, 1996; Talbot, 1997; Familjeplejen i Danmark, 1998).

De barn som placeras i familjehem har ofta stora behov av uppmärksamhet och tillsyn. Fosterföräldrarnas barn upplever många gånger att deras mindre problem inte uppmärksammas och de kan känna att de kommer i andra hand. Upplevelsen av förlust av tid och uppmärksamhet är en upplevelse som starkt slår igenom i barnens berättelser. De är medvetna om att deras föräldrar har en tung arbetsbörda och att de har fullt upp med fostersyskonen. Många gånger drar de sig för att berätta om sina egna problem för föräldrarna. Det förekommer också att barnen håller inne med sina upplevelser av rädsla för att föräldrarna ska avbryta familjehemsuppdraget. Barnen vet att deras fostersyskon har svåra upplevelser med sig i bagaget, vilket kan förklara deras beteende och därför kan det vara svårt att erkänna de negativa känslor som fosterbarn med stora känslomässiga problem kan väcka. Barnen berättar ofta om att de kan känna skuld-känslor för att de blir irriterade och arga på sina fostersyskon (Part, 1993; Poland & Goze, 1993; Twigg, 1994; Pugh, 1996; Talbot, 1997; Familjeplejen i Danmark, 1998). Utifrån barnens upplevelser av förlust av föräldrars tid och uppmärksamhet, förlust av närhet och av "platsen i familjen" drar Twigg (1994) slutsatsen att både socialtjänsten och föräldrarna förnekar den narcissistiska förlust som föräldrarnas egna barn gör.

Barnen har också berättat om att familjelivet förändras när familjen blir familjehem. Utifrån att fostersyskonen kan ha stora problem kan vardagslivet bli mer disciplinerat, reglerat och spontant. Det finns beskriv-

ningar där barnen redogör för att det inte går att ha samma "familjejärgång" som tidigare. Barnen kan också sakna att göra saker med ursprungsfamiljen att "bara vara vi" (Part, 1993; Poland & Goze, 1993; Twigg, 1994; Pugh, 1996; Talbot, 1997; Familjeplejen i Danmark, 1998; Renström, 1999).

Twigg (1995) beskriver en skillnad mellan hur pojkarna och flickorna hanterar sin position som biologiskt barn i ett familjehem. Flickor visar sig ofta ha en mer vårdande och omhändertagande inställning till placerade barn än pojkar, vilka tenderar att ta mer avstånd från fostersyskonen.

En av de vanligaste aspekterna som barnen tycker illa om vad gäller att växa upp tillsammans fostersyskon är det svåra beteende som en del fosterbarn kan uppvisa. Fosterföräldrarnas egna barn kunde exempelvis exponeras för placerade barns svordomar, dåliga humör, humörsvängningar, oärlighet, lögn, oförskämtheter, drog- och alkohol missbruk, självmordsförsök och att barnen gör sig själva illa (Fox, 2001).

Kapitel 2

Teoretiska perspektiv

I följande kapitel presenteras och diskuteras de teoretiska perspektiv som väglett analysen av det empiriska materialet. Jag har arbetat både induktivt och deduktivt och vissa perspektiv har tillkommit under resans gång. Efterhand som analysen av de ungas svar och berättelser har fortskridit har de ungas involvering i familjens dagliga omsorg växt fram som ett starkt tema. Till synes enkla handlingar ges i ljuset av teorier om *omsorg, ansvar och inkännande* en teoretisk skärpa.¹⁰ Det värderande och moraliska innehållet i flera av de ungas svar och berättelser relateras i analysen i huvudsak till det särskilda sammanhang de unga befinner sig i nämligen familjehemmet.

Kapitlet inleds med en kort karakteristik av den tilltagande individualiseringen i samhället. Därefter redogörs för den diskussion som sedan några årtionden tillbaka pågår inom barndomsforskningen kring utvecklandet av teorier för hur man kan betrakta och studera barn och barndom. Genomgången visar ett paradigmskifte i vilket barnen förvandlas från objekt till subjekt och medskapare av sin egen barndom.

Individualisering sätter barnet i fokus

Dagens samhälle förändras mot en allt större mångfald av livsstilar, värderingar och kulturella uttryck. Kulturella mönster och ritualer är inte längre självklara, de ifrågasätts och gamla strukturer luckras upp. Vi sägs leva i en tid som präglas av individualisering där individen, frikopplad från kollektivet, får allt större möjlighet att påverka och förändra sin livsbana och forma sitt eget liv (Bauman 2000, Beck 1992, Giddens 1991). Men förändringen är inte entydig. Beck (1996) pekar på att processen inte nödvändigtvis leder enbart till ökad frihet utan lika väl kan leda till ökad disciplinering och kontroll. Giddens menar att det samtida samhället ställer krav på *reflexivitet*, det vill säga att individen är självmedveten och utifrån förvärvad kunskap och erfarenhet fortlöpande utvärderar sig själv och sitt handlande. Den

---

¹⁰ I kapitel 6 introduceras Masons (1996) teori om omsorg.

ideala verkligheten bOLLAS mot den upplevda och andras upplevelser sätts i relation till egna upplevelser (Bäck-Wiklund & Bergsten, 1997). Johansson (2002) skiljer mellan tre olika typer av reflexivitet varav jag vill ta upp två: den instrumentella och den normativa reflexiviteten. Den instrumentella reflexiviteten avser den nytta man kan ha av att förfoga över kunskap om hur man talar om olika förhållanden i samhället för att kunna avgöra vad som är rationellt handlande i en viss situation. Den normativa reflexiviteten handlar i större utsträckning om moraliskt handlande och en känsla av att förhålla sig på ett passande sätt och att presentera sig själv på ett riktigt sätt i förhållande till en förhärskande samhälls moral.

Samhällets förändring mot en ökad individualitet gäller inte bara för vuxna utan har även sin motsvarighet för barn som individer. I ett globalt perspektiv har barnens ställning stärkts genom FN:s konvention om barns rättigheter och i Sverige ytterligare genom inrättandet av en särskild barnombudsman (Bäck-Wiklund & Lundström, 2001; FN:s konvention om barns rättigheter). Med en förändrad syn på barnet följer också en förändrad syn på barndomen. Ariès (1962) framförde idén om att synen på barndom skiljer sig åt mellan olika historiska perioder och kulturer. Vi kan inte peka ut bara *en* barndom utan *flera* vilka formas i skärningspunkten mellan olika kulturella, sociala och ekonomiska system (Kitzinger, 1997). Likväl som att vuxna påverkas av sin tids trender påverkas barn av desamma. Föreställningar om barndomen och den praktik som barn lever i påverkar varandra. Individualiseringsprocessen riktar våra blickar mot barnets egen förmåga att agera. Barn har idag större möjligheter och samtidigt högre krav på sig att göra val i det dagliga livet. Den tilltagande individualiseringen innebär färre obligatoriska moment i en typisk barndom (Büchner m.fl. 1995). Büchner m.fl. menar att ett av de mest framträdande dragen hos en individualiserad barndom är att barnet utvecklar en självständighet och ett oberoende på en rad olika sociala fält.

I vårt samhälle har synen på barn präglats av utvecklingspsykologins antaganden om att barn utvecklas i olika steg och tillägnar sig allt fler förmågor och större ansvar för sig själva i takt med en ökad ålder. De olika utvecklingsstegen ses som universella och förhållandevis oberoende av omgivningen. I ett omvänt perspektiv, det socialisationsteoretiska, antas istället den yttre påverkan på individen och föräldrars inflytande vara det avgörande för barns utveckling. Barn lär sig genom exempel, de socialiseras in i moraliskt ansvarsfulla attityder och handlingar och är på så sätt beroende av sina föräldrar för moralisk vägledning (Such och Walker, 2004). Att växa upp och bli vuxen ses som en förvandling från oordning till ordning (Lee, 2001). I båda dessa perspektiv betraktas barn som utan ansvar för sina egna handlingar och objekt för de vuxnas omsorg och vägledning (Corsaro, 1997).

Under senare decennier har barnet som en självständig aktör blivit ett ledande tema i den teoretiska utvecklingen inom forskningen om barn och barndom. "Nya" sätt att begreppsliggöra barn inom sociologin härrör bland annat från konstruktivistiska och tolkande teoretiska perspektiv (Corsaro, 1997). Corsaro använder sig av begreppet "*interpretive reproduction*" för barns inläring, interaktion och utveckling som en kontrast till det tidigare nämnda socialisationsperspektivet. Begreppet fångar barns uppfinningsrikedom och kreativitet och barnet blir en deltagare som tillsammans med vuxna och andra barn skapar den gemensamma kulturen. Barnen är alltså medskapare och inte bara konsumenter av kulturer skapade av vuxna (Corsaro, 1997). Barnets aktörskap sätts i fokus och inte det passiva beroendet av omgivning och föräldrar. James och Prout (1997) betecknar perspektivförskjutningen som ett paradigmskifte där barnen ställs i fokus och övergår från objekt till handlande subjekt.

James, Jenks & Prout (1999) urskiljer fyra diskurser inom den nya barndomsforskningen; *the socially constructed child*, *the tribal child*, *the minority group child* och *the social structural child*. De utgår alla från barnet som aktör och uttolkare av sin egen barndom. Framställningen av *the tribal child* får illustrera den nya synen på barnen:

... as knowledgeable members of their social world, being well aware of the various processes they are engaged in, and willing to discuss them if given the opportunity. This approach, however, does not ignore the fact that children's experiences do not occur in a social vacuum. It represents a combination of structural and interpretative perspectives in the field of the new sociology of childhood. (James m.fl., 1998: 29).

Corsaro skriver att barn är aktiva, kreativa sociala aktörer vilka producerar sin egen unika barnkultur samtidigt som de bidrar till produktionen av vuxensamhällets kultur. Barndomen betraktas som en strukturell kategori beroende av andra kategorier som klass, kön och ålder (Qvortrup 1994, Corsaro 1997). Genom att betrakta barnets handlande som strukturerat inom ett system som är obekant för vuxna öppnas ett nytt forskningsområde. Barndomen i sig är något som kan avtäckas och studeras och barn kan studeras som en egen kategori i sig (Qvortrup, 1994; Corsaro, 1997). En barndomssociologi har etablerats.

Inom denna barndomssociologi ses barndomen som ett relationellt begrepp. Alanen (2001) argumenterar för att det sociologiska studiet av barndom kan dra fördel av att betrakta generation som ett socialt konstruerat system av relationer där barn och vuxna innehar olika positioner vilka

definieras i relation till varandra och inom specifika sociala strukturer. Alanen betonar att vara barn påverkar både hur livet organiseras och kontrollen över detsamma och att det är viktigt att identifiera strukturer som begränsar såväl som skapar möjligheter för barn att agera (Alanen, 2001:21). När barnen ses som aktörer i ett generationssystem blir makt och ansvar särskilt viktiga förhållanden att studera och analysera.

Mayall (2001) är ytterligare en barndomsforskare som lyfter fram relations- och generationsperspektivet. Hon urskiljer tre typer av relationer: Barn definieras av vuxna som icke-vuxna vilket innebär att den av vuxna konstruerade sociala världen består av två grupper med olika intressen, positioner och relationer inom den etablerade sociala ordningen. Det andra är att barns liv är strukturerade av vuxna. Det tredje innebär att familj och skola fungerar med utgångspunkt i personliga relationer mellan barn och vuxna. Liksom Alanen betonar Mayall att för att förstå villkoren för barnen som aktörer inbäddade i ett generationssystem är fokus på systemets maktstrukturer och organisation av strategisk betydelse (2001).

Det kompetenta barnet

Barnets ställning som egen individ med stadsfästa rättigheter har sin motsvarighet i barndomsforskningens föreställningen om *det kompetenta barnet*, vilket funnits på agendan sedan början av 1990-talet (Brembeck m.fl. 2004). Innebörden av *det kompetenta barnet* har skiftat över tid och i det agrara 1900-talets början betraktades barn som kompetenta arbetare och deltog i de dagliga sysslorna på gården. De förväntades samtidigt visa vuxna ovillkorlig lydnad och de var inte delaktiga i en demokratisk process (Brembeck m.fl. 2004). Barnens vardag förändras efterhand och från 1960-talet och framåt kom en allt större del av barns aktiviteter och tid att förläggas utanför familjen. När enförsörjarfamiljen förvandlades till en tvåförsörjarfamilj kom alltfler barn att tillbringa stor del av sin tid i förskolor och fritidsverksamheter och de samhällsliga institutionernas inflytande över barns liv har ökat. Barns vardagsliv levs på flera olika arenor där familjen tillsammans med förskola och skola intar centrala positioner (Christensen & Ottosen, 2002). Rasmusson skriver att "institutionalisering är ett av den moderna barndomens kännetecken"(2001:55). Många små barn (1-5 år) tillbringar idag större delen av sin vardag tillsammans med andra barn och förskolepersonal. Tid tillsammans med föräldrarna spenderas på kvällar och helger.

Brembeck, Johansson och Kampmann (2004: 19-20) illustrerar 2000-talets innebörd av det kompetenta barnet på följande sätt:

But looking closer into the actual situations of everyday life, the distinctions are no longer so clear and the different encounters between children and adults seem far from predictable. On the contrary, the fast changes in the lives of today's children and in the notions of children as competent have caused a certain amount of turbulence. The new autonomous and self-regulating child, who is supposed to be able to express his/her "needs" in own words, must be addressed and treated in other ways than children previously were.

Det tidigare nämnda socialisationsperspektivet har delvis också reviderats genom inflytande från den nya barndomsforskningen. Dencik (2002) hävdar att socialisering kommit att få en ny innebörd. Socialisation är alltså inte något som barn utsätts för utan är snarare något som barnet gör. Han använder *barns sociala kompetensutveckling* för att uppmärksamma barnets egna aktiviteter och inläring av normer och regler. Corsaro (1997) hävdar i likhet med Dencik att socialisation inte bara är en fråga om passiv inläring utan en aktiv process av tillägnande. Corsaro betonar också barnets väg till vuxenvärlden som en kollektiv, gemensam process i vilket barnet i samspel med vuxna förhandlar och samskapar den vardagliga kulturen.

Brembeck m.fl. (2004) hävdar att idén om det kompetenta barnet – synen på barnet som reflexivt, autonomt/självstyrande och robust - är djupt inbäddat/inpräntat i de nordiska ländernas strukturer, i relation till förhandlingsfamiljen och till den dialogiska pedagogiken i skolan och förskolan. Synen på barnet som kompetent leder till förändringar i relationerna mellan barn och föräldrar, och vuxna människors makt i förhållande till barn förändras.

It is a reliable child, well worth listening to, as it is able to rationally express wishes, interests and feelings. /.../ Children are urged to practice constant self-explication, self-evaluation and self-reflection, the core premise being children as knowing and searching, mature and rational and equal negotiation partners to adults. (Brembeck m.fl., 2004:20)

Författarna frågar sig om idén om det kompetenta barnet ger barn nya möjligheter eller ställer det barnet inför nya hinder? Är det för barnets bästa eller får barn ta ett alltför stort ansvar?

Is it just about new hidden ways of governing children, where children's understanding of themselves as competent comes into conflict with implicit or explicit contrary views which they experience, causing frustration and uncertainty? (Brembeck m.fl., 2004:8)

Samtidigt som dessa farhågor väcks menar författarna att idén om det kompetenta barnet är en förutsättning för att barn ska betraktas som medborgare.

Brembeck m.fl. (2004) redogör för två huvudsakliga begreppsliggöranden av *det kompetenta barnet*. Det ena bygger på diskurser om mänskliga rättigheter inom vilken barn har rätt att bli bemötta med respekt. Det andra tar sin utgångspunkt i den nordiska välfärdsstaten där barns kompetens beskrivs. En konsekvens av den sistnämnda definitionen är att vissa barn är kompetenta medan andra inte är det. I antologin ifrågasätts begreppet och författarna frågar sig om inte nya sätt att förstå barndom behövs i ett "post post-modernt samhälle".

Det sårbara barnet

Samtidigt som tilltron till det *kompetenta* barnet vuxit sig starkt är barnet följaktligen också beroende av vuxna för sin dagliga välfärd. Barnet betraktas fortfarande i termer av *sårbarhet och okunnighet* och barndomen konstrueras som en tid av frihet och spontanitet. Fokus riktas (i flera sammanhang) på barnet som oskuldsfullt och som någon som saknar kunskap (Ribbens m.fl., 2000). Vuxnas definitioner av barn och barndom är fortsatt starkt förknippade med ett utvecklingstänkande och emotionell och kognitiv mognad kopplas ihop med biologisk ålder. Utifrån det här perspektivet anses barn vara alltför omogna för att förstå vuxen moral och de anses därmed vara moraliskt inkompetenta (Such & Walker, 2004). Barn idealiseras både som mer oskyldiga än vuxna och ses som mindre kompetenta än vuxna (Gullestad, 1996). Föreställningen om barns sårbarhet och behov av skydd förekommer ofta tillsammans med diskurser om barns rättigheter till "empowerment" och självbestämmande (Brannen och O'Brien, 1996).

Mellan beroende och autonomi

Barndom och barns villkor präglas alltså av sin tids kulturella och sociala förhållanden. Idag existerar följaktligen bilden där barn har fått rättigheter och ses som kompetenta aktörer sida vid sida med bilden av det sårbara och oskyldiga barnet som är beroende av vuxna. Det finns inga klara gränser mellan beroendet och friheten/oberoendet utan spänningsförhållandet dem emellan gör sig gällande för varje enskild individ utifrån individens

förutsättningar och sammanhang.¹¹ Barndomsforskningen behöver ta hänsyn till båda dessa aspekter och sträva efter att finna och förstå balansen mellan det kompetenta barnet och det sårbara barnet (se t.ex Sandbaek, 2004; Brannen, 1999). Utmaningen ligger i att försöka få kunskap om de interaktionsprocesser som gör sig gällande och påverkar vardagens meningsskapande och identitetsskapande. Det kompetenta barnet bör betraktas som ett *situationellt* och *relationellt* begrepp. Det blir viktigt att tala med barnen själva för att skapa förståelse för dessa processer.

Inom barndomsforskningen befinner vi oss alltså i spänningsfältet mellan det kompetenta barnet - aktören som bidrar till sin egen utveckling och skapandet av relationer - och det sårbara barnet som är i behov av vuxnas och andra barns omsorger för såväl sitt välbefinnande i vardagen som för att utvecklas i positiv riktning.

Det handlar inte om ett antingen eller förhållande utan om simultana konstruktioner vilka befinner sig i ett spänningsfält. Ett barn kan i en viss situation beskrivas och betraktas som kompetent medan samma barn i en annan situation kan beskrivas som sårbart. Ett och samma barn kan också, i samma situation, betecknas som sårbart i en kulturell kontext medan det beskrivs som kompetent i en annan kulturell kontext. I det här spänningsfältet befinner sig också barnet.

Identitet

Att forma en bild av sig själv, vem man är, är en kontinuerlig och livslång process. Vi förhåller oss till olika människor i olika sammanhang och vår individuella identitet förändras. Självbilden involverar en pågående dialektik mellan inre och yttre faktorer. Individiden presenterar sig själv för andra på ett särskilt sätt, en presentation som accepteras (eller inte) och blir en del av hennes identitet i andras ögon (eller inte). Andra människors respons på hennes presentation återges till henne. Reflexivt blir de internaliserade i hennes självbild (eller inte). Vilket i sin tur kan modifiera hennes sätt att presentera sig själv för andra, och så vidare. Denna process är varken linjär eller enkel utan snarare både komplex och simultan (Jenkins, 2004).

Presentationen och det omsorgsfulla utarbetandet av självbilden utgår ifrån en mängd relationer: andra människor som jag har en relation till, naturen hos dessa relationer, vem jag identifierar mig med etc., och dessa bidrar till att formulera vem jag är och till att förmedla någonting om mig till andra. Andra människor kan antingen bekräfta vem eller vad jag utger

---

¹¹ Begreppen får inte betraktas som absoluta i någon mening. Det finns inga helt beroende, inte heller helt autonoma individer.

mig för att vara, dementera detsamma eller försöka att framlägga ett alternativ. I den här processen är makt och auktoritet viktiga för att avgöra vems definition som ska räknas. Inte enbart människor kan användas som resurser för konstruktionen av självbilden utan även ting, yrke, bostad, fritidsintressen etc. Självet är därför alltigenom individuellt och i sitt innersta väsen interaktionellt (Jenkins, 2004).

Guldbrandsen har studerat barns vuxenblivande och dess uttrycksformer på olika sociala arenor: i familjen; inom vardagens organisering; bland vänner och skolan (2000). Hon presenterar en modell där sociala transaktioner baseras på gemensamma meningssammanhang och utgör en grundläggande förutsättning för individens utveckling. Hennes studie visar att man genom en rad kontextuellt bundna analyser får en förståelse för olika sätt ”att vara barn på”. Barnet utvecklar efterhand större *ömsesidighet* i relationerna till andra och tillägnar sig ett *utvidgat ansvar* för sina handlingar i olika *funktionella sammanhang*. Barnets handlingsutrymme vidgas och barnet utvecklas genom att göra nya erfarenheter och förståelseformer till sina och gör dem relevanta i nya sammanhang som en presentation av sig själv. Genom att ta med sig erfarenheter och förståelseformer från kontext till kontext skapar individen kontinuitet i sin egen självförståelse och i andras förståelse av henne som unik och kontinuerlig.

Genom möten med andra människor bygger individen alltså upp sin självbild och sin förståelse av omgivningen. Jenkins (2004) menar att alla identiteter är sociala identiteter. Den sociala strukturen som individen befinner sig i säger något om hur individen förstås av andra och av sig själv. Identitetsskapandet är en fortgående process som är relationell i den bemärkelsen att individens identitet också är beroende av den eller de personer som man umgås med och förhåller sig till för tillfället. På så sätt gäller dessa processer inte enbart barn utan fortsätter livet ut och inbegriper även vuxenlivet, även vuxna är i denna bemärkelse ”becomings”. Identitet betraktas alltså inte som något oföränderligt och statiskt utan en ständigt pågående process som påverkas av det sammanhang som personen befinner sig i där individens förståelse av sig själv och andra utgör grunden för nya val, handlingar och meningsskapande verksamhet (Guldbrandsen, 1998). På detta följer att individers sociala erfarenheter och kompetens som sociala aktörer alltid måste betraktas i sitt sammanhang, snarare än som förutbestämda av psykologiska och fysiologiska processer (Jenkins, 2004). I relation till det sociala sammanhanget förstår vi oss själva och utifrån detsamma agerar vi.

---

¹³ Mason (1996) argumenterar för att det är användbart att konceptualisera den faktiska aktiviteten att utöva omsorg om någon som verklig/egentlig omsorg som en ”inkännande aktivitet” (sentient acitivity) – att bry sig om någon och att vara uppmärksam på andras behov. Mer om detta senare.

Pojkar och flickor

Vi lever i en tid då traditionella föreställningar om kön har luckrats upp och kön som fast egenskap ifrågasätts (Månsson 2000). Flera forskare med ett senmodernt eller poststrukturalistiskt perspektiv menar att könsidentiteter är sociala konstruktioner – att kön inte är en inneboende egenskap utan att kön görs. Forskning har visat att psykologiska olikheter som kan tillskrivas biologiska skillnader mellan könen är små, skillnader gällande attityder likaså (Evans, 1995). Det finns dock en rad skillnader i beteende men då vet vi, skriver Evans, att beteende är mer socialt beroende än attityder. Evans framhåller vidare att det finns långt fler skillnader inom könen än mellan dem och mellan olika kulturer. Enighet råder dock inte om till vilken grad kön är konstruerat och vad som existerar bortom konstruktionen, utan härom debatteras det. Grunden i de ”nya” könsteorierna är att kön skapas i relationer och i specifika historiska och kulturella sammanhang. De relevanta frågorna att ställa idag är: Vad är kön och hur skapas det? (Månsson, 2000)

Varje människa inom en kultur tillskrivs ett specifikt kön, en tillhörighet som bestäms vid födseln (Denzin, 1992). Vi bär alla på föreställningar om vad det innebär att vara pojke respektive flicka och allteftersom barnet växer upp kommer även han eller hon att delta i etableringen, bevarandet och förändringen av dessa föreställningar och könade sätt att vara på (Guldbrandsen, 2000). Femininitet och maskulinitet är socialt definierade termer vilka läggs till det biologiskt bestämda könet. Utgångspunkten är att män och kvinnor placerar sig och är placerade olika i de sociala sammanhang som de befinner sig i och deras betraktelse och förståelse av varandras och sina egna sätt att vara utgår från dessa positioner (Haavind, 2000). Den könade identiteten är en produkt av interaktion som ligger inbäddad i olika kontexter (t.ex. hemmet och skolan) i vilka mening skapas (Denzin, 1992).

I de flesta kulturer finns handlingsmönster och ideologier där vissa könsrelationer är förgivettagna vilket innebär att det är svårt att lägga märke till de processer varigenom de uppstår och de är svåra att ifrågasätta. Ofta betraktas dessa handlingsmönster som medfödda och inneboende i individen, oberoende av sociala omständigheter. På detta följer att individen förväntas att bete sig på ett visst sätt och att företa sig specifika aktiviteter. En sådan könad föregivettagen ”egenskap” har varit kvinnors omsorg (Morgan, 1996). Idag har emellertid den inneboende faktorn ifrågasatts och flera håller med om att män är kapabla till omsorgsgivande. I praktiken lever emellertid tanke- och handlingsmönstret, att kvinnor utövar omsorg i högre grad än män, kvar. Att förväntas att företa sig vissa saker är att utveckla en särskild könad identitet. Att utveckla en särskild könad identitet är att förvänta sig att man ska företa sig vissa uppgifter och att företa sig dessa villigt och

som om det vore en självklarhet (Morgan, 1996). Könskillnader är alltså delvis beroende av olika sociala och kulturella förväntningar på de båda könen.

Förhandlingar

Hur vardagslivet organiseras är resultatet av förhandlingar mellan människor. Det finns olika definitioner av vad en förhandling är och olika definitioner fokuserar olika funktioner, t.ex. innehåll, resultat och identiteter. Det moderna familjesystemet och föräldraskapet betraktas idag som ett förhandlingssystem med många aktörer (Larsson Sjöberg, 2003; Bäck-Wiklund och Bergsten, 1997). Den ökande individualiseringen ställer höga krav på att individer i interaktion med varandra fortlöpande når överenskommelser om hur man ska förhålla sig till sin omgivning. Ett sätt att föra in barnet i familjens dynamik är att använda sig av förhandlingsbegreppet. Förhandlingar är en del av familjedynamiken och försiggår både mellan föräldrarna, mellan föräldrarna och barnen och mellan barnen i en familj. I den praktiska vardagen, i samspelet och förhandlandet mellan familjemedlemmarna skapas värderingar och föreställningar om familj, föräldraskap och barndom (Bäck-Wiklund & Bergsten, 1997). Barn betraktas idag som deltagare på denna arena där föreställningar och intressen jämkas samman och där familjelivets praktik omvandlas till rutiner och ansvarsområden. I stort sett skulle allt som rör familjen kunna göras till förhandlingsteman, både konkret arbetsfördelning och enskilda familjemedlemmars "status", värderingar och föreställningar om olika företeelser o.s.v. Förhandlingarna kan röra allt från vem som ska gå ut och handla vid ett specifikt tillfälle till frågan om vem och hur den dagliga omsorgen av barnen i familjen skall utövas. Även personlig identitet, eller "the self meanings of the person" är enligt Denzin (1992) ett centralt objekt som förhandlas i interaktion mellan människor.

Förhandlingar utformas på en oändlig mängd sätt och det är individerna som aktörer som formar dessa processer i vilka tidigare erfarenheter och det nuvarande sammanhanget gör sig gällande. Förhandlingen tar sin utgångspunkt i den kulturella, materiella och relationella verklighet i vilken förhandlingsparterna befinner sig (Bäck-Wiklund & Bergsten, 1997). Internaliserade normer, värderingar och föreställningar vävs samman i en många gånger, för individen, omedveten process. I förhandlingen möts människors inre erfarenhetsvärld och yttre omständigheter. I dessa processer intar reflexiviteten en betydande roll vilken innebär att individen reflekterar över en ideal verklighet i relation till den upplevda, samtidigt som de egna upplevelserna bollas mot andras upplevelser (Bäck-Wiklund & Bergsten, 1997).

Den mening eller det sammanhang som individen skapar är således en viktig inre drivkraft i de yttre förhandlingar som förs om vardagslivets organisering. Den mening en människa skapar och det sätt på vilket hon organiserar sin tillvaro kan alltså ses som ett resultat av de möjligheter som yttre omständigheter erbjuder, de förhandlingar som pågår i relationen till andra och den individuella inre förhandlingsprocessen. I samspelet, i reflexionen, mellan den individuella och den gemensamma förhandlingen skapas familjekulturen. (Bäck-Wiklund & Bergsten, 1997:85-86)

Det kulturella sammanhang i vilket individen befinner sig begränsar också förhandlingsmöjligheten. Normer och värderingar påverkar både utformningen av förhandlingarna men även vad som inte är förhandlingsbart. Finch och Mason (1993) skiljer mellan öppen förhandling (där två eller fler parter försöker hitta en gemensam förståelse) och slutna förhandling där personer över en tidsperiod finner vägar att kommunicera och hitta en gemensam förståelse utan att öppet diskutera, så att när en situation uppstår är det underförstått vem som gör vad. I mer slutna förhandlingar kan kommunikationen pågå över en längre tidsperiod och överenskommelsen kan utvecklas stegvis och ibland utan att man märker det (Larsson Sjöberg, 2000).

Barn som förhandlingspart

Förhandlingar mellan föräldrar och barn karakteriseras av en maktdimension, där de förhandlande parterna inte har samma rang. Punch (2001) menar att det är nödvändigt att utforska barns kompetenser och styrkor såväl som deras restriktioner, gränser och deras förhandlingsstrategier med det vuxna samhället. Vuxen-barn relationer är baserade på ojämlika maktrelationer mellan generationer men bör, enligt Punch, inte betraktas i termer av oberoende kontra beroende utan bör istället förklaras i termer av ett ömsesidigt beroende vilka förhandlas och omförhandlas över tid och rum, och vilka behöver förstås i relation till specifika sociala och kulturella kontexter (Punch, 2001). Vuxnas makt över barn är inte absolut utan föremål för motstånd. Barn omförhandlar av vuxna uppsatta gränser och hävdar sin autonomi vilket kan inkludera både beslutsfattande, skapande av kontroll över sin egen tid, eget initiativtagande och genom handlingar vilka formar deras egna liv.

Thus autonomy is partial and relative, as no one lives in a social vacuum, and the ways in which one uses time and space, or makes choices, take place within social contexts involving other people, both children and adults. Autonomy is related to issues of power and control which is why it has to be negotiated within social relationships, especially by children who are faced with unequal adult – child power relations. (Punch, 2001:24)

Förhandlingsbegreppet i min studie

Den här studien fokuserar inte på hur direkta förhandlingar går till utan snarare på resultatet, de innebörder som skapas i förhandlingarna och utifrån de ungas perspektiv. Med hjälp av det empiriska materialet spåras de innebörder som barnen i samspel med sin omgivning skapar och vidare hur dessa utgör en ”plattform” för barnens förståelse av sig själva, fortsatt förhandlande och agerande i relation till föräldrar och fostersyskon.

Jag använder mig av förhandlingsbegreppet som ett analytiskt redskap för att få en förståelse för vad som talas öppet om respektive vad som inte talas om i familjehemmet. Vad tas för givet respektive vad görs till förhandlingstema? Utifrån förhandlingsbegreppet finns också en möjlighet att skapa förståelse för de ungas position som barn i familjen. Betraktar de sig själva som förhandlingsparter i relation till vissa teman och i så fall vilka. Även om de inte betraktar sig själva som förhandlingsparter är av intresse för studien.

Sammanfattande kommentar

Det finns flera olika sätt att närma sig diskussionen om och studiet av barn och barndom. En viktig utgångspunkt i den här avhandlingen är synen på de unga som *aktörer* delaktiga i interaktionen i familjen. De deltar i aktiviteter och *förhandlingsprocesser* i sitt sammanhang och bidrar därmed till konstruktionen, bevarandet och transformationen av sin sociala värld. De unga befinner sig samtidigt i ett sammanhang vilket utgörs av *maktpositioner* och *generationsstrukturer*, vilka utövar inflytande på deras ansvarstagande och begränsar dem i sin handlingsrepertoar. De ungas utveckling betraktas både som personligt formad, socialt förhandlad och kulturellt normerad (Guldbransen, 2000). Spänningsfältet mellan det *kompetenta* barnet (aktören, delaktig i sin egen utveckling och i sociala och processer) och det *sårbara* barnet (i behov av stöd men också påverkad och begränsad av vuxna) gör sig gällande igenom hela avhandlingen.

Kapitel 3

Tidigare forskning om barn

I detta kapitel ges en referensram till de områden och de begrepp som jag använder mig av för förståelsen av mitt empiriska material. Jag ger en överblick över valda studier som berör mitt intresseområde och som har betydelse för framförallt betraktelsen av barn som aktörer.

Barnet i forskningen

Hur barn betraktas påverkar utformningen av forskning och de resultat forskaren kommer fram till. Innan 1980-talet hade forskning sitt ursprung i en utvecklingspsykologisk tradition. Fokus låg på risk- och problembarn. Större delen av forskningen handlade om små barn eller ungdomar, medan de mellanstora barnen var mindre synliga (Christensen & Ottosen, 2002). Större delen av den forskning som handlar om barn och unga inom familjen berör yngre barn medan forskning om ungdomar oftast handlar om ungdomar i sammanhang utanför familjen, såsom vänkrets och skola. Barndomsforskningen närmar sig ungdomsforskningen, där ungdomar sedan lång tid tillbaka har räknats som en egen social kategori (Brannen, 1999). Flera forskare (bl.a. Alanen, 1992; Qvortrup, 1994) menar att det finns en barnståndpunkt som skiljer sig från vuxenvärldens. Tiller (1991) anser att ett barnperspektiv måste utgå från det sätt varpå barnen själva uppfattar sin verklighet. Den nya barnforskningen:

ser barndomen som en social verklighet, som inte är konstant och enhetlig. På liknande sätt som män och kvinnor beskriver sin familj med olika utgångspunkter, blir barns bilder av sin familj olika. (Larsson Sjöberg, 2000:25)

Detta har inneburit att i allt fler forskningsprojekt är barn (upp till 18 år) själva informanter och inte deras föräldrar eller andra vuxna. En ny förståelse av barn och barndom har vuxit fram. Barnet har allt mer kommit att betraktas som en person som har förmåga att från tidig ålder interagera med sin omgivning och därigenom påverka sin egen tillvaro och utveckling.

Flera forskare har uppmärksammat barns delaktighet och aktörsskap i det sociala livet (se t.ex. Alanen, 2001; Brannen m.fl. 2000; Andersson, 2001; Dencik, 1999; Corsaro, 1997; Qvortrup, 1994; Näsman, & von Gerber, 2003). Barn idag tillbringar en stor del av sin tid tillsammans med jämnåriga och forskningen har börjat beakta den betydelse som barn har för varandras socialiseringsförlopp och utveckling Dencik (1999).

I en genomgång av forskning om barn delar Brannen (1999) in forskningen utifrån teoretiska paradig i tre kategorier. I kategorin *Det beroende barnet* är forskningen baserad på anknytningsteorin, utvecklingspsykologi och socialisationsteorier och även om barnets egen kapacitet finns med, ligger fokus på vuxnas omsorg om barn och vuxnas expertkunskap om barn. Kategorin *Barn i institutionella miljöer* spänner över många discipliner såsom exempelvis social psykologi, sociologi och pedagogik och fokuserar barns interaktion i olika institutionella miljöer. Strukturens påverkan är i blickfånget. I den tredje kategorin: *Barnet som agent* finner vi tanken om barn som en egen social kategori och barnet som subjekt och aktör.

Barn har tidigare betraktats som passiva mottagare av föräldrarnas aktiva fostran. Detta synsätt har också präglat bilden av familjen, där föräldrarnas uppfostraktivitet har stått i fokus. Det finns otaliga redogörelser av familjeliv där barnen figurerar som objekt för föräldrars fostran och önskningsar men där de för övrigt inte betraktas vare sig som deltagare eller delaktiga. Den moderna barndomsforskningen bidrar till en ny syn på familjen där barnen finns med som subjekt och medverkar till hur familjelivet konstitueras. Corsaro (1997:88) betraktar familjer som lokala kulturer i vilka barn aktivt medverkar och bidrar till sin egen utveckling och påverkar övriga familjemedlemmars deltagande:

In our review of studies of children's experiences in families in Western societies we saw the utility of conceptualising families as local cultures in which young children actively participate, contribute to their own social development, and affect the participation of all other family members.

Barn som aktörer i ett generationsperspektiv

Leena Alanen och Berry Mayall (2001) är redaktörer för en antologi, som sammanställer forskning om barn och barns relationer utifrån ett generationsperspektiv. Barn har fått berätta om sin förståelse för och sina erfarenheter av barndom i olika samhällen (Storbritannien, Finland, Schweiz, Australien, Tyskland, Bolivia och Mongoliet).

I Punchs (2001) studie i denna antologi betraktas barns medverkan genom de sätt på vilka de söker kontrollera och organisera sitt användande

av tid och rum på landsbygden i Bolivia. Punch beskriver föräldrars förväntningar på att barnen ska delta i hushållsgöromål och deras förväntningar på att barnen har ett visst ansvar. Barnen i sin tur betraktar sina bidrag som värdefulla. Men barnen har också sin egen agenda och egna strategier i relation till olika åtaganden. Punch menar att hennes studie visar att övergången från barndom till vuxenlivet inte är en enkel linjär progression från beroende och inkompetens till relativt oberoende och kompetens, utan att barn förflyttar sig ut och in mellan relativt oberoende och kompetens i relation till olika människor.

Power is ubiquitous and multi-dimensional, and should be seen as more complex than a one-way linear relationship of adult power over children. (Punch, 2001:34)

Zeiber (2001) har studerat på vilka sätt familjer organiserar hushållsarbetet i familjen och hur beroende, oberoende och ömsesidigt beroende vävs samman i barnets relationer med andra familjemedlemmar. Utifrån fallstudier av tre familjer i Väst Berlin, med barn i tio års åldern, analyserar Zeiber hur barnen uppnår sin personliga position inom relationerna mellan generationerna i hushållet genom att forma sina aktiviteter i kontexten av krav, inskränkningar och de möjligheter som bjuds. Analysen utgår ifrån att ett barns position inom familjens arbetsfördelning är ett resultat av öppen och sluten uppgiftsfördelning, förhandlingar och strider vilka tar plats inom den asymmetriska maktrelationen mellan barn och föräldrar. Ju äldre barnen blir desto mindre omsorg och guidning behöver de samtidigt som de alltmer kan delta i hushållsarbetet. Zeiber menar att denna process formas av samhället och kan antingen påskyndas eller försenas genom samhällsliga begrepp, strukturer och tolkningar av vad barndomen innebär.

Child-parent discussions about the 'social age' of which a child is able, allowed or expected to perform a certain task reflect a double dynamic of time; the ageing of the child on the one hand, and historical changes in attitudes to the course of child development on the other. Both children and adults carry society's patterns of childhood in their heads, though sometimes different interpretations of these. (2001:38)

Zeiber visar genom sin studie hur olika tiders samhällsliga tendenser påverkar barnens dagliga liv och att dåtida kulturella mönster fortfarande är närvarande vid sidan om nutida.

Montadon (2001) har studerat aspekter av barns (11-12 år) erfarenheter av deras föräldrars metoder att lära ut saker. Barnens erfarenhet av sin socialisering i skolan och i familjen är ett centralt tema i studien. 35 flickor och

32 pojkar har intervjuats vid två tillfällen vardera. Barnen hade många idéer om vad de förväntade sig av sina föräldrar varav kärlek och känslomässigt stöd framträdde som det viktigaste. En flicka betonade:

I expect them to be here for me when there are problems, to try to solve the problem. Also try to be here, to give love, to be with me a lot. (2001:58)

Barnen ville bli omhändertagna samtidigt som de ville att deras föräldrar skulle stimulera deras autonomi, genom att inte lägga sig i för mycket och låta dem ta hand om vissa egna problem. De uttalade också förväntningar på att deras föräldrar skulle lära dem vad gott respektive mindre gott uppförande innebär. En tredjedel hade önskemål om att deras föräldrar skulle förmedla värderingar och kvaliteter, som t.ex. kärlek, men också en förmåga att kunna lyssna på och förstå andra människor. Flickor ville, i högre utsträckning än pojkar, bli förberedda för sin kommande familj. Barnen förväntade sig att deras föräldrar skulle förmedla såväl moralisk kunskap som praktisk och relationell kunskap och de betonade att det är viktigt att tillägna sig moralisk och relationell kunskap i högre grad än vad deras föräldrar gjorde.

Barnen var generellt medvetna om sin underlägsna position och de beskrev en mängd strategier om hur de hanterar föräldrars auktoritet. De kunde aktivera många resurser i opposition mot sina föräldrar, även om de oftast upplevde att de borde lyda. Barnen kände sig emellertid inte alltid som besegrade utan betraktade sig själva som aktörer, med krav på att bli lyssnade på. De hävdade sina behov och ibland rättigheter.

They ask for a kind of authority which grants a large place to dialogue, to negotiation. In this they are children of modernity. (2001:63-4)

I sitt dagliga liv kände sig barnen mer övervakade än omgivna med omsorg och mer kontrollerade än lyssnade på.

Två femtedelar av barnen uppgav att de såg fram emot att bli vuxna, en liknande andel var ambivalenta och resten indikerade rädsla för att växa upp. Enligt barnen var de mest positiva karakteristika av vuxenlivet frihet och självförverkligande, frihet att få göra vad man vill, frihet att få bestämma själv och att slippa vara tvungen att dela med sig till syskon. Nackdelarna med att vara vuxen relaterades bland annat till stress, ansvar och konflikter. Flera av barnens beskrivningar visade att de betraktar sin barn-dom som en privilegierad tid. Montadon för en diskussion kring barnens sätt att uttrycka sig om vuxenlivet som ett sätt att uttrycka sina perspektiv på

barns status. Sålunda framträder barn å ena sidan som ekonomiskt beroende av andra med en inskränkning, nämligen att själva få bestämma. Å andra sidan erbjuder barndomen en tid med få problem, inga ekonomiska bekymmer och en tid för lek.

Mayall (2001) har studerat barns förståelse av vad det innebär att vara barn, att bli kallad barn och hur barn upplever och tolkar sina dagliga liv. Relationer mellan generationer stod i fokus och huvudsyftet var att studera hur barnens beskrivningar överensstämmer med en normativ och sociologisk förståelse för de sociala förhållanden som präglar barndomen. Hur hjälper sociologiska begrepp oss att förstå vad barn säger? Kan vi börja närma oss en "barnståndpunkt" som bas för förståelsen för barns sociala positionering? Studien involverade barn i åldrarna 9 -10 respektive 12 – 13 år. Det empiriska materialet exponerar att vuxnas makt och auktoritet är väsentliga komponenter mellan generationerna. Mayall fann att barnens erfarenheter av sin moraliska status i hög grad var ambivalenta. Samtidigt som de var misstrodda och rutinmässigt misstänkliggjorda så förväntades de vara ansvarstagande aktörer. Barnen visade genom sina beskrivningar sin kompetens i form av att konstruera och upprätthålla sociala relationer, genom att klara av sitt skolarbete och genom att utföra hushållsarbete. De både reproducerar men gör också motstånd mot strukturerna som formar deras liv. Barnen beskriver och verkar acceptera normativa redogörelser av barns sociala status, de beskriver också hur de agerar inom ramarna men även utanför dessa. Mayall (2001:126) skriver:

Thus it seems that they provide clear indications that their assigned moral status does not match their moral competence as demonstrated in their daily lives.

Omsorg, moral och förhandlingar

Vem som ska göra vad utgår idag inte lika självklart ifrån om man är man eller kvinna utan föregås ofta av förhandlingsprocesser i vardagen. I dessa förhandlingar betraktas barn alltmer som delaktiga. Utifrån sina erfarenheter och den aktuella situationen är barnet med och formar relationer i vardagen. Begreppen omsorg och familj kopplas ständigt samman inom såväl samhällsvetenskaperna som politiska och ideologiska uttalanden (Morgan, 1996). Hur ser då barns delaktighet i relationer ut? Vilket ansvarstagande är kopplat till barn och barndom? Som tidigare nämnts är vuxnas definitioner av barn förknippade med en utvecklingsdiskurs som kopplar ihop emotionell och kognitiv mognad med kronologisk ålder. Utifrån det här perspektivet anses barn vara alltför omogna att förstå vuxen moral och de anses därmed vara moraliskt inkompetenta (Such & Walker, 2004). Samtidigt

betraktar vi barndomen som en tid av oskuldfullhet, då barnet ska vara fritt från ansvar. Sett utifrån det här perspektivet kan vi konstatera att förväntningar på mödrar/kvinnor och barn vad gäller omsorgsgivande är de motsatta. Kvinnor förväntas ta ansvar och att utöva omsorg, både i hemmet och i arbetet och barn förväntas ta emot omsorg. Det är naturligtvis en grov förenkling men i stora drag vill jag påstå att när man generaliserar över moderskap och barndom ser föreställningarna inte sällan ut på det här viset. När vi betraktar individplanet har vi en annan situation där enskilda barn i specifika situationer förväntas att ta ansvar och utöva omsorg genom att till exempel bry sig om och engagera sig i ett småsyskon.

I Brannens m.fl. (2000) forskningsprojekt "Connecting Children" studerades hur 10-12 åriga barn i London uppfattar familjeliv och hur de anser att familjeliv ska utövas i ett moraliskt och normativt sammanhang. Författarna kommer fram till att barn är aktiva familjemedlemmar, som bidrar till den omsorg som utövas i familjen. Barnens bilder av barndomen som en arbetsfri tid, emellertid inte från skolarbete, formade deras syn på att hjälpa till hemma. Barnens berättelser om deras hjälp, omsorg och bekymmer om föräldrarna föll in i tre kategorier. Den första bestod av den praktiska hjälp som barnen gav sina föräldrar. Den andra kategorin visade att barn är kännande/förnimmande aktörer som uppvisade betydande förståelse för sina föräldrars situation och känslor och försökte att agera i enlighet med dessa.¹³ En tredje grups beskrivningar fokuserade på uppskattningen av vad deras föräldrar åstadkom för dem och deras vilja att återgälda detta. Flera barn visade en förståelse för hur föräldrarna oroade sig för dem och agerade för att förminska föräldrarnas oro. Barnens berättelser bidrog till många empiriska bevis på deras känslomässiga stöd till sina mödrar.

Forskning om barn har pekat på deras moraliska engagemang i familj, vänner och samhällsfrågor. Mayall (2001) visade att barn engagerar sig i "moral work" i hemmet genom att konstruera och upprätthålla positiva familjerelationer. Barn visar på moralisk kompetens i diskussioner om relationer, frågor om rättvisa och att dela med sig (Mayall, 2002). Emellertid framträder en tvetydighet mellan barns moraliska aktörsskap och deras låga moraliska status vilket uppenbarar sig i deras diskurser. Samtidigt som barn nedvärderar sin moraliska kompetens försvarar de den våldsamt (Mayall, 2002).

Such och Walker (2004) har genom djupintervjuer med 29 barn i åldrarna 9 – 10 år studerat barns förståelse av ansvar i familjesammanhang. Tre diskursiva teman diskuteras: vilken typ av ansvar som barn engagerar sig i, den moraliska grunden för antaganden om omsorg för sig själv och andra och förhandlingar om omsorg. Such & Walker kommer fram till att barndomen inte är fri från ansvar och att barns erfarenheter av ansvar inte är generellt negativa. De menar därför att uppfattningen att barndomen ska

vara fri från ansvarstagande inte är relevant. Vidare kommer de fram till att barns och föräldrars ansvar bidrar till hushållets verksamhet. Ansvar är relationellt och ansvar för sig själv bedöms reflexivt i relation till andra barn och vuxnas handlingar och attityder. Ansvar förstås också som ett behov att överväga andras känslor och är aldrig en envägsrelation. Barnen visade på moralisk kompetens i sina reflexiva bedömningar av de moraliska inslagen i ansvar och de engagerade sig i konstruktionen av det moraliska och ansvarstagande självet. Att vara ansvarig var en beståndsdel i identiteten och förhandlades socialt och internt. Such och Walker menar att det sistnämnda visar på att idén om att barn utarbetar sin moraluppfattning med utgångspunkt från vuxnas exempel är felaktig. Författarna menar att moraluppfattningen istället utarbetas genom konstanta förhandlingar mellan gränsen för föräldrars och barns ansvar.

Larsson Sjöberg (2000) har, utifrån ett barnperspektiv, studerat barn som lever med separerade föräldrar, det vill säga barn som lever med mammans och pappans ombildade familjer, och de förhandlingar varigenom barnets familj konstitueras. Berättelserna är könsspecifika. Flickorna i studien framstår som viktiga aktörer i familjesystemets samspelsdynamik. De kan betraktas som moderna nätverksbyggare. För pojkarna framträder ett annat mönster, där de individuella projekten är tydligare. Deras roll i det känslomässiga samspelet är mindre tydligt. Naturligtvis finns exempel som avviker.

Thomson och Holland (2002) har studerat på vilka sätt barn i åldrarna 11 – 16 år förhandlar moralisk befogenhet/auktoritet. Syftet med studien var att dokumentera variationen av moraliska landskap inom vilka ungdomar i Storbritannien lever och rör sig. Fokus riktades mot hur unga människor själva förstod den moraliska utvecklingsprocessen. Thomsons och Hollands studie gav visst stöd till de teorier som beskriver en ökad individualisering och avtraditionalisering i form av institutioners minskade inflytande i formandet av värderingar (Giddens, 1991; Beck, 1992). Tron på självets effektivitet och värde har vuxit och auktoritet har alltmer lokaliserats till individen, som görs ansvarig för att fatta beslut om vad som är rätt och fel. I studien framstod föräldrar och familjen som relativt obestridda auktoritetskällor och som sådana undantagna från omarbetningen av auktoritet, som är tydlig i andra sfärer av unga människors liv. Relationer baserade på val och samtycke, såsom vänner, eller auktoritära relationer, som t.ex. lärare, framstod som ifrågasatta auktoriteter medan föräldrar sågs som mer obestridda auktoritetskällor. Genomgående i studien fann Thompson och Holland att unga människor simultant var inneslutna i kollektiva värderingar och relationer av åtaganden lika väl som de var engagerade i individuellt etiskt arbete. Källorna till moralisk auktoritet, som erkändes av de unga, överensstämde med skiftet från traditionellt tillskriven auktoritet till

dess förhandlingar och lokalisering i individen. I linje med detta uttryckte de unga frekvent en högt individualiserad redogörelse av en social process, där de tog personligt ansvar för sina handlingar. Spänningar uppstod alltid mellan redovisningen av moralisk individualism och en levd moral i vilken de omfattades av strukturer, identiteter och lojaliteter som överstiger individen. Ett exempel på ett sådant spänningsförhållande var tydlig i de ungas relation till medias kulturella auktoritet. De unga tenderade att förneka förslag att de influerades av media, då det implicerar brist på aktörsskap eller oberoende.

En viktig slutsats av studien var att unga människor har sofistikerade värderingssystem och att de är djupt engagerade i det känslomässiga och etiska arbete som det innebär att konstruera sin identitet och sina liv. Thomson och Holland menar att unga människor är aktiva och kreativa moraliska aktörer, men deras möjlighet att utvecklas och att ta risker är delvis beroende av deras tillgång till riskfria och förtroendeingivande förhållanden. Studien visar att ungdomar idag upplever och påverkas av senmodernitetens förändringar samtidigt som grundläggande värderingar och relationer, framförallt inom familjen, inte bara består utan också fortsätter att föra med sig mindre demokratiska former av åtaganden och förhandling.

Förhandlingar mellan föräldrar och barn karakteriseras av en maktdimension, där de förhandlande parterna inte har samma rang. Solberg (1997) har studerat hur familjen förhandlar sig fram till vad barndom betyder. Hon konstaterar att förhandlingarna sker på två olika nivåer. På en nivå förhandlar familjens medlemmar, både verbalt och icke verbalt. Specifika frågor som exempelvis hur länge barnet kan vara ensamt under dagen förhandlas öppet, det vill säga i samtal mellan barn och föräldrar. På en annan nivå förhandlas meningen med barndomen genom hänvisningar till begrepp som ålder och åldersrelaterade aktiviteter, men också relationen mellan generationer. Dessa förhandlingar sker sällan öppet. Istället kan det finnas underförstådda antaganden av både barn och vuxna om vad ett barn i en viss ålder kan tänkas bidra med. Att göra saker på ett ansvarfullt sätt och att göra ansvarsfulla saker är vägar till makt och autonomi. Solbergs (1997) studie indikerar att fullbordan av delegerade uppgifter från föräldrar till barn kan resultera i en för barnet förbättrad förhandlingsposition i hemmet. Beträktandet av barnet som utför sina tillförordnade uppgifter påverkar föräldrarnas uppfattning om barnets ålder och beroende. Härpå kan följa ett utökat oberoende och även en utökad autonomi. Enligt Solberg formar ansvar en ömsesidig arbetsallians mellan barn och föräldrar. I den här över-

enskommelsen förhandlas autonomi och förpliktelser, vilka omdefinierar "the parameters of child - adult relations".

Syskonrelationer

Ofta är syskonrelationen den personliga relation som varar längst under livet. Det är en relation som vi inte har valt och den kan vara präglad av både närhet och distans. Fram till 1980-talet var studier om syskonskap ovanliga och syskonskapet tillmättes ingen större betydelse (Boer & Dunn, 1992). Familjens inre relationer betraktades som en enhet – det är *familjen* som påverkar oss, som en helhet och på ett likartat sätt. Harris (1998) menar att föräldrars uppfostran är en av de faktorer som får betydelse för barns utveckling, men att föräldrars möjligheter att påverka barns erfarenheter och upplevelser utanför hemmet har överdrivits. Istället får kamrater stor betydelse, eftersom det är genom gruppprocesser som barn och ungdomar lär sig vilka beteenden och värderingar som fungerar i samhället i stort. Inte bara kamratrelationer utan även syskonrelationer är av betydelse i det här sammanhanget, syskonrelationer kan ha en avgörande inverkan på i vilken riktning barn utvecklas, ett faktum som Harris menar är alltför lite uppmärksammat.

Mitchell (2003) hävdar att betoningen på ett universellt Oedipus komplex inom traditionella psykoanalytiska utvecklingsmodeller har hindrat ett teoretiskt beaktande av syskonrelationer såväl som andra laterala relationer. Föräldra – barn relationen har betraktats som den "kärnrelation" som har betydelse för utvecklingen. Vår förståelse för psykiska och sociala relationer har satt vertikala relationer i förgrunden.

The proposition here is this: that an observation of the importance of siblings, and all the lateral relations that take their cue from them, must lead to a paradigm shift that challenges the unique importance of understanding through vertical paradigms. Mothers and fathers are, of course, immensely important, but social life does not only follow from a relationship with them as it is made to do in our Western theories. The baby is born into a world of peers as well as of parents. (Mitchell, 2003:3)

De senaste decennierna har den traditionella synen utmanats (Mitchell, 2003) och betydelsen av syskonrelationer för utvecklingen av identiteten

och den inre världen betonats (Lucey m.fl. 2005). I enlighet med den nya barndomssociologin där barns betydelse för varandra har börjat beaktas växer sålunda intresset för studier av relationer mellan barn, såsom syskon, både inom psykologin och inom sociologin.

Nya tankar om moralisk utveckling hos barn har bidragit till kunskap om att utvecklingen är kopplad till hur barn reflekterar över sina upplevelser, där interagerande med syskon är *en* erfarenhet (Dunn & Plomin, 1990; Lollis & Van Engen, 1999). Barn och unga anser ofta att relationen till syskon är betydelsefull. I Brannens m.fl. (2000) studie fick barn rita in de personer som betydde mest för dem på en karta och vanligast förekommande var då att syskonen inkluderades i den innersta cirkeln, tillsammans med föräldrarna. Relationerna var emellertid inte alltid konfliktfria utan kunde även innehålla irritation riktad mot syskonen.

Föräldrar och barn relaterar olika till varandra och även om mammor och pappor förväntas ha likartade relationer till alla sina barn varierar utformningen av relationerna mellan barn och föräldrar även inom en och samma familj (Dunn & Plomin, 1990). Hur föräldrar förhåller sig till olika barn i syskongruppen är av betydelse och övervakas av syskonen, på samma sätt som barn övervakar förhållandet mellan sina föräldrar. Barns upplevelse av *orättvis behandling* från föräldrarnas sida kan resultera i fientliga reaktioner inom syskongruppen (Dunn, 1992). Skillnader i föräldrars behandling av syskonen i en familj kan vara en bidragande orsak till skillnader i barnens anpassningsförmåga. Barn som upplevde större kontroll och mindre kärlek från moderns sida jämfört med syskonen hade, i en studie från Colorado, större benägenhet att vara ångestfyllda och deprimerade (Dunn & Plomin, 1990). Det finns också exempel på att syskon uppfattar sitt inbördes förhållande på olika sätt. Medan ett yngre syskon kan beundra ett äldre, kan det äldre syskonets relation till det yngre vara irriterat och besvärat. Skillnader mellan hur syskon upplever sin relation kan vara en källa till särskiljande påverkan för barn i samma familj. Om skillnaden mellan hur syskonen upplever relationen är stor är den klart relaterad till problembeteende hos barnen (Dunn och Plomin 1990).

Brannen m.fl. (2000) fann att åldershierarkin var viktig när det handlade om relationer mellan syskon. Äldre syskon tilldelades mer ansvar och fler privilegier än yngre syskon. Åldershierarkin understöddes av föräldrarna men sågs även som en social konstruktion möjlig att förhandla om. Barnen försökte kontinuerligt förhandla om sin position i den sociala ordningen inom familjen. Samtidigt som det fanns skillnader som kunde härledas till åldersordningen, betonade både barn och föräldrar att det var viktigt att alla barn behandlades rättvist. Syskonen kunde beklaga sig över orättvisor men fann samtidigt ofta förklaringsmodeller som kunde härledas till ålder och

plats i syskonskaran. Författarna menar att det verkar råda konsensus hos såväl föräldrar och barn om att åldershierarkin är en rättvis ordning.

Handikappade syskon

Att leva med ett handikappat syskon kan jämföras med att leva med foster-syskon på så sätt att föräldrarnas tid delas med ett syskon som har särskilda behov. Ansvarstagandet för ett handikappat syskon kan öka känslan av mognad och familjesamhörighet. Positiva effekter är barns och ungdomars upplevelser av att ha tillägnat sig en empatisk förmåga och en tolerans för olikhet. Negativa erfarenheter är en upplevelse av brist på uppmärksamhet från föräldrarna. En svårighet kan vara att inte få lov att uttrycka negativa känslor gentemot sitt syskons problematiska beteende. De syskon som har upplevt att de har kunnat ge uttryck för detta har haft mindre problem i förhållande till det handikappade syskonet (Powell & Gallagher, 1996). I Dellves m.fl. (2000) studie beskrev systrar till pojkar med DAMP och Asbergers syndrom sin situation som att de var klämda mellan "krav, oro och omsorg". Föräldrarna ställde krav på att livet i familjen skulle anpassas efter brödernas behov.

Sammanfattande kommentar

Fram träder det *kompetenta* barnet, som tar ansvar, utövar omsorg och som också är en moralisk aktör. Lika tydligt blir att barnen ingår i ett sammanhang och att de är beroende av vuxna. En beroende position som barnen själva (till viss del) upplever. Samtidigt ger sig senmodernitetens inverkan i form av individualisering och avtraditionalisering till känna och uttrycks delvis i ett förnekande av strukturers inverkan och i en betoning på det egna självets möjligheter att påverka.

Kapitel 4

Metod

Olika forskningsmetoder ger olika typer av data och följaktligen olika resultat. Mina forskningsfrågor och teoretiska perspektiv fordrar i huvudsak kvalitativa metoder men det är också intressant att ta del av upplevelser hos ett större antal. Studien kombinerar kvantitativa och kvalitativa metoder vilket t.ex. Greig och Taylor (1999) förordar vid forskning rörande barn. Inledningsvis genomfördes fokusgrupper (17 deltagare) i syfte att inhämta kunskap om en grupp unga vars upplevelser kan beskrivas som relativt obeforskade.¹⁵ Därefter skapades tre diskussionsgrupper med barn och unga (19 deltagare) för att fördjupa kunskapen från fokusgrupperna. Parallellt med dessa gruppdiskussioner utarbetades en enkät (684 respondenter) i syfte att få ta del av ett större antal av de ungas levnadsförhållanden och upplevelser. Enkäten har gjort det möjligt att finna mönster (Brannen, 1992) och jämföra en specifik persons upplevelse med andras och studera huruvida den är representativ för dessa barn och unga eller inte. Avslutningsvis genomfördes åtta individuella intervjuer med syftet att få en uppfattning om enskilda ungas familjeförhållanden och deras upplevelser av interaktionen i sina respektive familjer. De olika metoderna har samma forskningsobjekt men ger olika typer av data. Kombinationen av metoder möjliggör analyser både på bredden och djupet. Metoderna kompletterar till viss del varandra men ökar samtidigt komplexiteten i materialet och bidrar till att exponera olika dimensioner av forskningsobjektet.

---

¹⁵ Fokusgrupperna genomfördes av Ingrid Höjer och Eva Kollberg och skedde innan jag själv börjat arbeta i projektet.

Referensgrupp

En referensgrupp har varit knuten till forskningsprojektet. Deltagarna i denna grupp är familjehemsekreterare från Göteborgs stad, representanter från Gryning Vård AB och länsstyrelsen i Västra Götaland.¹⁶ Vid återkommande möten har metoderna, frågeställningarna och resultaten dryftats. Att få diskutera materialet med personer verksamma inom familjehemsvården har varit en stor hjälp under pågående projekt. Värdefull kunskap och åsikter har genom dessa möten kommit oss forskare till del på ett smidigt sätt.

Fokusgrupper

För att skapa en plattform av kunskap om hur de unga som växer upp med fostersyskon upplever sin situation började insamlandet av empirin genom fokusgrupper. Utgångsläget skulle vara barnens och ungdomarnas upplevelser av sin verklighet.

Studien inleddes med att barn och unga vuxna uppvuxna med fostersyskon inbjöds att delta i tre fokusgrupper. Att arbeta med fokusgrupper är ett sätt att få kunskap på inom ett område där tidigare forskning är begränsad eller obefintlig. En grupp människor möts för att på en forskares uppmaning prata med varandra om ett givet ämne (Wibeck, 2000). Fokusgrupper är formella, arrangerade och det finns en ledare (moderator). Intervjuarens styrande roll är mindre än vid en individuell intervju, eftersom ledaren inte behöver ta initiativ i lika hög utsträckning. Syftet är att samla in data genom gruppinteraktion och fokusgrupper har ofta använts vid marknadsundersökningar men alltmer också vid akademisk forskning. Metoden kan användas för att studera innehåll; det vill säga gruppmedlemmarnas åsikter, attityder, tankar, uppfattningar, argumentationer etc. och kan ge en inblick i hur kunskap och idéer utvecklas och används i en viss kulturell kontext (Wibeck, 2000). I denna studie utgörs kontexten av familjen som familjehem. Hill m.fl. (1996) har studerat metoder kring kvalitativ forskning med barn i åldrarna 5-12 år och rekommenderar fokusgrupper och individuella intervjuer för att involvera barnen själva i forskning kring deras egna känslor och välbefinnande. Enligt Greig och Taylor (1999) består den optimala fokusgruppen av fem till sex deltagare med liten ålderskillnad. Resultaten från fokusgrupper lämpar sig exempelvis bra för att prova eller utforma en enkät innan

---

¹⁶ Gryning Vård AB är Sveriges största vårdorganisation inom Hem för Vård och Boende (HVB). Bolaget ägs av Göteborgsregionens Kommunalförbund samt Kommunförbunden i Skaraborg, Sjuhärad och Fyrbodal.

den skickas ut eller för att identifiera frågor att fördjupa i individuella intervjuer (Wibeck, 2000).

Med hjälp av familjehemskretsen i Göteborg och Gryning Vård AB skickades en förfrågan ut till alla familjehem med barn (i åldrarna nio år och uppåt) placerade från Göteborgs stad och från fem kommuner i Västra Götaland om deras biologiska barn ville delta i en fokusgrupp om ”Hur är det att växa upp med fostersyskon?”.¹⁷ 17 barn deltog och de delades upp i tre grupper efter ålder: 9-12 år (fem pojkar och två flickor), 13-17 år (två pojkar och fyra flickor) och 18-25 år (en pojke och tre flickor).

Grupperna träffades vid ett tillfälle vardera (à 1,5 timme), en helg på senvintern 2001, i en lokal i Göteborg. En forskare och en moderator deltog vid gruppträffarna.¹⁸ Moderatoren hade en frågeguide med frågeområden. Syftet med frågeguiden var att få belyst de områden som forskaren på förhand antog var väsentliga för syftet med studien. Deltagarna uppmuntrades att själva styra samtalet inom ramen för forskningsobjektet och frågeguiden. Forskaren agerade observatör och såg till att allt praktiskt fungerade.

Deltagarna var alla aktiva under intervjuerna och interaktionen mellan dem var intensiv. Några av de yngsta hade emellertid svårigheter att upprätthålla koncentrationen och det var för gruppledarna inte möjligt att tränga in i enskilda deltagares erfarenheter för att försöka förstå innebörden av det sagda. Syftet var inte heller en fördjupning utan just att bli insatt i ämnet och få en överblick över de ungas upplevelser vilket grupperna också gav. I de två grupperna med yngst deltagare gjordes mer svepande genomgångar av deras respektive erfarenheter. De teman som kom upp fick lämnas relativt obearbetade och informationen från deltagarna var tämligen allmänt hållen på så sätt att de inte gick in på känsligare spörsmål. Samtalet i dessa två grupper fick mer karaktären av ett gemensamt skapande framför individuellt återberättade upplevelser och känslor. Fokus i samtalen låg på fostersyskonens erfarenheter men även på relationen till fostersyskonen. Mer sällan kom de in på personliga upplevelser och känslor kopplade till dessa. De unga beskrev vad de varit med om och kommenterade vad man tyckte om detta i förbifarten. Deltagarna i dessa två grupper förmedlade att de var ganska tillfreds med sina erfarenheter även om vissa har varit med om svåra och omvälvande händelser. I den fokusgrupp där deltagarna var mellan 18 och 25 år var deltagarantalet lägre (fyra deltagare) vilket bidrog till en möjlighet att utveckla resonemangen på ett annat sätt än i de yngre grupperna. Deltagarna var från start personliga, de egna känslorna och

---

¹⁷ Med anledning av att fosterföräldrarnas barn inte finns registrerade har förfrågan om deltagande i studien genomgående skickats till fosterföräldrar.

¹⁸ Vid genomförandet av fokusgrupperna hade jag inte börjat arbeta i projektet.

upplevelserna var i fokus. Tonvikten i samtalet låg på relationen till föräldrarna och deltagarna tog i större utsträckning upp negativa känslor visavi fostersyskon och känslor av besvikelse gentemot de egna föräldrarna. I samtliga tre fokusgrupper beskrev deltagarna liknande upplevelser och samtalen fick karaktären av ett sökande efter gemensamma erfarenheter eller konsensus.

Flera teman som kom upp i fokusgrupperna kändes angelägna att gå vidare med för att både försöka förstå innebörden av det sagda och för att se vilka upplevelser som delades av andra. Kunskapen inhämtad från de fokusgrupper som genomfördes under våren och hösten 2001 bildade underlag för diskussionsgrupperna och för den enkät som distribuerades under vintern 2002, både som postenkät och webbenkät.

Diskussionsgrupper

Materialet från vårens fokusgrupper bildade alltså underlag för utformningen av de diskussionsgrupper som genomfördes under hösten och vintern 2001/2002. Rekryteringen av gruppdeltagarna gick till på samma sätt som till fokusgrupperna. 30 barn och unga vuxna anmälde sitt intresse att delta i diskussionsgrupperna. Alla dessa inbjöds till gruppträffarna varav 16 barn kom att delta. Tre av dessa hade även deltagit i fokusgrupperna. Erfarenheter från vårens gruppindelning hade visat att det var svårt att genomföra fokusgrupperna med de yngsta deltagarna (mellan 9 och 11 år) som var okoncentrerade och fordrade mer styrning. Som en följd av detta höjdes åldersgränsen för deltagandet och följande åldersindelning i grupperna gjordes: 11–14 (två pojkar och fem flickor), 15–17 (en pojke och fyra flickor) och 18–25 (en man och tre kvinnor). Den yngsta gruppens deltagare och deras föräldrar fick skriva under ett kontrakt om hur gruppträffarna skulle genomföras (se bilaga 1).

Syftet med diskussionsgrupperna var tredelat: dels att gruppdeltagarna skulle få ”bolla” sina upplevelser med varandra vid flera tillfällen, dels att de unga skulle lära känna varandra lite bättre och att resonemangen skulle fördjupas och dels att få tillfälle att testa enkätfrågorna i grupperna för att få möjlighet att konstruera frågor på ett sätt att de skulle bli relevanta för barn och unga inom ett stort åldersspann.

Varje diskussionsgrupp träffades vid tre tillfällen med en veckas mellanrum med undantag från den yngsta gruppen som hade ett uppehåll på två veckor mellan första och andra träffen. Varje grupptillfälle varade en och en halv timma. Vi planerade grupperna genom att formulera vissa frågor kring områden som vi ansåg var viktiga. Fokusgrupperna hade bidragit med en del funderingar som skulle följas upp och några exempel på teman från fokus-

grupperna som fördjupades i diskussionsgrupperna var: Hemligheter; Är det lättare att bli arg på sina riktiga syskon?; Tid och uppmärksamhet från föräldrarna. Strukturen skulle hjälpa barnen och ungdomarna att komma igång och lära känna varandra. Vi använde oss av halvstrukturerade frågor där vi som forskare gick igenom olika frågeområden, men även mer specifika frågor. De första gruppträffarna inleddes med en öppen fråga för att ge deltagarna möjlighet att med egna ord berätta om något som de själva tycker är viktigt (Cederborg, 2000). Vi övergick sedan till mer riktade frågor t.ex. om förhållandet till föräldrar och kompisar. Efter att en deltagare berättar något frågade vi ofta om övriga kände igen sig i det beskrivna. Deltagarna ställde ofta frågor till varandra och följaktligen styrdes diskussionerna även av de unga själva. Deltagarna gav uttryck för att de inspirerades av att få dela sina upplevelser med andra likasinnade, även om deras upplevelser många gånger skilde sig åt.

Vid gruppintervjuer finns en uppenbar risk att deltagarna påverkas och kanske hämmas av varandras ståndpunkter. Det är viktigt att skapa ett klimat där det är "högt i tak", d.v.s. att det är tillåtet att uttrycka olika åsikter. Vi gruppledare försökte att inta en ställning där alla berättelser var lika viktiga och där allas åsikter togs på allvar. Deltagarna i samtliga grupper bidrog till det goda klimatet genom sin ödmjukhet och genom att respektera varandras synpunkter.

Mångfalden av upplevelser blev i och med diskussionsgrupperna tydlig likaså att de unga lade olika innebörd i sina upplevelser. Ibland uppstod konsensus kring vissa aspekter av att leva med fostersyskon men ofta delade deltagarna vare sig upplevelser eller åsikter. Genom att deltagarna ställde varandra frågor och reagerade på varandras berättelser fick vi som forskare en unik möjlighet att ta del av deras egna upplevelser på ett sätt som inte är möjligt vid individuella intervjuer. I de två grupperna med deltagare i åldrarna 15-17 respektive 18-25 var de unga själva styrande vad gällde innehållet och de reagerade på vad de andra i gruppen berättade i högre grad än i den yngsta gruppen. I dessa grupper utgick deltagarnas diskussioner i mångt och mycket från deras styrning av samtalet vilket förde oss närmare upplevelsernas centrum, utan att behöva gå en omväg via våra frågor. Även om vi inte ställde frågor tog gruppdeltagarna tag i ämnet och följde upp det tillsammans med de övriga i gruppen. De uppmärksammade varandra på olika dimensioner av fostersyskonskapet som vi som forskare aldrig skulle ha kommit att tänka på att fråga om. Det blev tydligt att upplevelserna skilde sig åt mellan deltagarna vad gällde relationer till specifika fostersyskon och föräldrar och upplevelser i vardagen vilket vi fick en större möjlighet att uppmärksamma till stor del tack vare diskussionsgrupperna. Jämförelsen mellan deltagarnas olika erfarenheter är en stor behållning av diskussionerna i dessa grupper.

I jämförelse med fokusgrupperna gav diskussionsgruppernas återkommande möten en möjlighet att få fördjupad kunskap om deltagarnas personliga upplevelser.

I diskussionsgruppen med yngst deltagare, vilken också hade flest deltagare, låg fokus på relationen till fostersyskonen. Samma fokus hade fokusgruppen med yngst deltagare men här låg betoningen på hur de återgav fosterbarnets erfarenheter och mindre på de egna upplevelserna. I de mellersta grupperna skilde sig samtalsämnena åt. I fokusgruppen lämnades ofta de egna upplevelserna och känslorna därhän medan deltagarna i den mellersta diskussionsgruppen frikostigt delade med sig av sina. I de båda grupperna med äldst deltagare pratade de flesta om sina personliga upplevelser.

Vad vi inte får inblick i gruppdiskussionerna är det sammanhang som barnen lever i. Till viss del får vi kunskap om hur förhållanden ser ut men någon större insyn är inte möjlig. Vissa deltagare pratar i mindre utsträckning än andra och dessa har vi följaktligen också mindre kunskap om.

Enkät

Parallellt med diskussionsgruppernas utarbetades också en enkät (se bilaga). Denna enkät distribuerades både som postenkät och webbenkät. Vi hade en tanke om att unga människor använder sig av internet och att detta är ett bra kommunikationsmedium när man vill komma i kontakt med dem. Med anledning av detta ville vi kombinera postenkäten med att även lägga ut den på webben.

Enkätens utformning

Det är viktigt att ställa frågor som känns angelägna att svara på annars riskerar man att få en låg svarsfrekvens. För vår del var det viktigt att enkäten skulle kännas både angelägen för och passa för unga i olika åldrar. Vi lät både vår referensgrupp samt deltagarna i de två diskussionsgrupper¹⁹ med äldre deltagare besvara enkäten. Vi fick konstruktiv respons från gruppdeltagarna och enkäten arbetades om flera gånger utifrån deras synpunkter. Förfarandet hjälpte oss att ställa relevanta frågor som passade ett stort åldersspann. På så sätt har också barnen involverats i själva forskningsprocessen vilket är en del i att erkänna barn som aktiva och som med-

---

¹⁹ Det fanns inget utkast till frågeformuläret att tillgå då vi var klara med gruppträffarna för den yngsta gruppen.

konstruktörer även i forskningsprocessen (Christensen & Prout, 2002).²⁰ Ett problem i anslutning till utformningen av frågorna i enkäten var att vi visste att flera av de unga hade erfarenheter av att leva tillsammans med flera fostersyskon och att de olika relationerna representerar unika upplevelser. Vår ursprungliga tanke var att enkäten skulle ge möjlighet att svara på frågor om flera fostersyskon. Efter att deltagarna i grupperna hade fått besvara enkäten visade det sig att ett sådant tillvägagångssätt var krångligt. Svaren på sådana frågor skulle också, enligt statistisk expertis, vara besvärliga att analysera. Vi valde därför att endast ge respondenterna möjlighet att svara på frågorna i relation till det fostersyskon som bott i familjen under längst tid. Vi lät inte respondenterna själva välja ut ett fostersyskon med risk för att de då skulle välja fostersyskon med vilket relationen varit antingen mycket god eller mycket dålig. Enkäten innehåller 60 frågor, både öppna och slutna. De slutna frågorna är formulerade antingen som direkta frågor med givna svarsalternativ eller som påståenden, också de med givna svarsalternativ.

Urval

Vi skickade ut postenkäten till familjehem som är medlemmar i Familjehemmens Riksförbund (FR), till familjehem som hade barn placerade från Göteborg kommun, familjehem som hade barn placerade från Alingsås, Lerum, Uddevalla, Mölndals och Kungälv kommuner.²¹ Eftersom populationen är okänd bygger vår enkät inte på ett statistiskt representativt urval. Det finns inget gemensamt register där alla familjehem och dess medlemmar är registrerade utan det är upp till varje enskild kommun att sköta detta. Alla familjehemssekreterare i Göteborg, Alingsås, Lerum, Mölndal, Kungälv och Uddevalla ombads att inkomma med namn och adresser till alla familjehem med egna barn i åldrarna 12-30 år. Eftersom vi inte hade några adresser eller namn på fosterföräldrarnas egna barn skickade vi enkäten till föräldrarna och förlitade oss på att de förmedlade enkäten vidare till sina barn.

---

²⁰ För en utförligare diskussion kring barns deltagande i forskningsprocessen se t ex Grover, (2004).

²¹ Familjehemmens riksförbund (FR) är en av två rikstäckande organisationer med uppgift att stödja, utveckla och företräda familjevården och de barn, ungdomar och vuxna som är placerade (FR:s hemsida).

Enkäten skickades ut till totalt 1067 familjehem enligt följande.

- 693 familjehem som var medlemmar i Familjehemmens Riksförbund (FR).
- 279 familjehem som hade fosterbarn placerade från Göteborgs kommun.
- 95 familjehem som hade fosterbarn placerade från Alingsås, Lerum, Uddevalla, Mölndals och Kungälv kommuner.

Då FR inte hade uppgifter om vilka av deras medlemmar som hade egna barn gjordes utskicken till alla. De familjehem som inte hade egna barn ombads att skicka in en medsänd blankett med texten: "Vi har inga barn i lämplig ålder". I den information som följde med enkäten skrev vi att svaren även gick att fylla i på nätet. Vi bad dem som använde sig av den elektroniska svarsvägen att skicka in en medsänd blankett med texten: "Vi har svarat på nätet". Då vissa av familjehemmen i kommunerna (andra och tredje kategorierna) är medlemmar i FR bad vi dem att skicka in en medsänd blankett med information om att de redan hade svarat på enkäten, som de fått genom FR.

Webbenkät

Enkäten fanns även tillgänglig på en adress på webben. Då studiens målgrupp är ungdomar i åldern 12-30 år bedömdes att en webbenkät borde kunna vara ett bra sätt att skapa intresse för enkäten. Denna åldersgrupp besitter ofta goda kunskaper om och använder ofta datorer och Internet. Metoden att inhämta kunskap från ungdomar och yngre vuxna via Internet har tidigare använts framgångsrikt av bl.a. Barnombudsmannen och Tikkanen (2003).

En länk till enkäten fanns på Institutionen för socialt arbetes hemsida och information om att enkäten också fanns tillgänglig på detta sätt skickades som följebrev till postenkäten. Det fanns också information om webbenkäten i FR:s medlemstidning, *Familjehemmet*. Enkäten låg också ute på LunarStorms och Sprays hemsidor under ett par dagar²² och under denna tid

---

²² Vi har skickat förfrågan till LunarStorms och Sprays hemsidor om hur länge länken till vår enkät fanns på hemsidan men inte fått svar på detta.

fick vi 256 svar. Ett tiotal av dessa kunde identifieras som oseriösa och ytterligare ett tjugotal hade slutat svara efter de första frågorna.

Inkomna svar

Totalt har 684 respondenter från 184 kommuner i Sverige svarat på enkäten. Antalet svar har fördelat sig på följande sätt:

224	Svarat via enkät på webben
282	Familjehemmens Riksförbund
115	Göteborgs kommun (placerings kommun)
58	Övriga kommuner (placerings kommun)
5	Icke angiven identitet

Bortfall

Några av de 1067 postenkäter som skickades ut till familjehemmen kan undantas då svarsfrekvensen ska sammanställas. 23 familjer hade fått dubbla exemplar av enkäten. 28 av familjerna meddelade att deras barn hade svarat via webben och 155 familjer hade inga egna barn. Totalt kan 206 familjer undantas och kvar blir då 861. Sammanlagt har 460 svarat på postenkäten vilket innebär en svarsfrekvens om 53 procent om inte webbenkäten inkluderas.

Vilka har svarat

Största andelen, 62 procent, är flickor/kvinnor (429 stycken).²³ 263 respondenter, 38 procent, är pojkar/män. Ålder på respondenterna fördelar sig enligt följande:

---

²³ Av respondenterna i både postenkäten och webbenkäten.

Tabell 4:1 Åldersfördelning bland dem som har svarat på enkäten.

Ålder	Procentuell Fördelning n²⁴=661
0-10 år	3
11-15 år	22
16-20 år	38
21-25 år	20
26 år eller mer	18
Totalt	100

Största andelen respondenter, 38 procent, är mellan 16 och 20 år. Median-åldern är 18 år.

63 procent av respondenterna bor med en eller båda föräldrarna, medan 37 procent har flyttat hemifrån. Således är det en relativt stor grupp respondenter som inte längre bor tillsammans med sina föräldrar, fostersyskon och eventuella yngre biologiska syskon.

Nedanstående tabell visar hur många fostersyskon som bodde i respondenternas familjer vid enkätens ifyllande.

Tabell 4:2 Antal fosterbarn i respondentens familj då enkäten besvarades. Tabellen visar procentuell fördelning.

Antal familjehemsplacerade barn	Procentuell fördelning n=623
Inget just nu	3
1	46
2	28
3	15
4 eller fler	7
Totalt	100

---

²⁴ n=antal respondenter som har svarat på frågan.

Nästan hälften av familjerna hade ett fosterbarn placerat vid tiden för enkätens ifyllande, medan något mindre än en tredjedel av respondenterna hade två fostersyskon.

Då vi konstruerade enkäten visste vi att åtskilliga av de unga har levt med fler än ett fostersyskon. Det visade sig också att mer än hälften, 54 procent, av respondenterna hade haft fler än tre fostersyskon.

Tabell 4:3 Totalt antal placerade fosterbarn i respondentens familj.

Totalt antal placerade fosterbarn	Procentuell fördelning n=669
1	26
2	21
3-5	26
6 -9	14
10 eller flera	13
Totalt	100

Mer detaljerad information om respondenterna och deras fostersyskon finns i bilaga 2.

Enkäten har bearbetats med hjälp av programmet SPSS vilket möjliggör att olika variabler med lätthet kan summeras och jämföras med varandra. Enkäten ger en överblick över respondenternas förhållanden och vilka upplevelser som delas av flera. Enkäten har bidragit till en systematiserad kunskap som inte är lika lätt att få genom gruppdiskussioner eller halvstrukturerade individuella intervjuer. Svaren ger en bra överblick över forskningsobjektet, vilken har guidat mig genom studiens genomförande. Sammantaget har gruppdiskussionerna och enkäten bidragit till att aktualisera och formulera frågor som jag har sökt svar på i de individuella intervjuerna.

Individuella intervjuer

En förfrågan om att delta i individuella intervjuer skickades ut till fosterföräldrar som enligt familjehemsverksamheterna i Göteborg hade egna barn i åldrarna 10 och 25 år.²⁵ Totalt skickades 330 förfrågningar ut om deras barn kunde tänka sig att dela med sig av sina erfarenheter genom att ställa upp på en intervju. Endast 21 unga anmälde sitt intresse. Ett urval gjordes utifrån ålder och kön. Åtta intervjuer har genomförts med fyra pojkar/män och fyra flickor/kvinnor i åldrarna 12 – 28 år.²⁶ Det finns anledning att stanna upp och fundera över varför ett så litet antal unga anmälde sitt intresse att delta i intervjuerna och att fråga sig vilka de är som har ställt upp respektive vilka kan de tänkas vara som inte har anmält sitt intresse. Det finns naturligtvis en mängd olika anledningar till det låga intresset och härom kan jag endast spekulera. De fosterföräldrar som har ombetts vidarebefordra förfrågan om deltagande i individuella intervjuer till sina barn har också ombetts att dela ut enkäten till sina barn. Det kan finnas anledning att anta att en del fosterföräldrar av olika skäl inte har vidarebefordrat förfrågan. Det kan också vara så att flera av de unga anser att de redan har förmedlat sina upplevelser och gett sitt bidrag genom att fylla i den omfattande enkäten. Det finns även en risk att det fåtal intervjuade kan ge en skev bild och att de har extrema upplevelser. Efter att ha genomfört intervjuerna står det däremot klart att deras erfarenheter skiljer sig vida åt. Kombinationen av metoder bidrar här till en möjlighet att jämföra materialen med varandra för att försöka få en bild av hur enskilda intervjuades upplevelser förhåller sig till en större population.

Den kvalitativa forskningsintervjun är en lämplig metod för att få en inblick i de ungas verklighet och för att få fördjupad kunskap om deras värld. De individuella intervjuerna erbjuder en möjlighet att se meningssamband genom att man kan följa en persons berättelse om sin situation, upplevelser och de känslor som är förknippade med densamma. Det har i gruppdiskussionerna inte varit möjligt att gå in på hur deltagarna ser på sig själva och sin egen personlighet vilka är teman som har berörts i intervjuerna.

---

²⁵ Dessa föräldrar har blivit ombedda att förmedla enkäten till sina barn.

²⁶ Jag har genomfört sex av intervjuerna, alla på Institutionen för socialt arbete. Ingrid Höjer har genomfört två intervjuer båda i respondenternas hem. Intervjuerna har varat mellan 45 minuter och en och en halv timma.

Kvale (1997:100) skriver att:

”intervjuer är särskilt lämpliga när man vill studera människors syn på meningen hos sina levda liv, beskriva deras upplevelser och självuppfattning, och klargöra och utveckla deras eget perspektiv på sin livsvärld”

Intervjuerna syftar också till att få beskrivningar av hur de unga upplever interaktionen i familjen. Vad karakteriserar den och hur har den utvecklats under tiden familjen har varit familjehem? Intervjuerna ger även en fördjupad bild av hur vardagen gestaltar sig i de intervjuades familjer. I de individuella intervjuerna betonas individens unika situation. Här tillåts individens berättelse träda fram ur gruppens vilket är av relevans för att inte skapa stereotyper och för att visa på den mångfald erfarenheter och upplevelser som existerar människor emellan (Sahlin, 2000).

Intervjuguiden (se bilaga 4) var halvstrukturerad då jag till viss del har velat styra samtalet samtidigt som det har varit väsentligt att lämna utrymme för respondenternas att berätta om sin egen värld och de dimensioner som de själva anser är av betydelse. Frågeguiden har inte följts slaviskt utan efter hand har bedömningar gjorts vilket område som har tagits upp och i vilken ordning. Flera av frågorna är öppna där de intervjuade får berätta om sin situation utifrån sina egna tankar och upplevelser. Svaren har följts upp med följdfrågor för att jag som forskare ska få förståelse för den innebörd den intervjuade lägger i ord och händelser. Ibland har jag sammanfattat det som den intervjuade har sagt för att kontrollera att berättelserna är korrekt uppfattade.

I en intervjusituation får jag som forskare ta del av det som respondenten är beredd att dela med sig av till mig vid just det tillfället. Ställer jag frågor om hur det var att växa upp med fostersyskon får jag veta det som respondenten idag vill berätta om hur de idag upplever att det var vid en viss tidpunkt. De intervjuade har gett en personlig rekonstruktion av sina upplevelser. Bilden av respondenternas liv blir inte fullständig utan fragmentarisk och subjektiv, beroende på vad respondenterna väljer att berätta för forskaren (Månsson, 2002). Vad man beskriver att man gör är inte samma sak som vad man faktiskt gör. Med intervjumetoden är det omöjligt att få veta hur det faktiskt förhåller sig. Det är relevant att ställa sig frågan om det är intressant att få veta en av respondenterna i efterhand konstruerad och subjektiv version av vad som hände och hur de idag upplever att deras situation såg ut/ser ut? Svaret på den frågan ligger i det perspektiv man har och det som man till följd av detta är intresserad av att få veta. Anser man att det finns en objektiv sanning om hur det var och vill ta reda på kausala samband om orsak och verkan är detta ointressant. Intar man ett perspektiv där det

som är intressant är människors olika, eller lika, upplevelser av relationer och situationer blir denna fråga med ens mycket mer intressant. Min ambition är att försöka förstå hur barnen och de unga själva skapar mening av sina upplevelser (Widerberg, 2002).

Forskningsintervjun kan betraktas som ett tillfälle då den intervjuade tar ett steg åt sidan och betraktar sig själv utifrån. Intervjusituationen är i bästa fall en möjlighet till reflektion där forskaren och den intervjuade gemensamt skapar en berättelse kring den intervjuades upplevelser. Genom mina frågor styr jag som forskare in den intervjuade på områden som är av intresse för den aktuella studien och genom lyhördhet för vad som synes vara av vikt i den intervjuades liv följs intressanta ”spår” upp. Forskaren får ta del av människors tolkning av sin situation, i nuet och retrospektivt i en specifik kontext. I det här hänseendet är det viktigt att uppmärksamma att vi har intervjuat de unga i egenskap av att de har vuxit upp med fostersyskon och det är utifrån detta vi har fått svar.

Analys

Analysen är en fortgående process som startade redan vid stunden för formulerandet av forskningsfrågorna och som sedan pågått under hela avhandlingsskrivandet. Då tolkning och förståelse i hög grad beror på forskarens utgångspunkt är min ambition att på ett tydligt sätt återge hur jag har analyserat materialet och vilka som är mina utgångspunkter och perspektiv (Cederborg, 2000).

Är berättelsen en sann bild av verkligheten eller skapar vi verkligheten genom berättelsen är en fråga varom de lärde har tvistat. Idag är nog de flesta inom samhällsvetenskapen, dock i varierande grad, ense om att berättelser inte skildrar en social verklighet (sanning) som finns bortom berättelsen utan att berättelsen i sig är en social konstruktion som bygger på en rad sociala konventioner och normer (Hydén, 1997). I forskningsintervjun skapar forskaren och den intervjuade berättelsen tillsammans, forskaren genom att välja att ställa vissa frågor och inte andra, den intervjuade genom att mer eller mindre medvetet välja på vilket sätt och vilka delar av livet som ska berättas om och hur. Vissa frågor ställs aldrig och vissa erfarenheter utelämnas i berättelsen. Frågorna och svaren styrs i sin tur av de inblandades förförståelse och val av perspektiv. Min erfarenhet av drygt 10 års arbete som socialsekreterare inom barn och ungdomsvård, där jag i huvudsak har haft ambitionen att sätta mig in i och förstå de placerade barnens situation, har med all säkerhet påverkat mitt sätt att närma mig forskningsobjektet. Arbetet med projektet har fortlöpande granskats av min handledare

samt andra forskare på Institutionen för socialt arbete vilket har bidragit till att vidga horisonterna.

Jag betraktar de intervjuades beskrivningar av sina upplevelser som förankrade i händelser vilka bildar basen för skapandet av mening och kunskap. Det jag får ta del av i intervjuerna är deltagarnas tolkningar av sina upplevelser. Hur människor uppfattar sin verklighet och skapar mening är ett förlopp där erfarenheter, tolkningen av dessa, sammanhanget och förståelsen för densamma vävs ihop i en reflexiv, ständigt pågående process (Lauwers, m. fl., 2005). I mitt perspektiv skapar människor förståelse för sig själva i förhållande till andra genom interaktion med omgivningen. Utifrån detta perspektiv måste även forskningsprocessen förstås som en del av den meningsskapande processen, emellertid mot bakgrund av tidigare händelser och upplevelser. En syn på barn som aktörer och experter på sina egna liv innebär att forskningsmetoden bör vara utformad så att den erbjuder möjligheter för barnen att uttrycka sina upplevelser. I analysen av det empiriska materialet måste beaktas att upplevelsena såväl som återskapandet i forskningsprocessen av desamma alstras i ett specifikt sammanhang och att även analysen av data är en process varigenom mening skapas (Grover, 2004).

För att skapa en trovärdig analys som på ett tydligt sätt beskriver forskningsprocessen och hur slutsatserna har nåtts behövs forskningsmetoder som hjälper forskaren att systematisera sökandet efter mening i det empiriska materialet. Mitt material är omfattande och innehåller både kvantitativa data såväl som kvalitativa vilket även avspeglar sig i analysen. Jag har både räknat och försökt att förstå meningen bakom de intervjuades berättelser.

Analys av enkäten

Enkäten är bearbetad med hjälp av dataprogrammet SPSS och alla svar är inmatade för hand (förutom svaren från nätenkäten vilka automatiskt registrerades i programmet). De tabeller som redovisas i materialet är enkla frekvenstabeller eller korstabeller.

De öppna frågorna i enkäten har kategoriserats. En del svar var svåra att föra samman i kategorier (till exempel på frågan om förändring) medan några enkelt lät sig föras in i ett fåtal kategorier (till exempel svaren på frågan vad som är bra med att växa upp tillsammans med fostersyskon).

Kategoriseringen har gett en överblick över empirin och den har gjort det möjligt att räkna förekomst och att jämföra olika teman. Kvantifiering ger läsaren möjlighet att bedöma hur typiska de citat som användes i den kvalitativa analysen är för intervjumaterialet som helhet. Det blir också möjligt att undersöka skillnader för olika grupper och även att göra jämförelser med andra undersökningar. Kvale (1997) menar att även om kategorisering som

metod ligger i linje med ett positivistiskt synsätt på kvantifiering så är utvecklingen av kategorierna i huvudsak en kvalitativ verksamhet. Kategoriseringen har gjorts allteftersom och förändringar av teman och betydelser av desamma har skiftat under arbetets gång och i vissa fall har jag kategoriserat materialet på flera olika sätt innan jag funnit det sätt som är mest representativt.

Analys av intervjuerna

Både gruppintervjuerna och de individuella intervjuerna spelades in på band och har skrivits ut i sin helhet. Alla ord som gruppdeltagarna och de intervjuade har yttrat har skrivits ut. Pauser är noterade med: ... . Vid utskrifterna av gruppdiskussionerna har jag inte noterat andra gruppdeltagares mmm-anden eller dylikt när det har bedömts vara oväsentligt för innehållet.

Att skriva ut intervjuerna har varit en del i bearbetningen av materialet och för var gång jag har lyssnat igenom intervjuerna eller läst utskrifterna har jag upptäckt nya infallsvinklar och fått nya tankar. Jag har återkommande återvänt till utskrifterna av intervjuerna under analysarbetets gång. De individuella intervjuerna har sammanfattats och i koncentrerad form har jag återgett det som jag uppfattar är de centrala budskapen vilket Kvale (1997) kallar *meningskoncentrerings*. Den här formen av analys har gett mig en överblick över intervjuerna och även underlättat viss jämförelse dem emellan.

Efter ett antal genomläsningar tematiserades materialet dels utifrån mina frågeställningar och teoretiska perspektiv men även utifrån teman som tagits upp av de intervjuade och gruppdeltagarna själva. Analysarbetet har varit en process där jag har pendlat mellan att betrakta materialet utifrån deltagarnas svar och beskrivningar för att generera teman och att betrakta materialet utifrån en specifik teori. En för min avhandling viktig utgångspunkt har varit att barn och unga är delaktiga i formandet av relationer i familjen vilket har riktat sökarljuset mot de ungas beskrivningar av hur de upplever att de engagerar sig och tar ansvar, samt hur de reflekterar över relationer till fostersyskon och föräldrar. Vidare har jag i intervjuerna analyserat hur de unga beskriver sig själva i ett specifikt sammanhang. Mot bakgrund av tidigare forskningsresultat där barn som har vuxit upp tillsammans med fostersyskon har beskrivit att en baksida med deras erfarenheter är brist på tid och uppmärksamhet med sina föräldrar har även denna aspekt analyserats. Ytterligare ett tema, vilket framträdde i empirin, är att flera av de unga beskriver att de genom sin delaktighet i familjehemmet har tillägnat sig specifika värderingar; såsom att det är bra att man är förstående, tolerant och att man bör visa hänsyn.

I analysen av de olika temana har jag gjort mer spekulativa tolkningar av intervjuutsagorna (Kvale, 1997). Jag har tolkat intervjuerna ur mina teoretiska perspektiv och går utöver det direkt sagda för att utveckla strukturer och relationer som inte omedelbart framträder. Mina tolkningar av innebörden av de intervjuades upplevelser utgår ofta ifrån hur den intervjuade beskriver sig själv i relation till sitt sammanhang, det vill säga från större delen av intervjuerna. Jag har försökt att vara lyhörd för motsägelser och ambivalenser.

Redovisning och val av citat

När jag redovisar citat från intervjuerna och enkäten har dessa till viss del gjorts om till skriftspråk och vissa språkfel har korrigerats. Jag har till exempel tagit bort ord som *typ* och *liksom* och jag har tagit bort upprepningar. Syftet med ändringarna är att göra texten mer lättillgänglig för läsaren. Jag har inte ändrat det som informanterna säger på ett sådant sätt att innehållet har förändrats. När jag i ett citat eller en dialog från gruppdiskussionerna har utelämnat en passage är detta markerat på följande sätt: /.../.

Citaten är valda utifrån min bedömning av vilket som bäst illustrerar det tema som behandlas för tillfället. Då vissa av de intervjuade pratar mer än andra och har förmåga att uttrycka sig på ett tydligt och illustrativt sätt ligger det nära till hands att använda deras uttalanden oftare än andras. Jag har strävat efter att sprida citaten på så många av de intervjuade som möjligt för att visa på skillnader men även på likheter. Det är ändå så att en del av de unga förekommer oftare än andra. Projektets frågeställningar är annorlunda än frågeställningarna i min avhandling vilket har beskrivits tidigare. Jag har valt att fokusera på ett antal teman vilket resulterar i att jag inte använder mig av hela det empiriska materialet. Av denna anledning analyseras vissa av gruppdeltagarna eller vissa av de intervjuade inte ingående i min studie.²⁷

Retrospektiva berättelser respektive berättelser ”här och nu”

Respondenterna är i olika åldrar och har följaktligen vuxit upp under olika tidsperioder. En del är äldre än sina fostersyskon medan andra är yngre eller i samma ålder. Några av de unga levde vid tidpunkten för studiens genomförande tillsammans med ett eller flera fostersyskon medan det för andra var flera år sedan de bodde tillsammans med, eller hade kontakt med sitt fostersyskon. Gemensamt för deltagarna är att de berättar om, svarar på våra

---

²⁷ För en mer heltäckande redogörelse av materialet hänvisas till rapporten (Höjer & Nordenfors, 2006).

frågor och reflekterar över sin situation under samma tidsperiod (år 2001-2002).

Till viss del är alla berättelser mer eller mindre retrospektiva. I berättelser och redogörelser för våra liv beskriver vi vad vi har varit med om tidigare, för en timme, tre veckor eller för flera år sedan, allt i dåtid. Att beskriva en situation vilken man befinner sig i jämfört med att beskriva en situation som man har lämnat och hunnit reflektera över medför följaktligen vissa skillnader. De retrospektiva berättelserna ger kunskap om hur fosterföräldrarnas biologiska barn reflekterar över sin barndom och ungdomstid vilken i tillbakablick blir en annan än den upplevda ungdomen så som den erfors då. En skillnad som framträder i vårt material är att de äldre deltagarna tenderar att vara mer kritiskt inställda till sina upplevelser än de yngre och att de i högre grad tar upp negativa aspekter av sina upplevelser. Ett exempel på detta är att vissa är kritiska mot sina föräldrar och deras engagemang i fosterföräldrauppdraget.

Etiska överväganden

Att barn kommer till tals i forskningssammanhang är av stor vikt likaså att den forskning som bedrivs sker på ett för barnen etiskt genomtänkt sätt för att inte skada barnen. Barn kan betraktas som känsliga forskningsobjekt i betydelsen av att de i olika grad står i beroendeställning till vuxna. Ett litet barn är beroende av sina föräldrar för sin överlevnad medan en äldre tonåring kan ha ett ekonomiskt och/eller ett känslomässigt behov. Kylmä m.fl. (1999) skriver att det finns ett etiskt behov av att skydda känsliga deltagare från skada men nämner samtidigt att forskaren inte bör vara överbeskyddande. I nedanstående avsnitt presenteras studiens etiska överväganden.

Studien riktar sig delvis till deltagare som är under 15 år och då ska samtycke inhämtas från barnens föräldrar.²⁸ Skriftlig information om studien tillsammans med förfrågan om intresse att delta i detsamma har skickats ut till fosterföräldrar vilka i sin tur förväntades lämna förfrågan vidare till sina barn. Föräldrarna har agerat *gate-keepers* genom att välja huruvida de ska föra informationen vidare till barnen eller inte. Vi vet inte om det finns föräldrar som har valt att inte föra informationen vidare men det är sannolikt att det finns barn och unga som vi inte har kunnat nå. Vi har följaktligen inte heller information om vissa barn har utsatts för påtryckningar att delta i projektet. I det senare fallet skulle *frivilligheten* att delta i projektet kunna ifrågasättas. Informerat samtycke är en av grundprinciperna inom

---

²⁸ Se Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning. Vetenskapsrådet.

vetenskaplig forskning (Forsman, 1997) varigenom forskningssubjekten erkänns som autonoma individer genom att de görs till deltagare i beslutsprocessen (Frankel & Siang, 1999). I den här studien är det rimligt att utgå ifrån att de barn och unga vuxna som inte vill prata om sina upplevelser inte heller kommer att göra det. Av dem som vi har intervjuat har ingen uttryckt att de skulle ha utsatts för påtryckningar från sina föräldrar att delta. Föräldrarna till de barn som deltagit i gruppdiskussionerna och individuella intervjuer har i sin tur fått information om studien från familjehemssekreterare. Familjehemssekreterarna gjorde ingen selektion av vilka föräldrar som skulle erhålla informationen. Alla föräldrar med barn i aktuella åldrar blev informerade om projektet och tillfrågade om deras barn ville delta. Webb-enkäten låg ute på LunarStorms och Sprays hemsidor under några dagar och här fanns inga *gate-keepers*. Barnen fick förstahandsinformation och kunde oberoende av föräldrainsflytande välja om de ville svara eller inte.

Ovanstående förfaringssätt medför att vi forskare inte har haft full kontroll över hur projektet inledningsvis presenterades för barnen. Att *informera* forskningsdeltagare om ett projekts syfte, vad intervjuerna ska användas till, hur de samlas in och hur de ska redovisas är grundläggande för all forskning. För att en deltagare ska kunna tacka ja bör han/hon veta vad de tackar ja till. Gruppdiskussionerna och intervjuerna har inletts med att vi har informerat om syftet med och formerna för studien samt att vi spelar in det har sagts på band. Det var ingen av deltagarna som ifrågasatte detta eller på annat sätt reagerade på informationen eller utformningen av grupperna. En annan aspekt som är av särskild vikt när informanterna är barn är hur mycket informanten förstår av den information som han eller hon får. Man kan t.ex. fundera över om deltagarna vet vad en avhandling är, eller vad olika teoretiska perspektiv innebär. När dessa frågor ställs blir det uppenbart att det inte är självklart hur informationen ska utformas utan att det är en bedömningsfråga som varierar från intervju till intervju. I vårt projekt deltar barn, unga och vuxna, i olika åldrar, och informationen måste utformas med hänsyn till deltagarnas ålder. När jag intervjuar en 11-åring ser informationen inte likadan ut som den gör när jag intervjuar en 17-åring, som har en annan kognitiv förmåga och kunskap. När 11-åringen får information har jag berättat att vi ska skriva en bok om hur det är att växa upp med fostersyskon. De äldre deltagarna har fått mer detaljerad information om att det handlar om ett vetenskapligt forskningsprojekt där svaren analyseras och att en rapport och en avhandling kommer att produceras.

---

³⁰ Konfidentialitet är när forskaren vet vem informanten är men behåller informationen för sig själv (Forsman, 1997).

”Processed consent” innebär att forskaren vid varje möte måste utvärdera hur informanten påverkas av deltagande i projektet och utifrån detta be om ett nytt medgivande (Kylmä m.fl., 1999). I diskussionsgrupperna har vi efter varje träff pratat om deltagarnas upplevelser av träffen samt frågat vilka som kan och vill komma till nästa gruppträff.

Vi har genomgående under studien, i grupperna och i de individuella intervjuerna, haft som ambition att återge vår uppfattning av deltagarnas upplevelser och på så sätt försökt få de unga att bekräfta eller dementera vår tolkning. Det här kräver emellertid att forskaren är skicklig och i stunden kan sammanfatta sin förståelse av vad deltagarna har berättat. Diskussionsgrupperna har i det avseendet varit bra då vi har haft en möjlighet att återkomma från gång till annan med våra tolkningar för att kontrollera att barnen och de unga vuxna instämmer i vår uppfattning av deras beskrivningar. Deltagarna har genom det här förfaringssättet haft en möjlighet att fundera över det som sagts och att återkomma nästkommande träff med sina reflektioner. Det här har inte varit möjligt full ut då analysen har fortsatt efter det att de ungas deltagande i studien avslutats.

*Konfidentialitet*³⁰ är en viktig fråga som vi har diskuterat med alla gruppdeltagarna och i de enskilda intervjuerna. Att ändra namn och vissa data är ett sätt att minimera risker för deltagarna (Kylmä m.fl., 1999). Vi har informerat om att alla namn ändras och att vi kommer att försöka att ändra på vissa uppgifter i redovisningen av materialet så att det ska bli så svårt som möjligt för andra att känna igen någon. I enkäten är deltagarna inte namngivna och den innehåller inga svar där det går att identifiera deltagarna, dessutom är antalet enkätsvar stort och respondenterna kommer från hela Sverige vilket ytterligare försvårar en eventuell identifiering. Vi poängterade vikten av att det som sades under grupptillfällena inte fördes vidare och gruppdeltagarna har skrivit under ett kontrakt där de lovar att inte föra vidare det som sägs i grupperna.

Hur barnet påverkas av sitt deltagande i forskningsprojektet är en fråga som forskaren fortlöpande måste bedöma. Eventuella negativa konsekvenser måste estimeras. Medverkan i ett forskningsprojekt kan få deltagaren att bli mer uppmärksam och medveten om sin situation vilket i de flesta fall är av godo. Kylmä m.fl. (1999) skriver emellertid att det finns en risk att en intervju kan tvinga en person att ge utlopp för tidigare upplevda känslor vilket kan vara smärtsamt och också hota personens självkontroll och integritet. Manipulering av den intervjuades tilltro till forskaren kan också inge en falsk förhoppning om vänskap vilket kan leda till att respondenten berättar mer än vad den i efterhand känner sig bekväm med (Duncombe & Jessop, 2002). I vissa fall kan också respondenten komma att uppmärksammas på negativa aspekter i sitt liv som han eller hon inte var medveten om tidigare. Vi har ett exempel från en av våra diskussionsgrupper där Maria, 11 år,

berättade att hennes deltagande i gruppen hade uppmärksammat henne på att hennes situation var besvärligare än hon tidigare hade varit medveten om:

Monica Blev det som ni hade tänkt er?

Axel Det var roligare än vad jag hade tänkt mig.

Maria Det var värre än vad jag hade tänkt.

Monica Vad var det som var värre?

Maria Det som stod på tavlan. Det var fördelar också.

Ingrid Tyckte du att det var jobbigt när det var så mycket som var dåligt?

Maria mmmm

Ingrid Det var mycket som var bra också? Det var jobbigt att se, tyckte du, att se så mycket som var dåligt?

Maria Ja.

Ingrid Men det är ju faktiskt en väldigt viktig kommentar. Att det kan vara ganska jobbigt att se det som är dåligt.

Att vi som forskare har ett ansvar här är självklart. Men på vilket sätt ansvaret ska hanteras är inte entydigt och beror på vilket perspektiv man intar. Å ena sidan kan man tycka att vi som forskare har bidragit till att Maria har uppmärksammas på de negativa aspekterna av att växa upp med fostersyskon, att vi har varit medskapare i konstruktionen av hennes tillvaro som besvärlig. Å andra sidan skulle kunna påstås att hennes tillvaro är på det här viset och kanske hade det bara varit en tidsfråga innan hon hade upplevt den besvärliga dimensionen. Enligt det sistnämnda perspektivet är forskarens del i hur flickan upplever sin situation mindre än i den förra. Det är viktigt att vara medveten om att man som forskare har makt att definiera och sätta ord på andra individers tillvaro vilket har en betydelse för individen. Genom att uppmärksamma barnen på olika aspekter av sin tillvaro är vi inte bara i analysfasen utan även i intervjusituationen medskapare i hur de definierar och uppfattar tillvaron. I en grupsituation påverkar även deltagarna varandra. Etik handlar om konkreta situationer och en bedömning av vad som är etiskt riktigt kan inte följa generaliserade normer utan måste förhandlas i den enskilda situationen (Edwards & Mauthner, 2002). I

ovanstående exempel hade vi ingen möjlighet att prata vidare med Maria utan min kollega tog kontakt med henne i efterhand. Maria kom inte till den tredje och sista träffen och vi blev då oroliga att hon hade tyckt att det hade varit negativt att delta i gruppen. Genom samtalet blev vi informerade om att Maria inte hade uteblivit med anledning av att hon hade upplevt att det var betungande utan för att hon var upptagen av annat.

Olika metoder reser olika etiska frågor. Ovanstående exempel för in oss på gruppmetodik som metod. Barn är vana att umgås i grupp vilket därför är ett forum som kan passa bra för dem. Det är emellertid viktigt att reflektera över några centrala frågor som berör hur man bör bedriva gruppverksamhet på ett etiskt sätt. En av dessa är hur barnen påverkar varandra, både vad gäller "korrekt information" men även känslomässigt. Den första aspekten sätter fokus på innehållet i den informationen som ges. I ett grupp-sammanhang kan det finnas en risk att man dras med i andras resonemang och att man kanske inte vågar stå upp för det man själv tycker. Forskaren måste här vara vaksam och försöka bidra till ett klimat med "högt i tak" det vill säga ett klimat som tillåter olika synpunkter. Som gruppledare har vi försökt att vara uppmärksamma på att ingen i gruppen blir utsatt eller känner sig obekvämt. Detta kan vara svårt för en deltagare att uttrycka när de andra i gruppen lyssnar. Det är av yttersta vikt att forskaren inte enbart koncentrerar sig på att samla information utan också beaktar de olika deltagarnas känslolägen och stämningen i gruppen. Att vara vaksam på om en deltagare t. ex. tystnar eller om någon ofta blir avbruten kan vara ett sätt att uppmärksamma det här. I våra grupper uttryckte barnen olika åsikter och de skapade själva ett tillåtande klimat vilket innebar att vi inte behövde agera. I flera fall bekräftade de varandra och det rådde ofta ett kreativt klimat där deltagarna hade fritt utrymme att dela med sig av sina erfarenheter. Vad gäller den andra aspekten är det viktigt att vara uppmärksam på att det i en grupp kan vara svårt att tillvarata enskilda intressen. Det går inte heller att "gräva" för mycket i en enskild deltagares upplevelser. Det kan hända att någon kan uppleva att det är svårt att själv välja att *inte* svara på frågorna som forskaren ställer och det är viktigt att inte någon känner sig utelämnad. Vår intention har varit att inte pressa fram berättelser utan om någon har valt att inte svara eller inte delta i en diskussion har vi lämnat ämnet.

Även om syftet med forskningen inte är behandlande så kan det trots allt förekomma "terapeutiska vinster" i forskning. En sådan vinst kan vara att få berätta om sina upplevelser för första gången. Det är sällan som fosterföräldrarnas egna barn har erfarenhet av att bli uppmärksammade i det här sammanhanget. Vi har fått flera positiva kommentarer som handlar om att det äntligen är någon som frågar dem om vad de tycker. Flera deltagare har också positiva upplevelser av att få dela sina erfarenheter med andra som har liknande erfarenheter, vilket de inte har haft möjlighet att göra tidigare.

Analysen är en pågående process under så gott som hela forskningsprojektet. Emellertid är respondenternas del i analysen varierande. Under intervjuerna kan respondenterna fortfarande påverka analysen genom sina svar och när jag summerar min förståelse för dem kan de korrigeras. När intervjuerna är avslutade har jag som forskare hela kontrollen och makten över hur materialet ska analyseras. Det är svårt att under intervjuernas gång veta vilka perspektiv och teorier som kommer att användas i slutfasen då det påverkas av materialets karaktär. Informerat samtycke kan i efterföljande fas vara svårt att upprätthålla, likaså tanken att se respondenterna som subjekt. Som forskare är man mer eller mindre tvungen att i vissa lägen betrakta sitt forskningsobjekt "von oben". Att analysera materialet innebär ju just det, att man betraktar sitt material på avstånd. Att använda sig av olika perspektiv och teorier för att förstå och förklara fenomen innebär att man objektifierar sina informanter. Det är därför viktigt att det görs på ett respektfullt och så medvetet sätt som möjligt. I min studie har barnen deltagit under intervjuandet och jag har inte återgått till dem och frågat hur de ser på sina egna uttalanden i skriftlig form eller hur de ser på mina analyser. Deltagarna i fokusgrupperna har varit med och indirekt utformat nästföljande steg genom sina diskussioner och berättelser. På liknande sätt har alla deltagarna varit med och format projektet genom att deras svar har påverkat följande steg. De äldre deltagarna i diskussionsgrupperna har även varit med och utformat enkäten genom att ge sina synpunkter på våra frågor innan enkäten färdigställts. Utgångspunkten för min studie är barnens och de ungas egna beskrivningar av sina upplevelser och erfarenheter av att växa upp tillsammans med fostersyskon vilka återberättas av mig. Den slutgiltiga produkten är dock helt och hållet min på så sätt att jag har valt ut delar av det empiriska materialet vilka jag har tolkat med hjälp av mina analytiska perspektiv.

Det vore oetiskt att inte sprida den kunskap som är sprungen ur ett forskningsprojekt. Att publicera studiens resultat är en förpliktelse som forskaren har både gentemot samhället, informanterna och vetenskapen (Kylmä, m.fl., 1999). Samtidigt som forskaren ska vara ärlig i rapporteringen måste också hänsyn tas till informanterna. I inledningsfasen av projektet informerades informanterna om att deras uppgifter skulle avidentifieras till oigenkännlighet. Vi har emellertid diskuterat att i vissa fall kan deltagarna känna igen sig själva och nära anhöriga kan komma att känna igen dem. Möjligheten att föräldrarna kan känna igen sina barn i svaren förstärks av det faktum att föräldrarna vet om att deras barn har deltagit i studien. Ingen av deltagarna har uppgett att de har tyckt att det här är ett problem. Vad jag skriver har emellertid varit en fråga som jag har tagit ställning till under hela skrivprocessen. Viktiga avvägningar har gjorts för att skydda informanterna men även en *tredje part* som inte har gett informerat samtycke till att delta i

studien. Föräldrarna har visserligen gett sitt samtycke till att deras barn deltar i studien men de har inte haft möjlighet att kontrollera vad som har sagts. Fostersyskonen har inte gett sitt samtycke. De har troligen inte heller vetskap om deltagandet i studien vilket i och för sig gör steget längre till ett igenkännande. I vissa fall är omständigheterna så speciella att även ett fostersyskon skulle kunna känna igen sig, eller tro sig om att känna igen sig. Jag har till exempel intervjuat två flickor som båda, oberoende av varandra, har berättat att deras fostersystrar har förstört deras kläder och gömt dem i trädgården. Det är händelser som skulle kunna leda till ett igenkännande även om det är ett "falskt" sådant, det vill säga att den ena fostersystemen skulle kunna tro att det handlar om henne när det egentligen handlar om någon annan. Den här risken måste tas hänsyn till vid rapporteringen. Jag uppmärksammades på det här dilemmat vid en av mina intervjuer då en ung kvinna berättade att hennes föräldrar hade deltagit i ett tidigare projekt som handlade om fosterföräldrars erfarenheter. Kvinnan kände till sina föräldrars deltagande och när hon läste rapporten kände hon omedelbart igen deras berättelse. Bland annat beskrev kvinnans mamma att hon hade engagerat sig mer i fosterbarnen än i sina egna barn. Att läsa det blev som en uppenbarelse för kvinnan vilket ledde till att hon hamnade i kris och sökte terapeutisk hjälp. Vid intervjutillfället hade hon gått i terapi under en längre tid och var nu tacksam för att hon hade läst rapporten som fick henne att "ta tag i sitt liv". Denna historia visar hur stort inflytande en forskningsrapport kan ha över en tredje part. I det här fallet positivt men risken finns att effekten kan vara av mer negativ karaktär. Jag tror inte att det är möjligt och tycker heller inte att det är riktigt att söka en tredje parts samtycke men det är av vikt att ha i åtanke hur eventuell information kan påverka tredje person när resultaten rapporteras är också viktigt. Att även beakta hur barnens relationer till de här personerna kan påverkas är också viktigt särskilt när det handlar om en person som befinner sig i beroendeställning. Ibland kan det vara nödvändigt att avidentifiera informanterna genom att förändra vissa uppgifter, ibland är inte det möjligt och då måste forskaren reflektera över om uppgifterna kan tas med över huvud taget.

Reliabilitet och validitet

Reliabiliteten av en studie handlar om forskningsresultatets tillförlitlighet (Kvale, 1997). Råder det en hög reliabilitet skall olika studier ge samma resultat. Enkätstudien är möjlig att göra om. Frågeformuläret finns kvar och data kan kontrolleras på ett helt annat sätt än vad som är möjligt i gruppdiskussionerna och de individuella intervjuerna. Utifrån mitt perspektiv bygger forskningsintervjun bygger på interaktionen mellan den intervjuade och

forskaren är det svårt att föreställa sig att en intervju skulle kunna upprepas med samma resultat, vilket inte heller är syftet. I den kvalitativa intervjun blir istället interaktionen mellan olika gruppdeltagare och forskaren en del av studieobjektet.

I intervjuer är det viktigt att vara öppen för informanternas upplevelser på det viset att inte styra eller på förhand ha satt gränserna för snävt. I barnintervjuer är det viktigt att uppmärksamma maktbalansen mellan forskaren och informanten. Tidigare studier har visat att människor har en tendens att under intervjun agera på ett sätt som får dem att framstå i så bra dager som möjligt (Stainton Rogers, 2003). I analysen är det viktigt att ta hänsyn till att det finns en risk att intervjupersonen över- eller underrapporterar vissa upplevelser eller händelser för att de själva eller bilden av familjehemmet ska framstå i bättre dager. En önskan om att göra ett gott intryck kan leda till att den intervjuade, omedvetet eller medvetet, svarar på ett sätt som denne tror är önskvärt. Det kan också vara så att barnet säger det som han eller hon tror att forskaren förväntar sig att få höra. Både forskaren och informanten präglas omedvetet av, men använder sig också avsiktligt av, externa diskurser när de berättar om sig själva. Det är viktigt att ha detta i åtanke vad gäller det utrymme som finns för informanterna att ge en annan bild av sina erfarenheter än de förväntade (Sahlin, 2000). Det är dessutom lätt att ha förväntningar på vad informanten ska svara utifrån tidigare svar som man har fått. Inom det här specifika området har informanternas erfarenheter varierat från att vara mycket positiva till näst intill traumatiska. Om vi hade tagit fasta på att det enbart är negativt att växa upp med fostersyskon är det möjligt att vi skulle ha utformat intervjuerna på ett sätt som bekräftar det negativa, vilket i sin tur skulle kunna vara stigmatiserande (Brannen, 1988). Jag har strävat efter att ha en medvetenhet om denna risk och försökt att inta en position där den intervjuade till större del styr och där risken är mindre att vi bekräftar våra förutfattade meningar. Informanten har då större utrymme att reflektera över sina erfarenheter utifrån egna upplevelser istället för utifrån forskarens konstruktioner. Fullt ut är detta naturligtvis inte möjligt. Jag som forskare är färgad av min bild av vad det innebär att växa upp tillsammans med fostersyskon och vid vissa tillfällen kan jag i efterhand se att jag vid intervjutillfället försöker få informanten att bekräfta min bild. För att illustrera detta vill jag ge ett exempel där mina förutfattade meningar som forskare framkommer på ett inte alltför smickrande sätt men där interaktionen mellan mig och den intervjuade, Karl, ändå ger intressant information.

Karls (18 år) berättelse är en kärleksfull redogörelse för livet i familjen/familjehemmet. När Karl var 12 år flyttade hans fosterbror, Petter, in i familjen. Från placeringens initiala skede var det planerat att Petter skulle växa upp i familjehemmet. Att få ett fostersyskon blev bättre än vad han

hade tänkt sig och det var inget som direkt förändrades. Relationerna beskrivs med värme och i positiva termer. De besvärliga aspekterna åtföljs av förklaringar för varför det är på ett visst sätt. Karl beskriver relationen till fosterbrodern som att det är hans lillebror.

Monica Du har en lillebror som är jämngammal, du sa att du har en lillebror som är jämngammal med Petter. Du kan ju jämföra lite. Ser du någon skillnad?

Karl Typ (*Karl suckar, det verkar som att han är ovillig att svara på frågan*) om man ser på mina syskon och honom. Lite olika till sättet, det är dom absolut. Men alla har ju sina olika grejer.

Monica Hur påverkar det relationen? Gör du olika saker tillsammans med din fosterbror än med...

Karl Absolut inte. Det gör vi inte. Det är samma sak med mina vanliga syskon som med honom. Det är samma sak. Det är absolut ingen skillnad.

Monica Nej, kommer du ihåg någon positiv händelse i samband med att Petter kom till er. Något som du kommer ihåg och har ett gott minne av?

Karl Det var väl att han kom överhuvudtaget. Alla blev glada då. När han kom och vi fick reda på att vi skulle få en lillebror till, det var rätt stort. Då gick man och skröt lite i skolan. Det var rätt kul.

Monica Finns det något negativt?

Karl Nej inte så.

Monica Ingen speciell händelse?

Karl Han är inte besvärlig men han kan vara lite jobbigare än andra. Det kan man förstå också med de problem han hade då han kom. Han kan vara lite så här... han kan bli... argare, han kan bli surare liksom.

I ovanstående citat framträder jag som forskare och mina föreställningar om och konstruktion av fostersyskonet som annorlunda. Jag förutsätter att det finns en skillnad och försöker få Karl att falla in i mina föreställningar. Karl är inte villig att gå mig och mina förutfattade meningar till mötes utan pro-

testerar mot min konstruktion av familjehemmet och fostersyskonskapet som annorlunda. Intervjuutdraget öppnar däremot upp för ytterligare intressanta frågor som kan ställas till materialet om t.ex. värderingar och om vilken bild som Karl vill förmedla av sig själv och sin familj. För att öka reliabiliteten och validiteten i avhandlingen är min intention att göra det möjligt för läsaren att, genom redovisning av hur studien har genomförts och genom att i vissa av citaten redovisa både mina egna frågor och de ungas svar, följa min väg genom avhandlingsarbetet. Framförallt görs detta i kapitlet om värderingar.

I den kvalitativa intervjun blir det följaktligen viktigt att vara medveten om forskarens delaktighet i konstruktionen för att öka pålitligheten av resultaten vilket på intet sätt gör resultaten ogiltiga utan snarare öppnar upp för andra typer av analyser. Validitet avser sig till om studien undersöker det den är avsedd att undersöka (Kvale, 1997). Begreppet validitet vilar på en föreställning om ett sanningskriterium. Är de svar jag får på mina frågor sanna? Syftet med studien är inte att slå fast att det är på ett visst sätt utan att ge olika tolkningar av deltagarnas beskrivningar av sina upplevelser. Frågorna, både i enkäten och intervjuerna, kan uppfattas olika av informanterna, och det är svårt att veta utifrån vilken agenda en viss person svarar. Alla som har konstruerat en enkät och sedan tolkat och rapporterat svaren vet hur svårt det är att ställa intressanta frågor som bara kan tolkas på ett sätt. Snarare är det så att man, när man går igenom svaren, upptäcker att flera frågor kan tolkas på olika sätt och att informanterna har besvarat frågan utifrån sitt sammanhang. I en intervju är det lättare att upptäcka tvektigheter. Intervjuerna bidrar till att öka validiteten genom att det är möjligt att söka svar på hur den intervjuade uppfattade frågan och utifrån vilket perspektiv den har besvarats. I enkätundersökningar finns inte denna möjlighet. I resultatredovisningen försöker jag diskutera olika dilemman för att inte föra läsaren bakom ljuset. Som forskare är det väsentligt att inte falla för frestelsen att endast rapportera de resultat som stämmer överens med den hypotes man har. I det läget är det viktigt att "kill your darling" och visa på olika tolkningsmöjligheter. Även vad gäller kvantitativa undersökningar handlar det om tolkningar och bedömningar som måste betraktas i sitt sammanhang. I vår enkät har vi flera exempel på svar som kan tolkas på flera olika sätt och jag har ambitionen att vara så tydlig som möjligt. Här hjälper det att vara två forskare vilket ökar möjligheten att upptäcka olika tolkningsmöjligheter. Även referensgruppen har varit behjälplig i detta sammanhang. Den har läst och kommentarer våra tolkningar.

I detta sammanhang är det relevant att fråga sig vilka det är som ställer upp i studien och om det finns en risk att "gatekeepers" kan medverka till att snedvrída resultatet genom att påverka om en individ deltar i studien eller inte. Av nämnda anledning kan det vara bra att rekrytera respondenter från

olika källor (Kylmä m.fl. 1999) vilket vi har gjort genom att också, via nätet, vända oss direkt till barnen. Att endast ett litet antal unga anmälde sitt intresse att delta i studien riktar vår uppmärksamhet mot vilka de intervjuade är som ställde upp. Är det en viss kategori av unga som kunde tänka sig att delta? Denna fråga är relevant att ställa även vad gäller de övriga deltagarna men ställs på sin spets utifrån det låga intresset för att delta i intervjuerna. Efter att ha genomfört intervjuerna kan jag konstatera att jag både har intervjuat respondenter vilka i huvudsak har positiva erfarenheter men även de som har negativa erfarenheter. Det finns de som har varit angelägna om att dela med sig av sina upplevelser och som har pratat mycket, det finns även de som har pratat mindre och de som inte har upplevts ha haft en speciell agenda vilken de har velat dela med sig av. Även om jag i min avhandling söker analysera vissa av deltagarnas upplevelser pekar jag även på avvikelser från dessa. De olika deltagarnas divergerande svar och berättelser antyder att vi inte enbart har fått ta del av en viss grupp upplevelser utan snarare olika.

Genom metodtriangulering – kombinationen av olika metoder - har jag kunnat ställa de olika materialen mot varandra och jämföra de svar vi har fått vilket stärker validiteten. Det har genom detta tillvägagångssätt blivit möjligt att belysa och analysera komplexiteten av deltagarnas upplevelser.

Generaliserbarhet

Urvalet, i enkät, grupper eller de individuella intervjuerna bygger inte på ett slumpmässigt urval och resultaten kan därför inte statistiskt generaliseras till populationen barn som vuxit upp tillsammans med fostersyskon i sin helhet (Kvale, 1997). Jag har däremot haft som ambition att i de enskilda ungas beskrivningar och berättelser, vilka skiljer sig från varandra, finna gemensamma drag för hur de unga reflekterar över sig själva och sin situation i relation till andra. Den här formen av generalisering kallar Kvale analytisk generalisering och den bygger på bedömningar i vad mån min undersökning kan ge vägledning för vad som kan komma att hända i en annan situation. Härigenom blir det möjligt att till viss del kunna få vägledning för hur barn i allmänhet och barn som växer upp tillsammans med fostersyskon i synnerhet kan tänkas uppleva sin situation.

Sammanfattande reflektion över metoden

Studiens olika metoder har bidragit med olika sorters information och det samlade materialet täcker in flera dimensioner av hur det är att växa upp tillsammans med fostersyskon. Fokusgrupperna bidrog till att ge en introduktion till området och en överblick över de ungas erfarenheter. De gemensamma erfarenheterna betonades och karaktären blev mer av ett sökande efter konsensus än efter olikheter. Naturligtvis förekom skilda erfarenheter men dessa konstaterades enbart och bearbetades inte på ett djupare plan. Den information och kunskap som inhämtades i fokusgrupperna bildade ett bra underlag för det vidare sökandet och för konstruktionen av enkäten. I diskussionsgrupperna fanns möjligheten för deltagarna att lära känna varandra lite bättre. Såväl olika erfarenheter som olika åsikter om förhållanden togs upp och prövades gentemot varandra. Diskussionsgrupperna bidrog till att ge en ökad förståelse för de ungas skilda upplevelser. Fokusgrupperna och diskussionsgrupperna har gjort det möjligt för oss att jämföra hur barnens och de ungas ålder spelar roll dels vad gäller vad man pratar om och tar upp i en gruppdiskussion men också hur man i olika åldrar upplever sin situation i familjehemmet. I diskussionsgrupperna återupprepas till viss del de karaktärsdrag som uppmärksammades i fokusgrupperna vad gäller vilka erfarenheter som fokuserades i de olika åldersgrupperna. I den yngsta fokusgruppen och den yngsta diskussionsgruppen handlade samtalen ofta om relationen till fostersyskonet. I de två mellersta grupperna delades fokus mellan relationen till fostersyskonen, förståelse för fostersyskonen och även relationen till föräldrarna fördes in i diskussionen. I de två äldsta grupperna låg fokus på förståelse av fostersyskonen och på relationerna till föräldrarna.

Enkäten har gett en indikation på vad det innebär att växa upp med fostersyskon. Ur enkäten växer mönster fram som visar på hur många av respondenterna som upplever sin situation på ett visst sätt. Här uppenbaras tendenser och samtidigt väcks många frågor som blir möjliga att undersöka vidare i de individuella intervjuerna och genom att gå tillbaka och ställa nya frågor till materialet från gruppdiskussionerna. I de öppna frågorna framträder föreställningar om vad barnen anser att familjehemsskapet har medfört för dem.

De individuella intervjuerna har bidragit med en förståelse för hur relationerna formas och hur den intervjuades upplevelser relateras till en kontext. Det blir möjligt att få ett tidsperspektiv genom att den intervjuade beskriver sina upplevelser utifrån en process, på ett annat sätt än i grupperna. I intervjuerna har jag kunnat följa upp och tränga in i hur den intervjuade ser

på sig själv i olika sammanhang och i relation till olika personer. De åtta intervjuade har alla olika erfarenheter och fokuserar olika dimensioner av fostersyskonskapet.

Gruppdiskussionerna och de individuella intervjuerna ger information utifrån vilket det blir möjligt att analysera barnens del i omsorgen i familjen, på vilket sätt de blir delaktiga och hur de reflekterar kring sin delaktighet.

Att arbeta med en kombination av metoder har varit lärorikt men också komplicerat. Emellertid tycker jag att fördelarna med kombinationen överväger och jämförelsen mellan de olika materialen har bidragit till ett rikhaltigt datamaterial som visar på olika dimensioner av deltagarnas upplevelser.

Kapitel 5

Att dela sina föräldrar med fostersyskon

När en familj tar emot ett fosterbarn och blir familjehem inverkar det på alla familjens medlemmar, strukturen och relationerna i familjen förändras. Till familjen kommer ett barn från en annan familj och i familjehemmet ska nya relationer mellan familjemedlemmarna bildas och nya former för hur vardagen ska fungera skapas. Både föräldrar och barn måste förhålla sig till den nya situationen och tillsammans kommer normer och rutiner att förhandlas fram och ges nya innebörder. Vardagens göromål ska anpassas till den ”nya familjen” vilket kan innebära omvälvande förändringar i vissa familjer medan det för andra är knappt märkbart. Det empiriska materialet är komplext. De unga i studien har olika upplevelser och beskriver händelser, sina liv och relationer på ett flertal sätt. Flera beskriver sitt familjeliv i termer av ”vanligt” och relationen till fostersyskonen som ”vanliga syskon”, andra beskriver stora förändringar och umbäranden. Det finns positiva och negativa upplevelser i en och samma berättelse. Familjelivet är en process och upplevelser av detta är inte entydiga utan varierar över tid. I det här kapitlet får vi möta de ungas upplevelser av sina relationer till föräldrarna.

Den forskning som finns visar att en grupp av barn och unga upplever att förlust av tid tillsammans med och uppmärksamhet från föräldrar var den förändring som var besvärligast för dem att hantera när familjen blev familjehem (Part 1993; Pugh, 1993; Twigg 1994; Höjer 2001).

Föreställningen om barn och föräldrars tid tillsammans har under många år beskrivits i termer av kvantitet och kvalitet (Christensen, 2002). I en tid när båda föräldrarna arbetar finns en föreställning att familjen är i behov av att föräldrarna tillbringar mer tid tillsammans med sina barn och mindre tid på arbetet. Detta har ifrågasatts med argumentet att uppmärksamheten måste riktas mot kvaliteten på föräldrars tid tillsammans med sina barn. Föreställningen om ”kvalitetstid” innebär att föräldrar tillsammans med barnen engagerar sig i aktiviteter vilka skapar familjeglädje, omsorg och samhörighet. Christensen menar att dessa föreställningar baseras på vuxnas antaganden om vad som är bra för barn, det vill säga barns behov, och negligerar barnens eget perspektiv. Barns behov beskrivs av Woodhead (2001) som en social konstruktion bakom vilken döljer sig en samling latent antaganden

och värderingar om barn. När dessa blottläggs säger de oss lika mycket om den kulturella kontexten och personliga värderingar som det säger oss om barndomens natur. Även föreställningarna om kvantitetstid/kvalitetstid och dess innebörder har till stor del konstruerats av vuxna. Christensen argumenterar för att kvantitets/kvalitets dilemmat måste ersättas av en mer representativ beskrivning av olika aspekter av tid som är av betydelse för barn.

I det här kapitlet analyseras de ungas upplevelser av sina relationer till föräldrarna. Hur beskriver de interaktionen och hur formas relationerna i familjehemmen? Analysen inriktas inledningsvis på aspekter vilka på olika sätt berör begreppen *tid* och *uppmärksamhet*. Det handlar i det här sammanhanget inte om faktisk tid, räknat i timmar och minuter, utan om barnens upplevelser och meningsskapande i relation till tiden och uppmärksamheten. I vissa fall har vi fått konkreta beskrivningar av hur vardagen rent praktiskt har förändrats men oftast är det en subjektiv upplevelse med individuell innebörd. Temana tid och uppmärksamhet påkallar emellertid att andra aspekter av de ungas upplevelser av interaktionen i familjen introduceras i analysen. Bland annat framstår delaktighet som ett begrepp genom vilket innebörden av de ungas berättelser kan beskrivas och förstås.

Mot bakgrund av tidigare forskningsresultat var upplevelsen av tid och uppmärksamhet teman som vi diskuterade i grupperna, ställde frågor och påståenden kring i enkäten samt resonerade om i de individuella intervjuerna. I enkäten fick respondenterna ta ställning till påståendet: *Fostersyskonet/fostersyskonen tar så mycket av min mammas tid att det inte blir någon tid över för mig*. Påståendet är kategoriskt formulerat och respondenterna ombeds ta ställning till om deras föräldrar inte har någon tid alls över för dem. Svartalternativen är däremot formulerade på ett sätt att det går att instämna/ta avstånd helt eller delvis vilket ger respondenterna en möjlighet att gradera sina svar.

Tabell 5:1 Fostersyskonet/fostersyskonen tar så mycket av min mammas/pappas tid att det inte blir någon tid över för mig. Tabellen visar procentuell fördelning.

	Mammas tid n=661	Pappas tid n=644
Instämmer helt	2	2
Instämmer delvis	21	14
Varken instämmer eller tar avstånd	17	18
Tar delvis avstånd	18	15
Tar helt och hållet avstånd	42	52
Totalt	100	100

Skillnaden mellan hur pojkarna och flickorna svarar är liten. Värt att notera är att påståendet implicerar att fostersyskonet aktivt tar tid från föräldrarna och kan tolkas som ett negativt förhållande vilket kan påverka hur respondenterna väljer att svara. Skillnaden i svaren gällande mammor och pappor kan troligen förstås utifrån en kombination av förväntningar och hur det ser ut i praktiken. Det vill säga att förväntningarna på tid med pappa i vissa fall kan vara lägre än förväntningar på tid med mamma. Upplevelsen blir som en följd att tiden med pappa inte påverkas lika mycket som tiden med mamma. Det kan också handla om att mammorna är de som ägnar mest tid åt fostersyskonen. Det är de som i de flesta fallen har initierat uppdraget och som utövar omsorgen och tiden som mamman tidigare tillbringade tillsammans med sina egna barn minskar i omfång när mamman behöver ägna fostersyskonen tid och uppmärksamhet (jämför Höjer, 2001).

I enkäten ställde vi också frågan: *Vad är det som är dåligt med att ha fostersyskon?*³¹ 19 procent (n=576) svarade att det var att de fick mindre tid/uppmärksamhet från sina föräldrar. Om vi lägger ihop dem som har svarat att de helt eller delvis instämmer i påståendet att de inte har någon tid tillsammans med sin mamma med dem som har svarat att det som är dåligt med att ha fostersyskon är att de fick mindre tid/uppmärksamhet från för-

---

³¹ Frågan var öppen och respondenterna kunde fritt skriva om sina egna erfarenheter och upplevelser (se bilaga 5).

äldrarna så uppgår antalet till 203 personer (en tredjedel av alla respondenter i enkäten).³²

Att växa upp innebär enligt ett västerländskt synsätt att tillägna sig en allt högre grad av autonomi. Något förenklat uttryckt: Ju äldre vi blir desto längre perioder förväntas vi klara oss utan våra föräldrar för att i förlängningen bli relativt oberoende av dem. Allt mindre tid och uppmärksamhet från våra föräldrar, ju äldre vi blir, är således en naturlig utveckling enligt det här perspektivet. Vissa av de unga ser positivt på att få mindre tid och/eller uppmärksamhet från föräldrarna vilket de upplever leder till ett ökat utrymme för dem själva och till ökad autonomi. För att få en uppfattning om i vilken utsträckning detta inträffar fick respondenterna i enkäten också ta ställning till påståendet: *Jag tycker det kan vara en fördel att mitt/mina fostersyskon tar så mycket tid från min mamma, det gör att jag får mer utrymme för mig själv.* 17 procent (n=658) instämde helt eller delvis med det här påståendet. 14 procent instämde helt eller delvis med samma påstående gällande pappan. 39 procent tog helt och hållet avstånd från påståendet gällande mamman och 43 procent gällande pappan. En tredjedel av dem som instämde helt eller delvis med påståendet att fostersyskonet tar tid från mamman och att det inte blir någon tid över för dem har instämt helt eller delvis med påståendet att det är en fördel.

I de två yngsta fokusgrupperna var det endast ett fåtal av deltagarna som beskrev att de har erfarenheter av att ha fått mindre tid och uppmärksamhet från sina föräldrar och det var inte ett tema som nämndes i någon större omfattning. I den äldsta fokusgruppen var däremot det dominerande temat just mindre tid och uppmärksamhet från föräldrarna. Tre av fyra deltagare beskrev negativa upplevelser av en förlust. I diskussionsgrupperna såg fördelningen av upplevelserna ut på följande sätt: Två av sju deltagare i den yngsta diskussionsgruppen; fyra av fem i diskussionsgrupp 15-17 år och en av fyra i diskussionsgrupp 18 – 25, delade erfarenheten att de hade upplevt att de fick mindre tid och uppmärksamhet av sina föräldrar som en följd av att föräldrarna hade tagit emot fosterbarn. Av de individuellt intervjuade (åtta stycken) var det två unga kvinnor som hade starka upplevelser av att föräldrarnas engagemang i fostersyskonen påverkade deras egen tid tillsammans med sina föräldrar samt den uppmärksamhet som de fick. Ytterligare två av de intervjuade berör temat men de upplever inte att det

---

³² I dessa 30 procent har endast räknats personer. I vissa fall har en person svarat både att de instämmer med det första påståendet och att det som är dåligt med att växa upp med fostersyskon är att de får mindre tid/uppmärksamhet. Dessa två svar har genom korstabulering gjorts om till en person. Det vill säga att de vars svar ingår i båda kategorierna har räknats som ett. Det är alltså inte antal svar utan antal personer som har räknats.

har haft någon större inverkan på deras situation. Resterande fyra (alla killar) har ingen upplevelse (eventuellt berör inte upplevelsen) av att ha fått mindre uppmärksamhet från sina föräldrar som en följd av att familjen blev familjehem.

Några av deltagarna svarar att de har upplevt en förlust medan andra inte. En del beskriver förlusten i positiva termer, andra i negativa. Informationen i enkäten antyder endast vissa förhållanden och för att få en närmare inblick i de komplexa processer varigenom de unga konstruerar mening analyseras i nedanstående avsnitt de ungas beskrivningar av sina upplevelser med hjälp av de öppna svaren i enkäten, gruppdiskussionerna och de individuella intervjuerna.

”Det är jag som förlorar något”

I de två fokusgrupper med yngre deltagare (9-12 respektive 13-17) var förlust av tid och uppmärksamhet från föräldrarna inte ett tema som diskuterades i någon större omfattning. I fokusgruppen där deltagarna (Ellen, Matilda, Holly och Hans) var mellan 18 och 25 år dominerade däremot temat samtalen och deltagarnas berättelser skiljer sig på så sätt från de övriga deltagarnas. Deltagarna var från start personliga och de beskrev på ett ingående sätt hur de hade upplevt sin situation. De tre unga kvinnorna hade gemensamt att de upplevde att deras föräldrars engagemang i fostersyskonen hade bidragit till att de själva fått mindre tid och uppmärksamhet. Hans är den enda i gruppen som inte har sådana upplevelser:

Hans Jag har nog aldrig känt så där att ”Nu tar de tid från mina föräldrar” det har jag nog aldrig gjort. Jag tyckte det var jättekul när vi åkte och hämtade Bill, han var två år, på ett barnhem. Jag vet att min storebror tyckte att ”Vad är det här för en jobbig unge?!” Men, nej, jag tyckte det var kul även när vi hämtade Ninni. Hon var bara ett år då.

Ingrid Hur gammal var du då?

Hans Jag var väl åtta när vi hämtade Bill, och tio när vi hämtade Ninni. Jag har alltid sett dem som mina syskon. Så jag har inte funderat så mycket på att de tar tid. Jag har märkt att det var lite jobbigt.

De tre unga kvinnorna i fokusgruppen beskrev att deras fostersyskon har haft stora behov och att deras föräldrar har tillbringat mycket tid tillsammans med dem och ägnat dem mycket uppmärksamhet. Ellen har vuxit upp tillsammans med en fosterbror och två biologiska syskon. Då fosterbrodern

hade svårigheter att koncentrera sig tillbringade hennes mamma mycket tid tillsammans med honom i skolan, i början av placering. Om ingen sa till honom att han skulle räkna så gjorde han det inte utan störde istället sina klasskamrater. Under hela första skolåret satt Ellens mamma bredvid honom varje dag, därefter minskade hon successivt på tiden som hon tillbringade i skolan tillsammans med fostersonen. Idag går hon dit när de ringer efter henne. Ellens berättelse ger en bild av vad som kan krävas av en fosterförälder i fråga om engagemang, följsamhet och anpassning till fosterbarnens behov.

Ellen Så det tar ju väldigt mycket tid. Inte är det så när mamma kommer hem på eftermiddagen att hon är pigg och glad och känner ”Ja, hur har det gått för er idag?”

Ellen skildrar upplevelse att dela sin familj - ”*det innersta*” - med en annan person på följande sätt:

Ellen Om det är så att man har en klasskamrat som är jobbig, då är det ändå så att man har en fristad. Men att få ett fostersyskon går in på det enda stället där man egentligen skall känna att ”det här är min”; det *är* mina föräldrar; det är mitt hem, och min familj. Det är ju det innersta.

Ellen beskriver familjen som en ”fristad”, en enhet som är hennes, dit man bör kunna dra sig tillbaka. Att få fostersyskon förändrade detta. Det var inte längre en självklarhet att föräldrarna, familjen och hemmet var hennes. Hennes beskrivning kan tolkas som att hon blev osäker på sin egen position i familjen, osäker över det som hon tidigare hade upplevt som ”sitt”. Ellen antyder även att familjen, det privata, blir offentligt. Det finns inte längre ett ”innersta rum” dit utomstående inte har insyn och där man kan vara sig själv utan att behöva bekymra sig om att någon annan står bredvid och betraktar. Att dela sina föräldrar med fostersyskonet innebär på ett sätt att relationerna i familjen exponeras för andra och familjelivet blir till viss del offentligt (Höjer & Nordenfors, 2006). Ellen jämför familjehemsuppdraget med att hennes mamma tidigare har varit dagmamma och det finns en avsevärd skillnad tycker hon.

Ellen Min mamma har varit dagmamma också /.../ så på ett sätt har jag varit van att ha ungar hemma, men det är en helt annan sak, för det är inte den känslomässiga. När ungarna går på eftermiddagen, så är det ändå min mamma. Man förlorar sin integritet på något sätt. Det här är mitt rum.

Citatet illustrerar vad som av vissa kan upplevas som speciellt med familjehemmet. För barnens del handlar det om att dela sina föräldrar med någon annan, på samma villkor men ändå inte. För Ellen förde det med sig en känslomässig osäkerhet över sig själv och hennes relation till mamman. Hon beskriver hur hon uppfattar de biologiska barnens situation utifrån sina erfarenheter:

Ellen Man är väldigt utsatt som barn också, för man fattar ju inte vad det här är, vad det handlar om innan /.../ jag har sagt till socialsekreteraren som hade Tommy placerad: "Det är jag som förlorar något på det här" Det är ingen annan som förlorar något, utan det är ju barnen i familjen. För mamman, eller föräldrarna som väljer ser ju att det här är något de vill göra. På ett eller annat vis, vad nu motiven är, så är det något som de känner att "Det här vill jag göra! Och det nya barnet, förhoppningsvis så vinner de något på det. De får en stabilare omgivning. Den enda som egentligen inte blir tillfrågad, enligt min erfarenhet, det är de barnen som finns, det är de som förlorar något, det är de som får dela sina föräldrar med någon annan.

Ellen uttrycker maktlöshet och hon upplever att hon inte hade möjlighet att påverka valet av att få ett fostersyskon. Valet och makten var föräldrarnas. I det dagliga livet framträder Ellen däremot som en aktör som måste delta i formandet av relationerna till fosterbrodern och till sina föräldrar. De tre unga kvinnorna i fokusgruppen har alla reagerat olika och även hanterat situationen på olika sätt. Ellen beskriver att hon bråkade mycket med sin mamma och även med sin fosterbror. Helena har vuxit upp tillsammans med en yngre fosterbror och hon beskriver en komplicerad och konfliktfylld relation.

Ingrid Hur har det varit för dig, Helena?

Helena Jag flydde så fort jag kunde, var aldrig hemma. Han kom till oss när jag var 10 år och han skulle fylla fyra. När jag kom upp i högstadiet var jag aldrig hemma, jag stannade kvar i skolan till klockan blev fem – sex. Jag ville inte vara hemma, och jag flydde så fort det kom assistenter och föräldrar.

*Eva*³³ Varför?

Helena För att jag inte tyckte om dem. Jag gillade det inte så himla mycket och han tog ju gör mycket tid hemma. Jag tyckte det var jätteorättvist. Han hade både sin pappa och mamma kvar, plus att han tog min mamma och pappa. Så då hade han dubbel uppsättning medan jag fick mindre och mindre. Och sen då när jag slutade nian så flyttade jag hemifrån.

Eva Så du flyttade så tidigt?

Helena Ja, det var väl mest för att komma ifrån. Men det är rätt gott. Han är rätt jobbig.

Eva Uppmärksammade dina föräldrar detta, att du stack undan?

Helena Ja, det märkte de med en gång. Men de såg ju ändå till att ... Dom visste ju precis var jag var och vad jag gjorde och allting. Så har ju han åkt iväg varannan helg till sin mamma, då fick jag vara hemma och ha mina föräldrar för mig själv. Men nu så har han blivit värre och värre, så nu är han hemma hela tiden, så när jag bara kommer hem på helgerna, då är han hemma dubbelt så mycket, så nu vill jag inte komma hem själv heller.

Eva Så för dig är det här fortfarande lika jobbigt egentligen?

Helena Ja, jag tycker det är jättetråkigt.

Helenas relation till fosterbrodern karakteriseras av konkurrens om föräldrarnas uppmärksamhet. Hon har hållit sig borta hemifrån för att slippa träffa fosterbrodern vilket också har inneburit att hon tillbringat allt mindre tid tillsammans med sina föräldrar. Det finns flera unga i studien som likt Helena tillbringat mycket tid hemifrån för att det har varit besvärliga förhållanden i hemmet.³⁴

---

³³ Jag hade inte börjat arbeta i projektet vid fokusgruppernas genomförande. Eva Kollberg och Ingrid Höjer ledde dessa grupper.

³⁴ En anledning att de unga drar sig för att gå hem kan bero på att fostersyskonen uppvisar ett besvärligt beteende. I en genomgång av tidigare forskning skriver Fox (2001) att en av de vanligaste aspekterna som barnen tycker är besvärliga är det svåra beteende som en del fostersyskon kan uppvisa. De uppföranden som barnen kan utsättas för varierar och kan vara svordomar, dåligt humör, humörsvängningar, oärlighet, lögn, oförsämdheter, drog- och alkoholmissbruk, självmordsförsök

Matilda har haft många fostersyskon och hon berättade att hennes mamma hade svårt att säga nej till nya uppdrag när socialtjänsten ringde och frågade. Ibland, när barnen också hade kamrater hemma, kunde det vara så många som 20 barn vid familjens måltider. Matilda gör en differentiering mellan sin mammas fosterföräldraskap och föräldraskapet till de biologiska barnen.

Matilda Jag kan inte säga att hon är en dålig mamma, för hon gör en jättebra insats för de här barnen. /.../ Vi har klarat oss själva och tagit hand om oss själva hela tiden, men hon gör ju en bra insats för de här barnen.

Mammans engagemang i fostersyskonen har haft en stor inverkan på Matildas liv och hon upplever att hon har fått ta hand om sig själv. Hon beskriver att hennes mamma inte har sett hennes behov, att de inte har kunnat prata med varandra och hon har heller inte talat om för sin mamma när hon själv har haft det besvärligt och mått dåligt.

Matilda Men det finns vissa grejer i mitt liv som min mamma inte har en aning om, som jag kanske har ljugit för henne om i tolv år nu. Och hon vet ingenting. Det var väl då jag bestämde mig att jag klarar mig själv.

Matildas problem började vid 14 års ålder. Innan dess insåg hon inte att hon "inte hade sin egen mamma".

Matilda Det var då alla problemen började komma, när man var 14 år och hade gjort en massa saker. Jag undanhöll mamma sanningen om mitt liv, och så är det fortfarande. Men nu har jag gått igenom det själv med andra personer.

Matilda sökte hjälp på egen hand utan att berätta det för sin mamma. Hennes dåvarande pojkvän fungerade som stöd och hon sökte hjälp hos en kurator. På senare tid har även hennes pappa fungerat som samtalspartner. Det är honom som Matilda skäller på och för honom berättar hon hur dum hon tycker att hennes mamma är. Hon skulle däremot aldrig tänka sig att ta upp det med sin mamma för då skulle mamman bli sårad. Matilda är emellertid en av de få i studien som beskriver att hon har klagat på sin mamma,

---

och att fostersyskonen fysiskt gör sig själva illa. Även i vår studie beskrivs liknande upplevelser. I enkätstudien svarade 28 procent att de anser att det som är negativt är om fostersyskonen bråkar, är otrevliga eller om fostersyskonet mår psykiskt dåligt.

om bristen på egen tid tillsammans med henne. När Matilda gick på högsta-
diet var hon ”fruktansvärt arg och besviken”.

Matilda Och jag vet att mamma blev väldigt arg på mig för jag klagade på henne offentligt ibland, inför hennes vänner, och då blev hon väldigt arg. Jag gick in och sa: ”kan inte du vara hemma den här veckan?”, när hon hade en massa möten, och då blev hon väldigt arg på mig och då blev jag fruktansvärt sårad och ännu argare.

Som tonåring upplevde Matilda att hennes mamma inte såg henne, och inte hade någon uppfattning om vilka behov hon hade. Hennes förklaring till mammans oförmåga att se henne är att mamman var upptagen med att ta hand om fostersyskonen. De var så många och mamman hade inte tid för alla. Matilda beskriver hur hon hanterade situationen:

Matilda Jag växte nog upp väldigt tidigt. Jag växte upp när jag var tio år. När jag var 12 fanns det de som trodde att jag var 17. Nu har jag gått tillbaka. /.../ Man ville ju vara så duktig när man var liten - för då blir man ju sedd. Alla tonåringar behöver bli sedda.

Att inte bli sedd innebar också för henne att inte bli förstådd i betydelsen av att hennes bild av sig själv inte blev bekräftad. Hon blev arg och bitter och när ingen lade märke till hennes känslor lärde hon sig att inte be om hjälp utan klarade sig själv. När Matilda var 15 år gjorde hon ”allting för att komma hemifrån”. Trots det tycker hon att hon har klarat sig bra och hon kan se vissa fördelar med sina erfarenheter.

Matilda Jag har varit utomlands ett år och jag har varit väldigt skötsam och tagit mycket ansvar. Jag har också haft väldigt mycket frihet. Jag har aldrig behövt ha: ”Den tiden skall du vara hemma, och den tiden skall du ha”. Hon kände väl att hon kunde lita på mig så jag har rest själv. Jag har sett en del och jag har tagit hand om mig själv. Jag har ju fått gjort vad jag velat i stort sett också, men det kanske inte heller är riktigt bra?

Matilda tog ett stort eget ansvar och blev också beträdd med detta ansvar – på gott och ont. Om relationen till fostersyskonen berättar Matilda:

Matilda Jag räknar ju de flesta som mina syskon.

/.../

Matilda De andra har jag väl på något sätt en bra kontakt med, den lilla tiden vi umgås. Vi kan ringa till varandra och prata med varandra. Det är inte så att vi går på krogen med varandra. Vi umgås inte för vi har inga gemensamma intressen.

Både Matilda och Ellen uttrycker sig i negativa ordalag på frågan om de kan tänka sig ta hand om fosterbarn själva vilket också synliggör deras uppfattning om vad erfarenheten har inneburit för dem.

Ellen Man kan ju se att de egna barnen alltid får komma i andra hand. De kommer alltid att förlora.

Matilda Därför skaffar jag nog inte några egna barn. Men det har jag väl fått lite grann, att inte lita riktigt på folk. Det har jag kanske fått genom att jag inte kunde be mamma om hjälp.

Tre av fyra deltagare i den äldsta fokusgruppen har upplevelser av att deras föräldrar (mödrar) har ägnat mycket tid och uppmärksamhet åt fostersyskonen och att de själva har fått stå tillbaka. På olika sätt beskriver de unga kvinnorna en konkurrenssituation om sina föräldrars tid och uppmärksamhet. Deras erfarenheter är i det här avseendet negativa och i deras berättelser framträder att de bär på en sorg över att inte ha haft större tillgång till framförallt sina mammor. Retrospektivt positionerar de sig själva som sårbara och beroende och en gemensam upplevelse är att de inte har kunnat påverka sina relationer till föräldrarna och att de i det här avseendet har känt sig maktlösa. För barnen i Christensens (2002) studie var inte den faktiska tiden tillsammans med föräldrarna av betydelse utan möjligheten att kunna påverka sin egen tid. I studien betonade barnen vikten av att vara en förhandlingspart. De barn som upplevde att de hade något att säga till om uppvisade en känsla av eget ökande oberoende. Samtidigt var det genom deltagande i dessa förhandlingar som en känsla av "kvalitetstid" i familjen grundlades. De unga kvinnorna har hanterat sin situation på olika sätt. Både Matilda och Ellen har försökt att få större tillgång till sina mammor men upplever att deras ansträngningar inte har gett resultat och att deras mammor inte har uppmärksammat deras strävan att få mer uppmärksamhet. Ellens, Helenas och Matildas berättelser visar att de har befunnit sig i en

position där de inte har haft något förhandlingsutrymme kring sin egen position i familjen eller möjlighet att kunna påverka "tillgången/relationen" till föräldrarna.

Helenas och Ellens upplevelser antyder att de tvivlade på sin egen betydelsefullhet och deras berättelser kan beskrivas i termer av en osäkerhet över relationen mellan sig själva och framförallt sina mammor, en osäkerhet över sin självklara plats i familjen. De beskriver sig själva, retrospektivt, som unga människor med en önskan och ett behov av att ha fått mer tid och uppmärksamhet. Ingen av dem uppfattar att deras bilder av sig själva bekräftades av mammorna. Makt och auktoritet är avgörande för vems definition som kommer att gälla och här beskrivs mammorna som auktoritära i den bemärkelsen att de inte har uppmärksammat sina döttrars bilder av sig själva. I praktiken har både Helena och Matilda tagit ett stort individuellt ansvar för sina egna liv och den riktning det ska ta och beskriver sig själva i termer av en till viss del påtvingad kompetens.

Delaktighet

Tanken på familjen som en enhet i vilken de olika familjemedlemmarna kan uppleva trygghet och känna sig villkorslöst älskade existerar i vår föreställningsvärld. I praktiken vet vi att bilden av den "lyckliga familjen" inte alltid lever upp till förväntningarna. På ett plan kan familjen beskrivas som en enhet där den enskilde familjemedlemmen hämtar styrka både genom att vara nära men även genom att distansera sig. På det här planet är upplevelsen av att ha ett eget värde och att betyda något för någon betydelsefull och här kan också en känsla av att gå miste om något viktigt uppstå (Schultz-Jørgensen, 1999).

I de individuella intervjuerna finns en möjlighet att, till viss del, ta del av de intervjuades beskrivningar av sina upplevelser av tid och uppmärksamhet tillsammans med föräldrar i relation till en vidare kontext. Efter genomläsning av intervjuerna framträdde ett antal teman i de ungas berättelser vilka jag vill belysa med hjälp av ett antal begrepp. Genom att fokusera på dessa teman, vilka går in i och har betydelse för varandra, kan olika upplevelser och innebörder synliggöras. På ett familjeplan framträder de ungas upplevelse av *delaktighet* i sina respektive familjer. Delaktigheten handlar dels om att känna sig delaktig i familjen i motsats till att känna sig utanför. Delaktigheten handlar även om de ungas medverkan i interaktionen i familjen i motsats till om de upplever sig vara maktlösa. Att inte uppleva sig själv som en aktör som kan påverka sin situation, att inte uppleva sig själv som en förhandlingspart har betydelse för huruvida man upplever sin situation som hanterbar eller inte. "Hanterbarhet är den grad till vilken man upplever att

det står resurser till ens förfogande, med hjälp av vilka man kan möta de krav som ställs av de stimuli som man bombarderas av” (Antonovsky, 1991:40). Resurserna kan vara egna eller andras som man förlitar sig på. Människor med en hög känsla av hanterbarhet ser sig inte som offer utan ser att det finns möjlighet till ”förändring” (Antonovsky, 1991).

”Att inte bli sedd”

Av de åtta individuellt intervjuade barnen och unga vuxna var det två unga kvinnor (Carina och Karin) som delvis hade negativa upplevelser av att få mindre tid och uppmärksamhet. I Carinas och Karins berättelser framträder en bild av två familjer där fostersyskonen upplevt stora bekymmer och krävde mycket uppmärksamhet. Svårigheter uppstod i båda hemmen och vardagslivet förändrades drastiskt. Carina och Karins berättelser illustrerar också beskrivningar av relationer utanför familjen vilket kan öka förståelsen för den innebörd som den minskade uppmärksamheten från föräldrarna får. Samtidigt som både Carina och Karin upplevde svårigheter så berättar de även om nära och givande relationer till olika fostersyskon. Carinas berättelse är tveeggad och uttrycker att en känsla av sammanhållning kan övergå till en upplevelse av att inte bli sedd och att få stå tillbaka.

Carina

Carina (26 år) har vuxit upp tillsammans med en biologisk äldre bror och sina föräldrar. Idag lever Carina tillsammans med sin man och paret väntar sitt första barn.

Första fostersyskonet

Carinas förväntningar var höga när familjen för första gången skulle bli familjehem. När Carinas fostersyskon, en liten baby pojke, flyttade in var Carina åtta år och hon upplevde att fosterbroderns ankomst ”lyfte upp” familjen. Familjemedlemmarna gjorde mycket tillsammans och Carina tyckte att de hade kul och mysigt ihop. Hon beskriver en gemenskapens tid och betonar ”vi-känslan”. Omvandlingen till familjehem stärkte familjens känsla av sammanhållning och gemenskap och Carina kände sig delaktig och uppskattad. Efter två år flyttade fosterbrodern hem till sin biologiska familj vilket Carina sörjde över.

Andra fostersyskonet

Carinas fostersyster (sex år yngre än Carina) kom till familjen när Carina var tio år. Situationen blev en helt annan än den var tillsammans med

fosterbrodern. Det första halvåret var bra men sedan blev det besvärligt. Fostersystemen gjorde Carina illa, både fysiskt och psykiskt. Vardagens händelser präglades hädanefter av bråk och konflikter. Fostersystemen ville inte följa familjens rutiner, inte städa upp efter sig, och inte heller göra sina läxor. Detta ledde till många kontroverser och Carina och fostersystemen kom ofta ihop sig. Det var inte som innan, familjemedlemmarna gled isär och de hade det inte längre mysigt tillsammans – de var inte längre en familj. Fostersystemen och mamman kom inte överens och enligt Carina tappade föräldrarna kontrollen över situationen. Mamman och pappan var oense om hur de skulle bete sig gentemot fostersystemen och Carina anser att fostersystemen förstörde hennes föräldrars äktenskap, vilket inte har hämtat sig förrän nu, drygt tio år senare.

Carina beskriver en skillnad i den uppmärksamhet som fostersystemen fick från fadern jämfört med den uppmärksamhet hon själv fick. Pappan ändrade sina arbetstider för att anpassa sig till fostersystemens behov och han gjorde saker för henne som han inte hade gjort för Carina.

Han stannade hemma extra länge, utan att gå till jobbet för att fostersystemen skulle ha frukost. Så har vi aldrig fått det.

Carina kände sig sviken och åsidosatt, inte längre delaktig, och hennes upplevelse av hur relationen mellan henne själv och fadern förändrades beskrivs i negativa termer.

Carina var vid tiden för fostersystemens ankomst mobbad i skolan, vilket hennes föräldrar inte upptäckte förrän ett halvår senare. Hon kände sig liten och osedd medan fostersystemen fick all uppmärksamhet och var i centrum. Hon berättade inte för sina föräldrar att hon mådde dåligt men anser att de borde ha uppmärksammat det ändå. Hennes mamma märkte inte heller att Carina senare under tonåren blev sjuk. Carina tyckte att hon var alldeles för lite i centrum. ”Jag var ändå tonåring”, säger hon. Carina karakteriserar sig själv som en ganska besvärlig tonåring. Hon snattade, kom hem sent på kvällarna och hon hittade på saker om sina föräldrar som hon berättade för personer utanför familjen. Hennes äldre bror däremot har alltid varit ”änglabarnet” som aldrig hade några problem. Carina upplever att hon har tagit skada av sina erfarenheter och tror att hennes rebelliska tonårsbeteende beror på att hon som yngre inte fick någon uppmärksamhet.

Då blir man ju ännu mer rebellisk.

Idag

Carina har både positiva och negativa upplevelser av att ha vuxit upp tillsammans med fostersyskon, kopplade till olika fostersyskon. Den positiva sidan är att det har gett henne mycket kärlek och erfarenhet. Det är kul att hjälpa någon annan säger Carina, som beskriver sig själv som en person som gillar att finnas till för andra och hon anser att hennes erfarenheter har lärt henne att bli mer tolerant. Carina har idag ett omsorgsyрке och tror att hon har blivit påverkad i sitt yrkesval av sin uppväxt och kan i framtiden tänka sig att själv bli fosterförälder.

Efter fostersystemens ankomst till familjen var Carinas relation till föräldrarna ganska dålig. Relationen till mamman har på senare år förbättrats, även om Carina inte kan prata med henne om allt. Hennes mamma ger henne skuld känslor och relationen till pappan har aldrig varit särskild djup.

Carina är kluven i sin relation till fostersystemen. Ibland har hon lust att ringa henne och ibland inte. Hon vill inte beskriva fostersystemen som sin riktiga syster medan hon säger att fosterbrodern är hennes riktiga bror.

Delaktighet och gemenskap präglade tiden då det första fostersyskonet bodde i familjen. Utanförskap och att inte bli sedd är dominerande teman när Carina beskriver tiden sedan fostersystemen anlät till familjen. Carinas berättelse är en skildring fylld av sorg. Hennes bild är att föräldrarna inte i tid uppmärksammade att hon var mobbad och att de inte heller förstod att hon som tonåring hade problem med sin hälsa. Carina beskriver ett konkurrensförhållande mellan sig själv och fostersystemen. Hennes egna behov av att bli sedd och av att få omsorg av föräldrarna vare sig uppmärksammades eller tillgodosågs. Hennes bild av sig själv som liten och beroende bekräftades inte av föräldrarna. Berättelsen antyder att hon inte betraktade sig själv som en aktör i bemärkelsen att hon kunde påverka sin situation utan betonar sin *sårbarhet* och sitt *beroende*. Hon saknade förhandlingsutrymme och betraktade sig följaktligen inte som en förhandlingspart. I det här avseendet upplevde Carina inte att hennes situation var hanterbar. Hennes berättelse kan liksom Ellens och Helenas tolkas som att hon kom att tvivla på sitt eget värde och betydelse och blev osäker på sin position i familjen.

Partnerskap med föräldrarna

Karin

Karin (21 år) har vuxit upp tillsammans med sina föräldrar och två biologiska syskon. När Karin var tio år fick hon två fostersyskon, ett syskonpar, en pojke som var tre år och en femårig flicka. Karin beskriver en nära relation till föräldrarna och då framförallt till sin mamma. De har haft mycket

att prata om och hennes föräldrar har haft som intention att hon och hennes syskon skulle vara involverade i familjehemsuppdraget. De har varit engagerade i henne och hennes syskon samtidigt som hon upplever att hon fick mindre tid och uppmärksamhet allteftersom situationen i hemmet blev alltmer kaotisk.

Monica Tid och utrymme, är det något som du har fått?

Karin Av mina föräldrar, väldigt mycket mindre. Ja, önskedrömmen hade egentligen vart att man hade fått mer. Det är ju där skon klämmer. Att ingenting handlar om en själv längre. Man sitter där vid matbordet och det är ointressant om jag skulle berätta någon liten grej som hänt mig under dagen när det är så mycket annat. Det reflekterade jag inte över att det kändes så. Man tog inte sin plats riktigt för det handlar inte om mig. Det var inte synd om mig.

Monica Tänkte du aldrig tanken, eller reflekterade över att du skulle vilja berätta vad du hade gjort i skolan?

Karin Jag har alltid så fort jag har kommit hem från skolan pratat med mamma oavbrutet om hela min skoldag. Jag har ändå gjort det, ju mer plats hon tog, när hon blev mer och mer utagerande ju mindre har man tänkt på sig själv. Jag har alltid tagit, fått mycket tid liksom.

Monica Ändå?

Karin Ja, det känner jag ändå. Och mina föräldrar har älskat när vi, jag och min syster, har tagit hem kompisar. De har hjälpt till och engagerat sig när vi skulle ha hem folk. Jag har alltid känt att det har funnits utrymme för mig.

Idag önskar Karin att hon hade fått mer tid med föräldrarna. Under sin uppväxt reflekterade hon emellertid inte över bristen på tid och uppmärksamhet och hon beskriver att hon inte tog plats för egen del. Karin säger att hon hade fokus på sin fostersyster och inte på sig själv. I hennes berättelse kan man ana att även föräldrarna var inriktade på fostersystemens problematik vilken var omfattande. Karins berättelse är motsägelsefull, hennes upplevelse är trots allt att det har funnits utrymme för henne och att hon tror att hon hade fått mer om hon hade krävt det. Hon beskriver sig själv som en aktör som hade kunnat påverka relationen mellan sig själv och sina föräldrar om hon hade försökt.

Karin har under sin uppväxt haft positiva relationer till kamrater. Hennes position i familjen var självklar och hon kände sig i allra högsta grad delaktig, emellertid inte i fokus för sina föräldrars omsorger. Karins agerande kan beskrivas som att hon gick in i ett "partnerskap" tillsammans med föräldrarna vilket enligt min tolkning bidrar till en ökad upplevelse av delaktighet.

Det var hela tiden att - "men hur ska vi kunna lösa det här nu?" Man var väldigt involverad.

Karin var mycket engagerad i fostersyskonen och hon kan se det meningsfulla med familjehemsuppdraget och hon säger att hennes erfarenheter har gett henne mycket.

Monica Det är bra, det är jättespännande och höra. Kan du beskriva dig själv idag?

Karin Ja, det är lite svårt. /.../ Jag är ändå en person som är omhändertagande och ser andra och är lyhörd. Jag tror att det har gett mig en tillgång /.../ Jag tror verkligen att alla de här åren har varit en bra erfarenhet för mig. Jag är ändå en person som bryr mig om och som reagerar.

Relationen till fostersystemen var inte okomplicerad men det finns inget i Karins berättelse som tyder på att hon upplevde en konkurrenssituation. I min tolkning upplevde Karin inte sin position i familjen som osäker eller hotad av fostersyskonen. Emellertid var Karins och hennes fostersystems positioner som barn i familjen inte på lika villkor. Karin intar här en förstående attityd till att det var på detta viset. Fostersystemen var dels flera år yngre än Karin och dels bedömdes hennes behov som stora både av Karin, hennes föräldrar och av socialtjänsten. Karin beskriver sin fostersyster i termer av sårbarhet och sig själv som kompetent.

Karins berättelse visar på flera olika dimensioner av fostersyskonskapet, bl. a. att det inte är självklart att man som barn - i situationen - inser att man får mindre tid och uppmärksamhet. Inte förrän Karin hade flyttat hemifrån förstod hon att hon inte hade tänkt på sig själv över huvud taget. Det var inte henne det hade varit synd om och hon hade helt och hållet gått in för att det skulle bli bra för fostersystemen. I relation till föräldrarna beskriver Karin sig själv delvis som ansvarstagande/kompetent – en partner – men även som sårbar i betydelsen av att inte ha blivit sedd. Karins berättelse utgår från två perspektiv, ett där hon beskriver hur hon ser på sina erfarenheter idag och ett där hon försöker återskapa hur hon upplevde situationen då, som barn, när hon var mitt uppe i den. I den retrospektiva konstruktionen kompletteras tolkningen med en reflektion kring synen på barns behov av föräldrars tid

och uppmärksamhet. Karins berättelse är ambivalent, å ena sidan beskriver hon den lyckliga och goda familjen, den familj i vilken hon var sedd och delaktig, å andra sidan familjen med den kaotiska vardagen, där hon valde att själv stå tillbaka.

Ökad autonomi

I Jennys och Susannes berättelser finns ingen direkt känsla av minskad tid och uppmärksamhet utan båda reflekterar över hur deras förhållanden har sett ut jämfört med hur de tror att det hade varit om de inte hade vuxit upp med fostersyskon. Detta har betydelse för innebörden de lägger i sina upplevelser av att växa upp tillsammans med fostersyskon.

Jenny

När Jenny (27 år) var tio år flyttade hennes två fostersyskon, en flicka på fem år och en treårig pojke, in i familjen. Fram till dess bestod familjen av Jenny, hennes äldre syster, mamma och pappa. Planeringen var att syskonparet skulle växa upp i Jennys familj vilket förde med sig en viss säkerhet vad gällde relationernas varaktighet. Jennys mamma tog tjänstledigt från sitt arbete för att ta hand om fostersyskonen medan pappan fortsatte sitt arbete. Jenny beskriver en nära och öppen relation till sin mamma som hon har kunnat prata med om allt. Mamman beskrivs som en stark person, en förebild. Pappan beskrivs mer som en bakgrundsfigur som Jenny inte hade en lika nära relation till.

I samband med att hennes fostersyskon flyttade in blev Jenny allvarligt sjuk vilket förde med sig att hennes mamma oroade sig mycket för henne. På grund av sin sjukdom fick Jenny mycket uppmärksamhet och därigenom påverkades relationen till framförallt mamman. Jenny har ingen negativ upplevelse av minskad uppmärksamhet utan tror att hennes mamma hade oroat sig än mer för henne om hon inte hade haft fosterbarnen att också oroa sig för, vilket kunde ha blivit påfrestande. Genom mammans engagemang i fostersyskonen fick Jenny en möjlighet till viss självständighet.

Jag tror att hade inte S och N kommit hade det kanske varit annorlunda. Jag tror att mamma hade varit mycket, mycket oroligare för mig om dem inte hade kommit. Då hade hon bara haft mig att oroa sig för. Nu hade hon dem också.

Jennys berättelser kan tolkas som att hon upplever att fostersyskonens närvaro har hjälpt henne att få bättre balans på uppmärksamheten från sina föräldrar. Hon har fått mycket tid och uppmärksamhet men mindre än om

familjen inte hade varit familjehem. Jenny menar att utan fostersyskonen i familjen hade hennes mamma troligtvis gjort henne än mer beroende än hon har varit och hennes möjlighet till autonomi och att "bryta sig loss" hade varit betydligt mindre. När Jenny jämför sin situation med sin äldre systers konstaterar hon att mamman fick ägna mindre uppmärksamhet åt sin äldsta dotter. Systemen har berättat att hon upplevde att hon, plötsligt, vid 11 års ålder fick bli vuxen. Genom sin allvarliga sjukdom blev Jenny lika "behövande" av sin mammas omsorger som sina fostersyskon. Hennes syster däremot, som var både äldre och frisk, fick mindre uppmärksamhet vilket systemen, enligt Jenny, kände som en förlust.

Jennys berättelse uttrycker, i min tolkning, att hon hade en självklar position i familjen och att hon inte upplevde ett konkurrensförhållande till fostersyskonen. Hon kände sig delaktig, på sina villkor, och relationen till föräldrarna var inte osäker. I Jennys berättelse har sjukdomen och hennes storasysters position betydelse för relationen till föräldrarna. Retrospektivt beskriver hon sin uppväxt på ett sätt som kan tolkas som att hon idag betraktar sin dåvarande situation som hanterbar och att hon hade resurser till sitt förfogande.

Susanne

Susanne (16 år) är äldst i en syskonskara på tre. Hennes föräldrar är skilda och hon bor tillsammans med sina syskon, sin mamma och hennes nye man. Susanne besöker sin pappa regelbundet och sitt halvsyskon som bor tillsammans med fadern. När Susanne var ett år tog familjen emot sitt första fosterbarn. Familjen hade sedan tidigare erfarenhet av fosterbarn, då Susannes mormor under lång tid varit familjehem. Totalt har Susanne haft tio fostersyskon i olika åldrar vilka har bott i familjen under varierande långa perioder. Vid intervjutillfället har Susanne två fostersyskon. En pojke, jämngammal med Susanne, som har bott i familjen i sex år och en flicka på 14 år, som har bott i familjen ett halvår. Innan familjen tar emot ett nytt fosterbarn frågar alltid Susannes mamma sina barn om de tycker att det är en god idé. Susanne säger alltid ja och tycker att det ska bli kul. Hennes yngre bror däremot är mer negativt inställd till att få fostersyskon, även om det är han som i slutändan brukar ha den bästa kontakten med dem.

Susanne tycker att det är positivt att växa upp i ett familjehem, även om hon säger att det inte alltid har varit lätt. Hon har haft fostersyskon som har skadat sig själva, som har rymt, som har stulit från henne och som utan lov har lånat hennes saker. Det som har varit bra är att hon aldrig behövt vara ensam och att de har haft väldigt kul när de har varit ute och rest tillsammans. Susanne har en bra relation till sin mamma och de kan prata om nästan allt. De är mer som vänner och bråkar aldrig. Susanne tycker att mam-

man ger alla barnen i familjen lika mycket men förstår samtidigt inte var mamman får all tid ifrån. Susanne tror att hennes erfarenheter av att växa upp tillsammans med fostersyskon har lärt henne att ta eget ansvar. Ibland har hennes mamma varit tvungen att ägna sig åt fostersyskonen och då var Susanne tvungen att ta vara på sig själv.

Monica Har du tankar kring om det är något som du tror har varit speciellt med att ha fostersyskon jämfört med att inte ha det?

Susanne Jag tror man får lära sig att dela med sig och man får nog lära sig att ta eget ansvar.

Monica På vad sätt?

Susanne Ja, man får kanske ta mer ansvar för sig själv då för att mamma ska rätta till något fel.

Monica Ja?

Susanne Och vi har inte alltid haft lätta fosterbarn. Vi har haft fosterbarn som har gjort ganska galna saker och då har man fått ta vara på sig själv mer.

Ändå upplever inte Susanne att hennes mamma har tagit sin tid ifrån henne utan hon litar på att hennes mamma finns där för henne när hon behöver det. Om inte mamman finns till hands vänder hon sig till sin mammas sambo. Susanne reflekterar över hur relationen till mamman kan tänkas ha formats utifrån att familjen har tagit emot fostersyskon.

Man kanske till och med hade tröttnat i och med att, jag och mamma bråkar ju aldrig, vi kanske hade bråkat mer om vi inte hade haft fosterbarnen för att då hade mamma haft mer tid för oss. Inte för att jag saknar någon tid utan mer för att då hade man kanske tröttnat på varandra eller blivit tröttare på varandra.

Susanne saknar inte uppmärksamhet från mamman utan konstruerar en positiv sida av den minskade tiden tillsammans med mamman – ökad självständighet. Att ha egen tid och få bestämma över hur denna ska tillbringas är av betydelse för barn och unga (Christensen, 2002). Susanne har en aktiv fritid vilket har betydelse för upplevelsen av tiden tillsammans med sin mamma.

Monica Och om man själv känner att egentligen skulle jag behöva lite tid med mamma nu, då tar man sig inte den tiden, eller?

Susanne Jag tror vi tre biologiska syskon, vi tar nog väldigt mycket tid också.

Monica Okey?

Susanne Men sen, jag har ju intressen, jag rider, så jag har väldigt mycket egen tid. Jag tillbringar sju dagar uppe i stallet. /.../ Där tar jag mycket tid. Och det är skönt på ett sätt för då kommer man undan från allt hemma också. Inte för att det är jobbigt utan för att byta tankar lite och bli lite själv. Inte ha allting runt omkring sig.

Hur de unga upplever tid och uppmärksamhet med föräldrarna kan även relateras till hur de upplever övriga aspekter av sina liv. Susanne beskriver sig själv som en aktiv, självsäker och självständig tjej med egna intressen som tar mycket tid. Hon har planer för sitt skolarbete och vet vad hon ska utbilda sig till. Susanne ger intryck av att vara en stabil och trygg person med många kamrater och med tydliga mål. Susanne förmedlar i sin berättelse att hon har kontroll över tillvaron som är hanterbar. Hon har en självklar position i familjen i vilken hon känner sig delaktig.

Medan en andel av respondenterna i enkäten svarade att de upplever en vinst med att föräldrarna ägnade fostersyskonen tid och uppmärksamhet vilket för egen del konstruerades som ett ökat oberoende/autonomi så framkom inte dessa upplevelser lika frekvent i fokusgrupperna och diskussionsgrupperna. Susanne och Jenny har båda självklara positioner, en tillhörighet, i sina respektive familjer och betonar den ökade autonomin som en vinst i relation till mindre tid och uppmärksamhet jämfört med om de inte hade haft fostersyskon. Susannes och Jennys berättelser visar att, utöver föräldrarnas sätt att hantera situationen, är omständigheterna av betydelse för upplevelsen av den minskade tiden och uppmärksamheten. För Jennys del så spelade hennes sjukdom en stor roll. Hennes konstruktion av den i tanken minskade tiden och uppmärksamheten blir positiv i relation till en kontrafaktisk situation, där hennes föräldrar enbart har henne själv och system att ägna sig åt. I Susannes och Jennys berättelser får vi ta del av hur de reflexivt skapar sina historier utifrån sina egna erfarenheter och förutsättningar.

Säkra positioner i familjen

Ingen av de fyra intervjuade pojkarna/unga männen beskriver en upplevelse av förlust av tid och uppmärksamhet. Medan Carinas berättelse skildrar en upplevelse av bristande delaktighet i sin familj beskriver Erik en familj vars medlemmar har kommit närmare varandra genom uppdraget.

Erik

Erik (18 år) har vuxit upp tillsammans med sina föräldrar och två äldre biologiska syskon. När Erik var åtta år flyttade hans fosterbror, Jocke, hem till familjen. Jocke är fyra år yngre än Erik och bor fortfarande kvar i familjen. Jocke hade levt i misär hos sin mamma, han åt endast yoghurt och fick titta på porrfilm. Markus, 12 år, flyttade in i familjen när Erik var 14 år. Två år senare kom Johanna, två år yngre än Erik, till familjen. Erik beskriver sina upplevelser av att ha vuxit upp tillsammans med fostersyskon på följande vis:

Det har bara varit till nytta så att säga. Sen har det sina jobbiga stunder också, men det är mer goda stunder än jobbiga.

Erik är sportintresserad och utövar flera sporter aktivt och tillbringar mycket tid utanför familjen.

Ingrid Att du var borta så mycket, tror du att du hade varit borta så mycket även om ni inte hade haft fosterbarn?

Erik Ja, det skulle jag ha varit. Absolut!

Ingrid För det kanske har varit som en ventil för dig också, det här att du har haft så mycket?

Erik Jo, det har blivit så.

Ingrid Utanför hemmet så du har haft ditt eget också?

Erik Ja. Det har jag haft och mamma och pappa har aldrig satt fosterbarnen i första hand, alltså framför oss andra barn. Har det varit någonting så har de anpassat sig efter oss så det har aldrig varit några problem.

Ingrid Kan du ge några exempel på det, för det måste ha påverkat ditt förhållande till föräldrarna ändå, att de har haft så

mycket arbete med det här? Om du tänker på din mamma. Kan du säga hur det har påverkat ditt förhållande till henne?

Erik Med tanke på hur mycket hon har haft att göra, och mina aktiviteter. Hon har ju jämt kört mig, t.ex. Hon har kanske fått ställa in saker som hon skulle göra med fosterbarnen. Kanske åkt ut på någonting.

Ingrid Då har hon prioriterat dig?

Erik Ja. Jag vet inte vad jag kan ge för mer exempel. Hon frågar hela tiden vad man ska göra och planerar efter sina barn. Fast nu klarar vi oss själva.

Ingrid Men när du var mindre, kan du minnas hur det påverkade just förhållandet till din mamma? Att ni hade så mycket krävande barn hemma?

Erik Vi kom ju närmare varandra bara.

Erik skildrar inte ett konkurrensförhållande till sina fostersyskon om föräldrarnas tid och uppmärksamhet utan han alltid har känt sig prioriterad och, i min tolkning, säker på sin position i familjen. När Erik pratar om familjehemsuppdraget inkluderar han sig själv tillsammans med föräldrarna i uppdraget genom att referera till "vi".

Jocke blev bättre när han varit hos oss en tre-fyra år. Då började **vi** få pli på honom. Men sen började han få alltmer kontakt med sin mamma. Hans mamma, det har **vi** pratat om förut när andra utredare har varit här, frågar om **vi** är snälla och håller på och daltar med honom så där. **Vi** säger att han har varit jätteredig i skolan en hel vecka, och så ringer mamman på kvällen. Då blir han konstig. Hon säger väl till honom att han skall göra någonting. Han har ju så svårt Jocke. Han säger ett till sin mamma och ett annat till sin pappa.

Erik har varit med och bestämt om familjen ska ta emot fosterbarn. Hans föräldrar har anpassat sig till hans behov och hans berättelse kan tolkas som att han har upplevt sig vara en förhandlingspart. Erik upplever att han är delaktig i familjen och att han har ett eget värde.

Billy

Billy (13 år) har inga biologiska syskon. Han tillsammans med sin mamma och sin styvpappa och har kontakt med sin biologiska pappa. När Billy var nio år flyttade hans fyra år yngre kusin, Emil, hem till familjen. Det var kul tyckte Billy som nu fick en bror som han tidigare längtat efter och som ser upp till honom. Billy får dela allting lika med Emil vilket han inte ser några nackdelar med. För ett halvår sedan fick Billy även en storsyster då Emils halvsystem, Viktoria 17 år, flyttade hem till familjen. Billy hade bra relationer till båda sina kusiner innan de också blev hans fostersyskon.

Ingrid Har du lärt dig någonting som du inte kunde innan eller som du inte visste innan? Om att ha fostersyskon?

Billy Jag trodde inte att det skulle vara lika kul som det var.

Ingrid Det trodde du inte?

Billy Nej.

Ingrid Så du har lärt dig att det är roligt att ha fostersyskon.

Billy Bara de är snälla så.

Billy är positiv till sina erfarenheter och om relationen till sin mamma säger han:

Ingrid Om du tänker på din relation till din mamma, hur ni har det tillsammans, tycker du att det blev förändrat när Emil kom på något sätt?

Billy Nej.

Ingrid Påverkades det på något sätt att ni fick en lillebrorsa i familjen?

Billy Ja, att hon går och kramar honom också.

Ingrid Hon kramar honom också?

Billy Ja.

Ingrid Tycker du att det är ok att hon kramar honom också?

Billy Ja.

Ingrid Ok. Då får hon en till att krama. Är det bra?

Billy Mm.

Ingrid Får du mindre eller mer kramar från henne nu?

Billy Lika mycket.

Billy berättelse antyder att han känner sig delaktig i familjen och hans position i familjen är inte ifrågasatt. Han har inte upplevt någon direkt förändring mer än att han har fått en bror och en syster.

David

David (12 år) bor tillsammans med sina två yngre bröder, sin mamma och pappa och sedan fyra år tillbaka sin tre år äldre kusin, som är familjehemsplacerad i familjen. Den första tiden var rolig och David betonar gemenskapen som han kände tillsammans med fosterbrodern. De hittade på många saker tillsammans, spelade in roliga vitsar och låtar på band och de spelade TV spel. Sedan några år tillbaka tillbringar fosterbrodern mycket tid på sitt rum eller tillsammans med vänner. David har noterat en förändring i sin relation till sin fosterbror och han känner sig lite besviken. Istället för att själv känna sig utanför familjen beskriver David en saknad över att hans fosterbror inte är mer delaktig. Det var de vuxna i familjen som bestämde att kusinen skulle flytta hem till dem. David tar inte på sig något ansvar för sin kusin utan det är föräldrarnas uppgift. Han tycker inte att hans relation till föräldrarna har påverkats av att familjen blev familjehem.

Monica Har du fått mindre tid med din mamma eller pappa?

David Nej.

Monica Nej, inte utrymme heller?

David Nej.

Monica Mindre stöd eller så?

David Nej.

Daniel har en tydlig position i sin familj och han förmedlar en känsla av delaktighet.

Det finns många likheter mellan Billys och Davids berättelser. De är positiva till sina erfarenheter och båda hade relationer till sina fostersyskon före placeringen. De upplever inget konkurrensförhållande och de beskriver inte heller att de har fått mindre tid eller uppmärksamhet. Deras berättelser antyder att de aldrig har upplevt sina positioner i familjen som ifrågasatta. David har många kamrater och en aktiv fritid. Om Billys relationer till vänner vet vi inte mycket men han synes ha goda vänner vilka han nämner i förbifarten.

Karl

Inte heller Karl (18 år) förmedlar en upplevelse av att han har fått mindre tid eller uppmärksamhet från sina föräldrar. Karl är äldst av fem halvsyskon. Föräldrarna är skilda och Karl har bott tillsammans med sin mamma vars yrke är att vara fosterförälder. När Karl var 12 år flyttade hans fosterbror, Petter, in i familjen. Från placeringens initiala skede var det planerat att Petter skulle växa upp i familjehemmet. Karl och hans syskon kunde påverka huruvida familjen skulle ta emot ett fosterbarn eller inte. Om de hade sagt nej till familjehemsuppdraget tror han inte att familjen hade tagit hand om Petter som var drygt ett halvår när han kom till familjen. Karl betonar gemenskapen i familjen och beskriver sin mamma och relationen till henne:

Snäll, bra, händig. Ställer upp mycket för familjen. Om man har problem eller så här så går man och pratar med henne. Hon är alltid nyfiken, precis som jag. Hon är väldigt nyfiken på att prata med min flickvän. Mycket så. Hon tycker det roligt att det händer. Det är skönt att prata med henne faktiskt. Hon är väldigt lätt att prata med.

Karl har en positiv relation till sin mamma som alltid har funnits hemma och varit till hands. Det har varit skönt säger Karl, som inte tycker att hans relationer till föräldrarna har påverkats av att familjen blev familjehem. Karl beskriver sig själv som delaktig i familjehemsuppdraget och ibland har han fungerat som samtalsstöd för sin mamma.

Ja, om det är något som hon behöver hjälp med, något problem då pratar hon mycket med mig. Det kan vara något jobbigt med jobbet. Då pratar vi om det.

Karl beskriver också positiva relationer till vänner och nuförtiden tillbringar han större delen av tiden hemifrån. Han förmedlar att han har en självklar position i familjen och att han är en förhandlingspart.

I enkäten är skillnaden liten mellan hur pojkarna och flickorna svarar på frågor kring upplevelser av tid och uppmärksamhet från föräldrar. I diskussionsgrupperna och de individuella intervjuerna skiljer sig däremot beskrivningarna åt. Samtliga av de fyra individuellt intervjuade pojkarna/männen uttrycker, liksom Jenny och Susanne, en säkerhet kring sina positioner i sina respektive familjer. De två äldre (Carl och Erik) beskriver sig själva i termer av förhandlingsparter, medan de två yngre (Billy och David) inte reflekterar nämnvärt över temat – deras positioner i familjen karakteriseras av att de är barn i sina respektive familjer. Carl och Erik beskriver sig i termer av att vara aktörer – inte i betydelsen av att i praktiken vara delaktiga i omsorgen om fostersyskonen utan i betydelsen av att kunna påverka sina egna liv och deras situationer framträder som hanterbara. Dessa resultat kan jämföras med Halldéns (2001) studie i vilken barn (mellan åtta och tio år) och ungdomar i årskurs sju utifrån rubriken ”Min framtida familj” har fått skriva framtidsberättelser. Enligt Halldén bidrar studien till en kulturanalys och till en förståelse av hur barn ser på sig själva i en familjekontext. Studien har ett könsperspektiv och en skillnad som framträder mellan pojkarnas och flickornas berättelser är att pojkarna i den yngre gruppen skildrar ett familjeliv utan en stark vuxen. I flickornas berättelser framträder en stark och mäktig moder. Halldén menar att man kan se berättelserna som vittnesmål om den egna positionen i familjen. Medan flickorna betraktar sig själva som underordnade undviker pojkarna maktfrågan och skapar ett friutrymme för sig själva. I vissa av berättelserna skildras maskulinitet som individualitet och ”att vara man är i hög grad att göra eller att vara” (s. 198). Utifrån det här perspektivet skulle pojkarnas och de unga männens i min studies berättelser kunna tolkas. Inga av pojkarna/männen beskriver sig själva i termer av maktlöshet eller som offer, vilket några av flickorna/kvinnorna gör. Att beskriva sig själv som passiv eller sårbar är inte förenligt med en manlig identitet vilket skulle kunna ha betydelse för skillnaden mellan flickornas och pojkarnas betraktelse och presentation av sig själva. I berättelserna framträder att en mängd förhållanden är av betydelse för hur de unga upplever och beskriver sin situation och relationen till föräldrarna och denna tolkning måste tas med försiktighet. Med försiktighet kan den appliceras på ovanstående berättelser och skapa förståelse för hur pojkar och flickor beskriver liknande situationer utifrån sina ibland olika perspektiv.

Ålder har också betydelse för de ungas upplevelser och återgivandet av dessa. Karin säger uttryckligen att om hon hade tillfrågats för några år sedan om sina upplevelser hade hon beskrivit dessa på ett annat sätt. Idag upplever hon sin situation annorlunda jämfört med hur hon upplevde situationen då hon var mitt uppe i den. Karin har dels blivit äldre dels har hon flyttat hemifrån. De unga som fortfarande lever tillsammans med fostersyskon har ett annat perspektiv än de som har lämnat sina familjer och inte längre lever

tillsammans med fostersyskon. Det är fler av de äldre deltagarna, som har lämnat sina respektive familjer, som beskriver att de har fått mindre tid och uppmärksamhet av sina föräldrar. I de yngres beskrivningar är inte föräldrelationen lika framträdande som relationen till fostersyskonen. De lever fortfarande med fostersyskonen i vardagen och deras relation till dessa måste hanteras på ett annat sätt än för dem vars erfarenheter ligger flera år tillbaka i tiden.

Tid och uppmärksamhet som förhandlingstema

Hur kan man då förstå de processer som ligger bakom de ungas upplevelser och meningsskapande i relation till begreppen tid och uppmärksamhet? Carina, Karin, Ellen, Matilda och Helena upplever att de har fått mindre tid och uppmärksamhet på bekostnad av sina fostersyskon. Ingen av dem har lyckats förhandla sig till mer uppmärksamhet från sina föräldrar. Endast Matilda beskriver att hon förde på tal att hon ville att hennes mamma skulle tillbringa mer tid hemma. Carina förmedlade inte ”rakt ut” till sina föräldrar att hon upplevde att hon inte fick tillräckligt med uppmärksamhet, att hon inte blev sedd. Hon uppfattade inte heller att hennes föräldrar förde det på tal. Dessa unga kvinnors berättelser implicerar att de av olika anledningar inte upplevde att mer tid och uppmärksamhet var ett möjligt förhandlingstema i familjen. Hur kommer det sig att tid och uppmärksamhet inte görs till förhandlingstema i vissa familjer? Vad ligger bakom föreställningen att uppmärksamheten inte framstår som förhandlingsbar? Vad förhandlas det om? Den senare frågeställningen vidgar analysen till att inbegripa fler av deltagarna än de som beskriver att de har upplevt en förlust av tid och uppmärksamhet.

Förhandlingar äger rum i en samhällelig kontext där föräldrar förväntas ha kunskap om hur barn ska behandlas och vad som kan krävas av dem. Barnen, i sin tur, har en föreställning om vad de är berättigade till, kan kräva och vilket ansvar som kan ges dem. Barndomen kan betraktas som en social konstruktion i ständig förändring där kontraktet inom familjen kontinuerligt förhandlas (Solberg, 1997). I familjehemmet förhandlas meningen med att vara ett biologiskt barn i familjehemmet både generellt men även specifikt för just det enskilda familjehemmet och de enskilda familjemedlemmarna. Både i ord och i handling hänvisas till olika förhållanden vari mening förhandlas och omförhandlas. Innebörden av att vara ett biologiskt barn i ett familjehem i relation till fostersyskonet förhandlas implicit och explicit. Förhandlingar är både öppna och mindre uttalade där underförstådda antaganden görs av både barn och föräldrar om vad exempelvis fosterföräldrarnas egna barn kan förväntas bidra med eller ta ansvar för. Här spelar

barnens internaliserade uppfattning av hur man bör agera i relation till andra roll. Uppfattning av andras och sin egen syn på sig själv formas i dessa processer och gör sig gällande i kommande förhandlingar.

Några av respondenterna beskriver att de kunde känna sig avundsjuka på fostersyskonen, som fick mer tid och uppmärksamhet. En flicka skriver i enkäten att när hon som mest behövde prata med sin mamma ”var hon upptagen med att prata med någon som hade större problem än mig och var i mer behov av hennes tid”. I likhet med flera andra i studien jämför hon sina egna behov med sitt fostersyskons och ett framträdande drag är känslan av att fostersyskonet har större problem och som en följd har mer behov av tid med mamman. Som svar på frågan om förändring i enkäten svarar en kvinna (25 år) att hon har insett att hon ”är lyckligt lottad som har de föräldrar och den ekonomin” som familjen har. Beträktandet av sig själv i relation till fostersyskonen innebär för en del av de unga att de reflekterar över sina egna behov av tid och uppmärksamhet.

De tar stor plats, både barnen och deras bio-föräldrar. Om jag hade problem verkade de ganska futtiga jämfört med deras (alkoholism mm). (enkäten, flicka)

I jämförelsen framträder en skillnad i erfarenheter vilket för flera av deltagarna får innebörden att de betraktar sig själva som mindre sårbara och i mindre behov av sina föräldrars omsorger än fostersyskonen. Fostersyskonens behov framstår som uppenbara – kanske till och med självklara. Bilden av sig själv i relation till fostersyskonen har även betydelse för reflektionen över hur man ska bete sig. En kvinna (enkäten, 22 år) valde att inte ta upp sina problem, som inte kändes viktiga i relation till fosterbarnens stora problem. Utifrån föreställningen att det råder en skillnad i erfarenhet och behov så väljer hon att inte ta upp sina behov, att inte be om mer uppmärksamhet för egen del. De unga är inte ensamma aktörer i de processer i vilka relationer formas, förhandlingar om man ska agera sker inte i ett vakuum utan i ett sammanhang där andra familjemedlemmars föreställningar och agerande har betydelse för samspelet och upplevelsen. Hur man uppfattas av andra, hur man uppfattar att man förväntas att agera vävs följaktligen också in i reflektionen. En kvinna (enkäten, 19 år) skrev att det är jobbigt att alltid komma i sista hand med anledning av att hon har haft en bättre uppväxt än sitt fostersyskon. Utifrån hennes annorlunda erfarenheter ansågs hon inte ha samma behov av uppmärksamhet. Hennes upplevelse var att hon, av andra, betraktades som mindre behövande än fostersyskonet.

Liksom flera av respondenterna i enkäten uttrycker Karin (individuell intervju) att hon inte tog ”sin plats riktigt för det handlade inte om mig – det var inte synd om mig”. Hennes egna behov framstod som futtiga och inte

legitima att söka uppmärksamhet kring.³⁵ Den ”förhandlade” meningen med Karins med fleras position var att det rådde en skillnad mellan Karins och fostersystemens erfarenheter och följaktligen också behov. För Karin betydde skillnaden att hon inte reflekterade över sin belägenhet, den var naturlig och självklar. Skillnaden var förgivettagen och Karins agerande var i enlighet med den förhandlade meningen om barnens olika positioner och behov. Hon tog inget eget utrymme då det inte var synd om henne.

I familjehemmet förhandlas meningen med att vara ett biologiskt barn i familjehemmet. Innebörden av förhandlingarna synes i vissa familjehem bli att det råder en skillnad mellan barnens beroende/oberoende av föräldrarnas tid och uppmärksamhet, vilket får följder för fortsatta förhandlingar, och för interaktionen mellan barnen och deras föräldrar. Genom förhandlingarna formas i vissa familjer en *behovshierarki* inom vilken de olika medlemmarnas behov bedöms och rangordnas.

Behovshierarkin blir för flera av de unga i studien en förståelsemodell genom vilken de kan tolka sin situation. Skillnaden i behov framträder dels som ett resultat av de ungas egen reflektion, dels som en konsekvens av interaktionen i familjen. Den förhandlade meningen är däremot inte statisk utan föränderlig. Nya erfarenheter bidrar till att meningen omförhandlas och får ny innebörd.

Larsson Sjöberg fann i sin studie om styvfamiljer att lojalitet och rättvisa hade stor betydelse i processen att forma ett nytt familjeliv, för både vuxna och barn. De vuxna ansåg sig sätta barnet i fokus och de poängterade vikten av att det blir rättvist för barnen. Barnen pekade på att det skall vara rättvist, ”både mamma och pappa ska bry sig om dem lika mycket. Detta tar de för självklart” (2000:195). Rättigheter och vad som är rättvist är beroende av sammanhanget och i vissa familjehem råder ett annorlunda förhållande.

Man måste dela föräldrarnas uppmärksamhet med fler.
Fosterbarnens problembakgrund gör att de behöver mer uppmärksamhet. (enkäten, man, 30 år)

Den här mannen pekar på ett förhållande i familjehemmet som skiljer sig från barnen i Larsson Sjöbergs studie. Fostersyskonens behov av föräldrarnas omsorger konstrueras som större än deras eget behov. Rättvisa blir för

---

³⁵ Genom förhandling skapas mening. Finch och Mason (1993) analyserar hur social mening konstrueras och utvecklas i sin studie som handlar om förhandlingar om stöd inom familjen och släkten. De använder sig av specifika *set of meanings* som de kallar legitima ursäkter. De menar att legitimitet spelar roll då det har att göra med moraliskt värde och identitet. Legitimitet i Finch och Masons studie berodde på att kunna hävda oförmåga framför ovillighet att ge stöd till släktingar.

några av de unga i studien, till skillnad från Larsson Sjöbergs studie, olika tid och uppmärksamhet från föräldrarna.

För en del av de unga (Carina, Matilda, Ellen och Helena) framstår emellertid inte *behovshierarkin* lika förgivettagen, som den var för Karin under hennes uppväxt, utan till viss del ifrågasatt och föremål för motstånd. Men även om flera av de unga inte är nöjda med situationen så antyder en del att de har förståelse för vad som ligger bakom att de själva får mindre tid och uppmärksamhet. Flera av de unga ger följaktligen uttryck för att de med visst motstånd har accepterat sin egen position. För de unga blir innebörden av *behovshierarkin* att mer tid och uppmärksamhet inte kan göras till förhandlingstema i familjehemmet.

Vår föreställning är att ju äldre man blir desto mindre ansvar tar föräldrar och desto större ansvar förväntas barn ta för sig själva. Ansvar bedöms i relation till andra barn och vuxnas handlingar och attityder. Att en del av de unga i familjehemmen upplever att de får mindre tid och uppmärksamhet är inte ett förhållande som är unikt utan förekommer även i andra familjer. Barn jämförs med och jämför sig själva med varandra och föräldrar ska i möjligaste mån försöka att fördela gracerna rättvist. I familjehemmen och i exempelvis familjer med handikappade barn har ett eller flera av barnen särskilda behov utifrån tidigare erfarenheter eller handikapp och i familjen förhandlas hur tid och uppmärksamhet från föräldrarna ska fördelas mellan barnen. I enkäten är det en grupp av respondenterna som beskriver att de får mindre tid och uppmärksamhet. En tredjedel av dessa svarar också jakande på påståendet att det kan vara en fördel att deras fostersyskon tar tid från deras mamma, vilket resulterar i att de får mer utrymme för sig själva. Deras frihet ökar och blir på så sätt en väg till ökad autonomi. Christensens (2002) studie visar vikten av och betydelsen för barn att få egen tid och få bestämma över den egna tiden själva. För några av de unga i min studie får föräldrarnas fokus på fostersyskonet innebörden att de får möjlighet att ägna tid åt sig själva, det konstrueras som en möjlighet till ökad autonomi. Den utökade autonomin framträder delvis som ett resultat av den framförhandlade *behovshierarkin*. Följaktligen finns även fostersyskonets situation med i bedömningen av hur mycket tid och uppmärksamhet som ska ägnas åt barnen. Naturligtvis finns alltid hänsynstaganden till andra människor och omständigheter i omgivningen med i alla förhandlingar, då dessa inte sker i ett vakuum. I vissa familjehem blir emellertid hänsynstagandet till fostersyskonet påtagligt och de egna barnen ägnas mindre tid och uppmärksamhet som en följd.

Ovanstående är inte en analys av ett fast förhållande som gäller för en person livet igenom utan *en* möjlig tolkning av hur förhandlingsprocesser och skapande av mening kan gå till i familjerna. De unga reflekterar över sig själva i relation till sina fostersyskon och konstruerar bilder av sig själva

och sin position i familjen och på så sätt medverkar de unga i formandet av relationerna i familjen och i skapandet av familjekulturen.

Att känna sig delaktig

De ungas berättelser innehåller en mångfald av upplevelser med olika innebörd länkade till dessa, både positiva och negativa. Flera av de unga i studien anser inte att de har fått mindre tid och uppmärksamhet från sina föräldrar medan cirka en tredjedel av deltagarna i studien upplever en förlust. Vissa av dessa noterar endast att de har fått mindre tid vilket inte har betydelse så mycket för dem och några beskriver att de har förståelse för att föräldrarna har ägnat fosterbarnen mer tid och uppmärksamhet. De positiva aspekterna handlar företrädesvis om ökad autonomi och frihet. I några berättelser förekommer negativa och positiva upplevelser simultant. En förlust beskrivs samtidigt som denna konstrueras som en möjlighet till ökad autonomi. Ambivalensen visar på spänningsförhållandet mellan de ungas upplevelser av autonomi och beroende. Några av deltagarna i studien uttrycker en sorg över att förlora en del av den trygghet som en förälders omsorger utgör samtidigt som vuxenvärldens självständighet och oberoende är attraktivt. De både vill vara självständiga samtidigt som de fortsatt upplever ett beroende av sina föräldrar. Denna pendling är naturlig i tonåren när man växer upp och ska forma ett självständigt liv. Spänningen mellan det sårbara barnet och det kompetenta barnet framträder som en del av vuxenblivandets dilemma.

Frågeställningen om tid och uppmärksamhet har fört in analysen på de ungas upplevelser av sin position i familjen. Svaren och berättelserna visar hur de reflekterar över sig själva i relation till övriga familjemedlemmar och hur förhandlingsprocesser i familjen kan gå till.

I de ungas beskrivningar framstår känslan av att själv kunna påverka sin situation, att vara en aktör/förhandlingspart, som betydelsefull.³⁶ De unga som har negativa upplevelser, vilka i grupperna och de individuella intervjuerna företrädesvis är flickor/kvinnor, har till väsentlig del beskrivit ett sammanhang i vilket de själva upplever sig som maktlösa, utan möjlighet att kunna förhandla om och påverka sin situation. Beskrivningarna antyder att deras bilder av sig själva och sina behov inte bekräftas av föräldrarna och i några fall skildras relationen till fostersyskonen i termer av konkurrens. En osäkerhet över sin position och delaktighet i familjen är framträdande i dessa berättelser (Matilda, Ellen, Helena och Carina). Processen implicerar ett komplicerat samspelsmönster där relationerna till fostersyskon, föräldrar

---

³⁶ Detta resultat kan jämföras med resultaten i Christensens (2002) studie.

och även relationer utanför familjen är av betydelse för hur barnen konstruerar föreställningar om sig själva, andra och sin position i familjen.

Genom förhandlingsprocesser skapas i familjesystemet olika utrymme för barnen och en del av de unga i studien upplever att de har en annan position än fostersyskonen. Utifrån fostersyskonens tidigare erfarenheter framförhandlas i några familjer en *behovshierarki* vilken får betydelse för hur tiden och uppmärksamheten tillsammans med föräldrar uppfattas och hanteras. Ovanstående analys är en möjlig tolkning av några av de ungas berättelser och beskrivningar av hur de upplever sin situation och där omsorgen om fosterbarnet ibland framträder som ett överordnat intresse och behovshierarkin som en förgivettagen ordning i familjehemmen vilket kan innebära att mer tid och uppmärksamhet för de egna barnen inte blir ett möjligt förhandlingstema.

Några av de unga beskriver att deras känsla av tillhörighet i familjen har kommit på skam och att de har mist gemenskapen i familjen. De upplever att de har fått stå tillbaka som följd av att familjen blev familjehem och de har blivit osäkra på sitt eget värde. Familjehemmet är en familj där omsorg om fosterbarnen står i centrum. Lite slarvigt uttryckt kan fosterföräldrarna anses vara "goda föräldrar". Efter att ha tagit del av de ungas svar och berättelser framstår emellertid omsorgsfamiljen ibland som en paradox. Framträder ett förhållande där det finns en risk att barns behov ställs emot varandras och där vissa av de biologiska barnens behov kommer till korta i relation till fostersyskonens behov av tid och uppmärksamhet. För en del påverkas relationerna i vardagen radikalt av socialtjänstens beslut att placera ett barn i familjen och några av de unga bär idag på känslor av förlust och vissa är kritiska till sina erfarenheter av att växa upp i ett familjehem. Det stora flertalet av de unga beskriver dock inte ett sådant förhållande utan beskriver sina upplevelser i neutrala eller positiva termer. Några anser att familjemedlemmarna har kommit närmare varandra tack vare att de har vuxit upp med fostersyskon och betonar sin delaktighet i familjen.

Kapitel 6

Engagemang

I det empiriska materialet framträder de ungas värderingar om syskon, föräldrar och om sig själva, och hur de uppmärksammar andras behov och tar ett ansvar för dem, som tydliga teman. Efterhand har därför *omsorg* och *moral* kommit att framstå som centrala begrepp för den fortsatta analysen. Begreppen är således genererade dels ur det empiriska materialet men har även sitt ursprung i den moderna barndomsforskningen där barn betraktas som aktörer och medskapare i forandet av sociala relationer.

Omsorg är en kognitiv och moralisk aktivitet (Sevenhuijsen, 1993) och centralt för begreppet är föreställningar om relationer, samhörighet och en vilja att skapa en känsla av välbefinnande för andra (Brannen m.fl., 2000). Omsorg är motorn i en familj och i ett familjesammanhang är det framförallt föräldrars omsorger om sina barn som avses (Brannen m.fl., 2000). I familjehemmet är det föräldrarna som har åtagit sig ta ta emot ett barn för stadigvarande vård och fostran och de egna barnen är inte delaktiga i det officiella omsorgsuppdraget. Det empiriska materialet visar även att kontakten mellan familjehemssekreterarna/socialsekreterarna och fosterföräldrarnas egna barn är ytterst begränsad (Höjer & Nordenfors, 2006). Barnen i familjehemmen betraktas inte som några som ska utöva omsorg om sina fostersyskon och utifrån det officiella uppdraget betraktas barnen i familjen som icke ansvariga. I praktiken vet vi dock att även barn utövar omsorg om sina syskon och föräldrar. Detta visar även tidigare forskning (Brannen m.fl., 2000). I det här kapitlet analyseras de ungas delaktighet i omsorgen om sina fostersyskon. Beskriver de att de engagerar sig och i så fall på vilka sätt?

Det svenska ordet *omsorg* för tankarna till att en person vårdar en annan person. Den här studien handlar om hur barn och unga tar hand om varandra inom familjen och beskriver följaktligen inte omsorgsrelationer i traditionell bemärkelse. Framöver kommer ordet *engagemang* att användas istället för ordet omsorg när de unga beskriver på vilka sätt de tar hand om och intresserar sig för sina fostersyskons och i vissa fall sina föräldrars välbefinnande. Jag ger begreppet engagemang en vidare innebörd och det innefattar här alla de sätt på vilka de unga i studien beskriver att de tar ansvar, vad de gör

praktiskt men även hur de intresserar sig för och lever sig in i andras situation. Begreppet *ansvar* används i enkäten och av de unga själva och är i detta sammanhang synonymt med begreppet *engagemang*. I den teoretiska redogörelsen använder jag begreppet *omsorg* då Mason (1996) använder sig av det engelska ordet *care*.

Analysen i det här kapitlet utgår från teorier om omsorg, mer specifikt Jennifer Masons (1996) modell för hur man analyserar omsorg inom familjen och släkten. Enligt Mason (1996) är omsorg en aktivitet som innefattar *moral, känsla* och *tanke*. Hon föreslår två sätt att förstå omsorg och ansvar för andra inom familjen och betonar betydelsen av tanke och känsla i omsorgsaktiviteten. Hon kallar dessa sätt för *inkännande aktivitet* (sentient activity) och *aktiv känslighet* (active sensibility).

Inkännande aktivitet avser tänkande och kännande som *aktiviteter* och handlar om ett sätt att engagera sig i andra snarare än en passivt upplevd känsla. Jag har valt att använda begreppet *inkännande aktivitet* i analysen eftersom det tillför barns engagemang en dimension som annars riskerar att inte uppmärksammas. Mayall (2002) menar att begreppet är särskilt användbart för att diskutera barns moraliska engagemang inom familjen då deras starka känslor inte alltid kan kopplas till en aktivitet i traditionell mening. Deras minoritetsstatus kan förhindra att de agerar men även en liten aktivitet såsom att trösta en trött mamma är av stor emotionell och moralisk betydelse. När Mayall argumenterar för begreppets speciella lämplighet när det gäller barns engagemang bygger hon på en omfattande forskning inom området omsorg och ansvar som initierades under 1970-talet (Mason, 1996). Traditionellt har omsorgsforskningen fokuserat på en distinktion mellan omsorg som *känsla/att bry sig om*, innefattande känslor av icke aktiv natur, och omsorg som *arbete/ta hand om*, d.v.s. omsorgsarbete av mer aktiv natur (Mason, 1996). Mot bakgrund av att barn och ungas engagemang i fostersyskon och föräldrar inte passar in i det traditionella omsorgsbegreppet har jag letat efter teorier för att förstå barns och ungas upplevelser av sin delaktighet. Mason, som har utforskat området omsorg och ansvar inom familjens ram, argumenterar för att det finns ett sätt att bry sig om, utöva omsorg, i familj och släkterelationer som upptar en stor del av utförarens tid och energi men som inte passar in i någon av dessa kategorier. Mason vidgar därför omsorgsbegreppet och föreslår ett sätt att komma bortom distinktionen arbete – känsla och närmar sig omsorgsuppdraget genom att fokusera på aspekter av omsorg som traditionellt har definierats tillhöra kategorin *att bry sig om*. Omsorgsbegreppet i Masons betydelse blir användbart i analysen av de ungas beskrivningar av hur de engagerar sig i sina fostersyskon då flera av dessa beskrivningar inte enbart rör ett praktiskt ansvarstagande utan utgår ifrån hur de unga lever sig in i sina fostersyskons situation, hur de oroar sig och på olika sätt deltar i fostersyskonens vardag och reflexivt formar

relationer utifrån aktiva ställningstaganden. Detta är alltså aktiviteter som inte kan kategoriseras i termer av arbete eller känsla men som kräver ett engagemang och har betydelse för utformningen av relationerna i familjen. Mason tar sin utgångspunkt i Sevenhuijsens beskrivning av omsorgens natur:

“Care is not just the changing of nappies, cleaning the house or looking after the elderly. Also, when we see care as an activity, it is still basically about needs: not just the ‘meeting of needs’, but more the ability to ‘see’ and ‘hear’ needs, take responsibility for them, negotiate if and how they should be met and by whom. Care is fundamentally a relational activity, in which self-other feelings and connections are central ...”
(Sevenhuijsen, 1993:142)

Finch och Mason (1993) menar att omsorgsåtaganden etableras genom förhandlingsprocesser (uttalade eller outtalade) som äger rum i sociala och personliga relationer, inom ett större socialt och kulturellt sammanhang och över tid, snarare än att de följer kulturella regler om åtaganden mellan släktingar, eller av generations- eller könspositioner. Kön, genealogi, etnicitet, klass o.s.v. är påverkande faktorer men inte på ett okomplicerat sätt.³⁷ Finch och Mason menar att idén, om att ge hjälp inom familjer uppstår ur förhandlingsprocesser, gör det möjligt att förstå de empiriska observationerna och den individuella variationen. Denna variation innebär att olika människor – även inom samma familj – känner olika grader av engagemang och tar på sig ansvar för syskon och föräldrar på olika sätt.

Inkännande aktiviteter kan innebära att ta hänsyn till andras preferenser, att uppmärksamma, lyssna till, tolka och svara på andra människors behov. Detta är ofta osynliga aktiviteter som enligt Mason sällan uppmärksammas och ibland undervärderas. Mason menar att omsorgsarbete ger utövarna möjlighet att utveckla färdigheter i att uppmärksamma människors behov men att detta endast är en del av förklaringen till utförandet av den *inkännande aktiviteten*. För att förstå varför vissa människor utvecklar färdigheter i *inkännande aktiviteter* medan andra inte gör det, eller varför människor engagerar sig i *inkännande aktiviteter* gentemot vissa personer men inte andra måste vi, enligt Mason, titta på *inkännande aktiviteter* i kombination med vad hon kallar: *Aktiv känslighet*. Den *inkännande aktiviteten* kan komma att utvecklas till en *aktiv känslighet* varigenom en person utvecklar

---

³⁷ Mason och Finch uppmärksammar bland annat att kvinnor i större utsträckning än män blir låsta i långa engagemang till släktingar.

en känsla av ansvar för andra människor. Det innefattar att ta på sig/acceptera ett eget ansvar för att engagera sig. Finch och Mason (1993) argumenterar för att åtaganden i form av *aktiv känslighet* gentemot någon sannolikt upplevs särskilt starka och personliga därför att de utvecklas genom förhandlingar i relationer med specifika andra snarare än ett mer passivt resultat av t.ex. den genealogiska positionen eller utifrån kulturella föreställningar och regler om att man bör ta på sig ett ansvar i en specifik situation. Detta leder till att *aktiv känslighet* endast blir begriplig i det kontext i vilken relationer och åtaganden konstrueras.

Central to my argument is the idea that sentient activities and active sensibilities are developed and carried out relationally, with specific relatives or family members, within specific social and cultural contexts. (Mason, 1996:32)

Fostersyskonen har ingen given position i familjen genom släktskap och det finns inte heller givna kulturella regler som föreskriver hur de skall inlemmas som familjemedlemmar. Masons begrepp möjliggör en analys av hur inte på förhand givna familjerelationer formas. Det empiriska materialet vittnar om komplexa och multidimensionella aktiviteter och begreppen riktar in analysen mot interaktionen och innebörden av de ungas engagemang och åtaganden för andra.

Masons teori refererar till ett sätt att engagera sig i och samspele med andra människor i den sociala världen som överensstämmer med de ungas beskrivningar av hur de reflexivt formar relationer till både fostersyskon och föräldrar. Efter att ha tagit del av enkätmaterialet och lyssnat på de unga i grupperna och i de individuella intervjuerna blev det tydligt att de på olika sätt engagerar sig i sina fostersyskon och att flera ägnar en hel del tid och kraft åt sina engagemang.

Syftet med att tillföra analysen begreppet *inkännande aktivitet* är inte att skilja ut huruvida vissa engagerar sig i sina fostersyskon medan andra inte gör det utan att vidga analysen av hur de unga i familjehemmen engagerar sig, inte enbart i praktisk bemärkelse, utan även hur de känner in och reflekterar över andra familjemedlemmars situation och behov. Detta har betydelse för kommande förhandlingar familjemedlemmarna emellan. Begreppet erbjuder en möjlighet att analysera hur engagemanget formas och tar sig uttryck i interaktionen i familjen. De ungas delaktighet i omsorgsuppdraget vilket går utöver praktiska aktiviteter, synliggörs. Eftersom Masons teori har tillförts studien efter att det empiriska materialet samlats in saknas den information som gör analysen möjlig i en del av svaren och berättelserna. Det finns unga i studien som inte beskriver att de engagerar sig och dessa finns inte med i analysen i detta kapitel. Det går däremot inte att

utesluta att fler av de unga än de som refereras till i olika sammanhang engagerar sig i sina fostersyskon. Analysen utgår från de ungas upplevelser av att engagera sig i sina fostersyskon och föräldrar och inte från huruvida fostersyskonen eller föräldrar känner sig omhändertagna.

Om de unga utvecklar en *aktiv känslighet* och tar på sig ett eget ansvar är svårt att analysera utifrån det empiriska materialet. I vissa delar beskriver dock de unga olika sätt att engagera sig på som kan tolkas som att de tar på sig ett eget ansvar i vissa situationer och i förhållande till dessa använder jag mig av begreppet *aktiv känslighet*.

I följande redovisning beskrivs och analyseras de sätt på vilka de unga beskriver att de engagerar sig. Det handlar både om praktiska aktiviteter såväl som av *inkännande aktiviteter*.

Som vanliga syskon

Jill /.../ Fostersyskonen ska ju leva med en, precis på samma sätt som föräldern ska göra. Det är klart att föräldrarna ska lära känna dem bäst, det förstår man ju men, syskon har en ganska stor och central roll i ens liv. Jag har alltid känt att jag har kunnat prata med min storebror när jag inte har kunnat prata med min pappa eller min mamma. Det har faktiskt spelat väldigt stor roll för mig. Jag tror att jag spelar någon roll min fosterbror i alla fall. Tänk om vi inte alls hade gått ihop. Jag menar, det kan ju vara väldigt hemskt för ett fosterbarn i en familj där syskonen inte går ihop. Sånt kan ju vara väldigt jobbigt. (diskussionsgrupp, 15-17)

Ofta beskrivs relationerna till fostersyskonen i termer av kärleksfullhet och omsorg. En stor andel av respondenterna skildrar sina relationer till sina fostersyskon som betydelsefulla och några beskriver med värme en längtan efter ett syskon som uppfylldes i och med att fostersyskonet flyttade in i familjen.³⁸ Inte sällan har fostersyskonet kommit att bli en del av deras familj, någon som de inte kan tänka sig att leva förutan. Det finns också negativa erfarenheter där relationerna präglas av distans, fientlighet och avundsjuka. I en genomgång av tidigare forskning skriver Fox (2001) att en av de vanligaste aspekterna som barnen tycker är besvärligt är det svåra beteende som en del fostersyskon kan uppvisa. De uppföranden som barnen

---

³⁸ Som svar på frågan: Hur skulle du beskriva relationen mellan dig och ditt fostersyskon? uppger 41 procent, av respondenterna i enkäten att de har en mycket bra relation till sina fostersyskon. En tredjedel, 34 procent, svarar att de har en ganska bra relation. Se bilaga 5, tabell 14.

kan utsättas för varierar och kan exempelvis vara svordomar, dåligt humör, humörsvängningar, oärlighet, lögner, oförsämtheter, drog- och alkoholmissbruk, självmordsförsök och att fostersyskonen fysiskt gör sig själva illa. Även i den här studien beskrivs liknande upplevelser.³⁹

15 procent (tabell 6:3) av respondenterna i enkäten beskriver att de tar ansvar för sina fostersyskon på samma sätt som de tar ansvar för sina biologiska syskon.⁴⁰ De beskriver att de finns där för dem och flera menar att det är självklart att man som syskon tar ansvar för varandra. Kommentarer liknande följande citat är vanligt förekommande:

Hjälper henne, tar helt enkelt hand om henne som en helt vanlig storasyster ska göra. (enkäten, flicka, 17 år)

Både i enkäten och i intervjuerna hänvisar barnen och de unga till sina fostersyskon som ”vanliga” eller ”riktiga” syskon. Flera av dem har levt tillsammans med sina fostersyskon sedan de var små och det är självklart att fostersyskonen är en del av familjen och också i framtiden kommer att vara det. I några av beskrivningarna antyds däremot att det inte alltid är en självklarhet eller enkelt att i alla sammanhang betrakta fostersyskonen som ”vanliga/riktiga” syskon. I följande citat antyds att det finns en moralisk dimension i betraktandet av fostersyskonet som ett riktigt syskon.

Jag har alltid ansett att mina fostersyskon varit mina riktiga syskon även då det har känts jobbigt ibland då jag fått kliva undan för att de tar plats. Det är ibland mycket svårt när man inser att vi har olika gener d.v.s. olika temperament olika behov. (enkäten, flicka, okänd ålder)

Den här flickan beskriver att det ibland, när det känns besvärligt, kan krävas en ansträngning att betrakta fostersyskonen som ”riktiga” syskon. Olikheten framträder som en komplicerande faktor och uttalandet att det ibland är besvärligt antyder att hon har en tanke om att hon bör betrakta fostersyskonet som ett riktigt syskon.

---

³⁹ I enkätstudien svarade 28 procent att de anser att det som är negativt är om fostersyskonen bråkar, är otrevlige eller om fostersyskonet mår psykiskt dåligt. Se bilaga 5, tabell 13.

⁴⁰ Som svar på frågan: Om du svarat att du tar ansvar, på vilket sätt gör du det?

Jenny (individuell intervju) säger som avslutning på intervjun att hon anser att det ideala tillståndet är att fostersyskonen jämförs med "riktiga" syskon.

Det är väl egentligen det bästa betyg man kan ge – att det är som mina riktiga syskon. Det är väl så man önskar att det skulle vara i alla familjer, men ...

Det förefaller finna en tanke om att det är välgörande för fostersyskonen att ses som riktiga syskon, det vill säga att de är lika mycket värda som de biologiska syskonen. Det är eftersträvansvärt att vara "vanlig"/"riktig", men inte alltid självklart. I forskning om hur fosterbarn upplever sin situation har Andersson (2001) uppmärksammat att det är viktigt för fosterbarn att få känna sig "vanliga". Andersson visar att vardagen för de flesta fosterbarn inte heller skiljer sig nämnvärt från andra barns vardag. De går upp på morgonen, äter frukost, går till skolan etc. precis som alla andra barn. De unga i min studie reflekterar över sina fostersyskons belägenhet och över vad de behöver för att må bra och några har en tanke om att fostersyskonen har ett behov av att vara och känna sig som andra syskon, att vara vanliga. Att jämföra sitt fostersyskon med ett vanligt/riktigt syskon härrör enligt respondenternas beskrivningar både från en upplevelse av att fostersyskonet upplevs vara ett "vanligt/riktigt" syskon men även från en föreställning om att man bör betrakta och benämna sina fostersyskon vanliga/riktiga syskon utifrån en tanke om att det är välgörande. Det senare handlar om ett sätt att engagera sig på som utgår ifrån en *inkännande aktivt* där de unga reflekterar över fostersyskonets behov och situation. Här spelar det ingen roll hur vardagen ser ut utan det viktiga är att tanken existerar om att vara ett "vanligt" eller "riktigt" syskon vilket är det "bästa". Den moraliska dimensionen och den *inkännande aktiviteten* kan inte skiljas från varandra utan existerar simultant och samverkar med varandra.

Engagemangets olika uttryckssätt

Att ta hand om sina syskon har barn gjort i alla tider. De sätt som barn inom familjen tar hand om varandra och förväntas ta hand om varandra växlar mellan olika historiska perioder och kulturer men ser även olika ut från familj till familj. Att barn tar hand om sina syskon är följaktligen inte specifikt för de barn som växer upp i ett familjehem.

De ungas enkätsvar och berättelser vittnar om ett komplext mönster av sätt att engagera sig på som inte enkelt låter sig delas in i kategorier. Vissa berättelser innehåller beskrivningar av rent praktisk karaktär medan andra beskriver engagemang som handlar om ett sätt att tänka och känna, att

uppmärksamma andras behov och sinnestämningar, d.v.s. *inkännande aktiviteter*. Ofta skildras en kombination av olika sorters engagemang:

Passar henne, låter henne vara med, visar henne hur man gör, säger till henne. (enkäten, pojke, 11 år)

Redovisningen utgår från de ungas redogörelse för vad de gör och hur de reflekterar över detta. I enkäten frågade vi respondenterna hur ofta man tar ansvar för sina fostersyskon. Ansvar så som det har använts av oss forskare och respondenterna i enkäten är synonymt med mitt användande av ordet engagemang. Det kan innefatta både praktiskt hjälp, inkännande aktivitet och i vissa fall innebär det att de unga har utvecklat en aktiv känslighet.

Tabell 6:1 Tar du ansvar för ditt fostersyskon? Siffrorna visar kolumnprocent. Frågan hade givna svarsalternativ.

	Pojkar n=257	Flickor n=411	Total n=668
Mycket ofta	18	27	24
Ganska ofta	43	42	42
Ganska sällan	17	14	15
Mycket sällan	12	8	9
Aldrig	10	9	10
	100	100	100

Av tabell 6:1 framgår att två tredjedelar av de unga uppger att de mycket eller ganska ofta tar ansvar för sina fostersyskon. Endast tio procent svarar att de aldrig tar ansvar. Det finns en liten könsskillnad, flickor/kvinnor uppger i något högre grad att de tar ansvar än vad pojkarna/männen uppger.

Vi frågade också dem, som svarat att de tar ansvar, vem som har bett dem ta ansvar för sitt fostersyskon?

Tabell 6:2 Om du svarat att du tar ansvar, vem har bett dig ta ansvar för ditt fostersyskon? Frågan hade givna svarsalternativ och respondenterna kunde kryssa för mer än ett alternativ.

	Antal	Procent (Av totala ant. N=673)
Förälder	209	31
Social/familjehemssekreterare	12	2
Fosterbarnet själv	30	4
Jag tycker själv att jag ska ta ansvar	449	67
Någon annan		

Ungefär två tredjedelar, 67 procent, anser själva att de ska ta ansvar. Cirka en tredjedel, 31 procent, menar att det är deras föräldrar som ber dem ta ansvar. Svaren antyder att många av de unga betraktar sig som ansvariga i omsorgen om fostersyskonen. De positionerar sig i det här avseendet som kompetenta och delaktiga i omsorgsuppdraget. En lika stor grupp av pojkarna som av flickorna uppgav att de själva tycker att de skall ta ansvar. Här finns emellertid en skillnad beroende på ålder och med stigande ålder beskriver de unga i högre grad att de själva tycker att de ska ta ansvar (se bilaga 5, tabell 12).

På vilka sätt de unga tar ansvar varierar mellan respondenterna och för att få veta hur ansvarstagandet är utformat fanns i enkäten en möjlighet att skriftligt kommentera på vilka sätt de tar ansvar. Frågan var öppen och respondenterna kunde fritt beskriva sina erfarenheter.

Tabell 6:3 Om du svarat att du tar ansvar, på vilket sätt gör du det? Tabellen visar procentuell fördelning.

	Pojkar/män n=178	Flickor/kvinnor n=309	Total n=487
Tar ansvar som för andra syskon	12	18	15
Fostrar, tillrättavisar	11	7	8
Försvargar, skyddar	9	6	7
Ger praktisk hjälp	34	32	33
Ger känslomässigt stöd	17	22	20
Aktiverar, leker	12	6	8
Tar ej ansvar, osäker om ansvar	5	5	5
Är stödfamilj till fostersyskon	0	4	4
Total	100	100	100

487 barn och unga har svarat på frågan och beskrivit hur de på olika sätt tar ansvar för sina fostersyskon. Från dessa skall borträknas de fem procent som skriver att de inte tar ansvar. Fram växer en bild där flera av de unga beskriver sig som engagerade i sina fostersyskon. Nedanstående redovisning följer till viss del denna tematisering men har kompletterats med gruppdiskussionerna och de individuella intervjuerna och har följaktligen en lite annorlunda karaktär.

En tredjedel, 33 procent, av barnen och de unga beskriver i enkäten att de ger *praktisk hjälp* till sina fostersyskon vilken kan innefatta en rad olika aktiviteter såsom läsläsning, att laga mat, skjutsa och att vara barnvakt. Flera påpekar att den här sortens ansvar liknar det som de även tar för biologiska syskon. Ansvarstagande handlar ofta om att hjälpa föräldrarna som kanske inte hinner skjutsa eller läsa läxor. Ett praktiskt ansvarstagande beskrivs av barn och unga i alla åldrar och av båda könen. Ålderskillnaden mellan de unga och deras fostersyskon förefaller ha betydelse och ofta är det respondenter som är äldre än sina fostersyskon som beskriver ett praktiskt ansvarstagande:

Sitter barnvakt. Eftersom jag är ganska mycket äldre så tar jag automatiskt mer ansvar. (enkäten, kvinna, 19 år)

På samma sätt som de unga beskriver att de tar ansvar för sina fostersyskon förekommer även kommentarer om att deras äldre fostersyskon har tagit hand om dem. Att äldre syskon ska ta ansvar för yngre syskon betraktas av vissa som en självklarhet och sker per automatik. Åldersskillnaden blir, vad gäller den praktiska hjälpen, en faktor som i de ungas förståelse till viss del avgör vem som tar ansvar för vem.

En grupp av de unga beskriver att de tar ansvar för sina fostersyskon genom att *leka och att hitta på aktiviteter* tillsammans med dem. Även dessa respondenter är med ett fåtal undantag äldre än sina fostersyskon. Några är jämnåriga eller ett till två år yngre. Åldersskillnaden kan vara en förklaring till att leken beskrivs som en form av ansvarstagande. På andra frågor och i andra sammanhang beskrivs fostersyskonen som vänner och kamrater och relationen till fostersyskonen skildras som en jämbördig relation på lika villkor.

Åtta procent av respondenterna beskriver att de *fostrar* och ger sina fostersyskon *råd* vilket innebär att de på olika sätt vägleder fostersyskonen i hur de ska bete sig. En pojke (enkäten, 13 år) ”försöker visa och hjälpa” sin fostersyster att ”göra rätt, bete sig och prata rätt”. En flicka (enkäten, 12 år) ser till att hennes fostersyster ”inte går hemifrån när mamma och pappa inte vill att hon ska göra det” eller att hon ”inte är ute på internet för mycket”. Flickans engagemang utgår från ett uppdrag från föräldrarna. I situationen behöver de unga däremot själva reflektera över hur de ska bete sig för att hjälpa sina fostersyskon. Huruvida deras agerande utgår från ett inkännande av fostersyskonets känslöstämning och behov vet vi ingenting om, inte heller om de lyckas i sitt uppsåt. Det som är intressant är att båda uttrycker att de tar ansvar vilket tyder på att de upplever sig själv som engagerade i sina fostersyskons välbefinnande. Jill (diskussionsgrupp, 15-17) beskriver hur hon har gett sin fosterbror råd.

Jill Hans mamma berättar ofta saker för honom som han inte får berätta vidare.

Ingrid Hemligheter?

Jill Ja, och det är hemska saker. Han berättade för mig att hans mamma sagt till honom att en dag när hon kom hem hade hennes sambo legat död i lägenheten. Det hade varit blod i näsan och munnen. Och det berättar hon då för honom och säger att: ”Det här, det får du inte säga.” Att berätta det för en

14-årig unge som inte mått särskilt bra i sitt liv! Han kommer till mig och säger att: ”du får inte säga det här, du får inte säga att jag har sagt det”. Jag sa till honom att: ”säger hon saker som du mår dåligt av ska du berätta det, vare sig hon har sagt att du får det eller inte. Hon är vuxen och det är inte du.”

Det är inte en lätt avvägning för Jill att ta ställning till hur hon ska vägleda sin fosterbror. Situationen beskriver omständigheter som de flesta barn och ungdomar inte får vara med om. Inte sällan har fostersyskonen upplevt extraordinära händelser och flera av de unga har fått höra om upplevelser som sällan ingår i deras egen vardagserfarenhet. De behöver hantera dessa berättelser och ta ställning till hur de ska agera. För Jills del handlar det om att avgöra om hon ska föra informationen vidare eller inte då hennes fosterbror berättar i förtroende vad hans mamma har sagt till honom. Jill löser situationen genom att uppmana fosterbrodern att själv berätta vad han har varit med om. Hennes berättelser visar att hon har satt sig in i sin fosterbrors situation och behov och hennes föreställning om fosterbroderns sårbarhet finns med i reflekterandet över hur hon ska agera för att det ska bli så bra som möjligt för honom.

Ytterligare ett sätt att engagera sig på är att försöka *påverka hur föräldrarna ska bete sig* gentemot fostersyskonen. I vissa fall upplever de unga att föräldrarna behandlar fostersyskonen på ett sätt som de själva inte tycker är bra. I diskussionsgruppen med unga i åldrarna 15-17 år beskrev flera (tre av fem, Mimmi, Magnus, Jill) att de tycker att föräldrarna är för stränga. Jill och Magnus är överens med sina föräldrar om att deras respektive fosterbröder kan vara besvärliga men de anser att föräldrarna är överdrivet kritiska. Enligt Jill anstränger sig hennes fosterbror och hon tycker att det är fel att fortsätta att klaga på honom när han verkligen försöker att sköta sig. Både Magnus och Jill har gått in och påtalat detta för sina föräldrar. Jessica (samma grupp) beskriver i stället att hennes föräldrar inte sätter gränser och att de är alldeles för tillåtande gentemot fosterbrodern vilket, Jessica befarar, kommer resultera i att fosterbrodern inte lär sig hur han ska bete sig.

Engagemang för fostersyskonens välbefinnande

Flera av de unga engagerar sig på olika sätt för sina fostersyskons välbefinnande. De försöker agera så att fostersyskonen inte blir ledsna, mår dåligt eller genom att försöka bidra till att fostersyskonen mår bra. Att ”bry sig om” är ett sätt att ta ansvar på menar flera, vilket kan innebära att man intresserar sig för och frågar hur fostersyskonet har det. I enkäten var det 20 procent av respondenterna som beskrev ett engagemang som kunde inrymmas under den här rubriken. En ung kvinna (enkäten, 19 år) beskriver att

hon ”vill” att hennes fosterbror ska uppföra sig och hon kontrollerar att han kommer hem, inte använder droger och att han har det bra. Hon vill att det ska gå bra för fosterbrodern och engagemanget utgår från den här viljan. Ofta förmedlar de unga att de har ett känslomässigt engagemang i sina fostersyskon och att de känner ett ansvar för dem. Relationen till fostersyskonen värdesätts och är betydelsefull vilket har relevans för hur engagemanget utformas.

En kvinna ”tar hand om” sin fosterbror och ”ser till att han får den kärlek och uppmärksamhet” som han behöver. En pojke är ”snäll och stöttar sin fosterbror” (enkäten, pojke 16 år). Några beskriver att de tröstar sina fostersyskon. En 10-årig flicka (enkäten) som ser till att fostersystem ”inte är ensam, och att hon inte gråter” får utgöra exempel på att även de yngre respondenter engagerar sig i sina fostersyskons välbefinnande. Citaten beskriver ett engagemang som är långt ifrån mekaniskt utan snarare kräver både reflektion och kreativitet. Det vittnar om en aktivitet där barnen och de unga måste tänka ut och fundera över hur de i en specifik situation ska se till att deras fostersyskon inte gråter, är ledsna eller rent allmänt mår bra. Det innefattar att de försöker sätta sig in i fostersyskonets känslvärld, att de noterar och uppmärksammar sinnestämningar. Det förutsätter också att de i nästa led reflekterar över hur de ska bete sig. Utifrån dessa korta kommentarer är det dock svårt att få en uppfattning om hur omfattande engagemanget är samt hur det formas i relationen till fostersyskonen.

I dialogen (diskussionsgrupp, 15-17) nedan beskriver Cecilia och Mimmi hur de engagerar sig i sina fostersyskon. Dialogen illustrerar även olika förhållningssätt.

Ingrid Det här med att man känner att man måste vara snällare mot sitt fostersyskon än mot sina biologiska syskon. Det är som du säger att man vet att de har haft det jobbigt.

Mimmi Jag har alltid brytt mig om dem som haft det jobbigt. Det är lite synd om fostersyskonen så jag bråkar inte så mycket med dem.

Ingrid Får ni lov att bli arga på fostersyskonen? Är det tillåtet?

Någon säger ja, några säger nej.

Jessica Jag vet att jag ska vara snällare mot dem men det är jag inte. Jag vet att jag ska vara det för de har haft det så jobbigt men jag kan inte låta bli.

Jill Då ska de bli tillsagda tycker jag.

Cecilia På söndagskvällar och måndagar undviker jag att hamna i konflikter med dem. Då har de varit hos sina riktiga föräldrar och då kan de vara jobbigt att komma tillbaka.

Ingrid Är de extra känsliga då?

Cecilia: Ja, speciellt min ena fostersyster. Då mår de verkligen dåligt. Då försöker man undvika det. Man vet att de är känsliga.

Ingrid Du vet att de mår dåligt när de kommer tillbaka från sina föräldrar?

Cecilia Ja, sen på tisdag är det som vanligt igen. Det är just på söndag kväll och måndagar.

Monica Har du kommit på det allt eftersom eller har ni pratat om det i familjen?

Cecilia: Mamma har nämnt det. Man har tänkt på det själv också men hon har ändå sagt det. Så att man vet det.

Mimmi: Jag har tänkt på det här, när man är jämnårig med fosterbarnet. Till slut sa mamma: ”Du behöver inte vara med henne hela tiden.” Men ändå var det så att när man började vara med henne kände man sig tvungen att vara med henne hela tiden. När man skulle vara med kompisar skulle hon hänga med och mamma sa: ”Hon kan väl få hänga med”. Hon kom in i min kompiskrets och det kan jag tycka är lite jobbigt. Det var jobbigt. Sen blev vi jätteovänner. Det är en annan sak.

I det här samtalet framkommer deltagarnas olika syn på hur man ska bemöta fostersyskonen och att det beror på omständigheterna om de tycker att fostersyskonet ska bemötas på ett särskilt sätt eller inte. Cecilia vet att fostersyskonen är extra känsliga när de har återvänt till familjen efter besök hos sina biologiska föräldrar och hon undviker därför konflikter med dem vid dessa tillfällen. Hon antyder att det är en komplex process som leder fram till hur engagemanget formas. Dels har hon själv uppmärksammat fostersyskonens sinnesstämning efter besök hos sina föräldrar dels har hennes mamma nämnt för henne att de är extra känsliga vid dessa tillfällen. Mimmi bråkar mindre med sina fostersyskon än med sina biologiska syskon. Jessica intar en annan position, där hon betar sig på ett sätt som hon vet inte är riktigt korrekt i sammanhanget. Här tillkommer en moralisk dimension av hur

man bör agera. I bakgrunden finns bilden av att fostersyskonen har varit illa och bedöms ha särskilda behov och rättigheter att bli behandlad utifrån ett hänsynstagande till de tidigare erfarenheterna. Även Helens (diskussionsgrupp, 11-14) uttalande antyder att fostersyskonens tidigare erfarenheter vävs in i reflektionen kring hur hon ska bete sig gentemot dem. Hon berättade om sina tankar kring vad som är bra för fostersystemen och hur hon förhåller sig till henne:

Jag brukar tänka på att de bor hos oss på grund av någonting som har hänt. Då brukar jag tänka på att man inte pratar med dem om det för mycket för då kanske de kan bli ledsna och det tycker jag inte om.

Helen formar reflexivt sitt förhållningssätt gentemot sin fostersyster. Helen reflekterar över sin fostersysters situation och hur hennes erfarenheter påverkar henne. Hon tänker även igenom hur situationen påverkar fostersystemen och vilket beteende som kan tänkas gynna systemen (eller snarare missgynna). Cecilias, Mimmis och Helens berättelser ger exempel på hur även till synes små och obetydliga "icke-handlingar" inte sker automatiskt utan föregås av ett reflekterande kring fostersyskonens känslor och behov. Till synes anspråkslösa handlingar som visar på en omtanke om fostersyskonens välbefinnande blir betydelsefulla för formandet av relationerna i familjen. Vi får här exempel på hur de unga ägnar sig åt det Mason beskriver som *inkännande aktivitet*. Att försöka sätta sig in i en annan människas känslvärld är inte att vara passiv utan inbegriper reflektion där tidigare erfarenheter och nuvarande situation tas med i bedömningen av hur man ska vara och i samspel utforma relationen till sitt fostersyskon.

Ibland ställs egna behov och den egna situationen i relation till fostersyskonens. En flicka (15 år) i enkäten beskriver att:

Det är jobbigt. Mina kompisar tycker det är jobbigt att vara hos mig. Jag blir ledsen när de (fosterbarnen) skriker/slår mig. Men det är inte ofta jag visar det. Eftersom jag vet att de har problem.

Ovanstående citat är svar på frågan vad det är som är dåligt med att ha fostersyskon. Av beskrivningen förstår vi att även den här flickan sätter sig in i och tar hänsyn till sitt fostersyskons situation när hon reflekterar över hur hon ska hantera sin egen situation och fostersyskonens. Hon anpassar sig till sina fostersyskons särskilda behov och visar inte att hon blir ledsen vilket i det här sammanhanget kan beskrivas som en form av engagemang.

På samma arena

I framförallt diskussionsgruppen med de yngsta deltagarna diskuterades ett sätt att engagera sig på som handlar om att *hjälpa sina fostersyskon tillrätta i skolan och bland kompisar*. I deltagarnas beskrivningar framkom att den här typen av engagemang inte alltid var frivilligt eller utgick ifrån deras inkännande av sina fostersyskons behov utan härstammade ifrån ett uppdrag som de hade fått av sina föräldrar. Flera av barnen uttryckte att deras föräldrar önskar att de ska tillbringa tid tillsammans med och att de ska vara vänner med sina fostersyskon. Johan (Diskussionsgrupp, 11-14) har en fosterbror som är ett år äldre men som på grund av språksvårigheter går i samma klass. Han berättade att fosterbrodern vill vara tillsammans med honom och hans vänner och att ”han bara går med” dem utan att fråga om han får. Johan är inte helt tillfreds med den här situationen men säger att även hans mamma har en önskan om att han ska umgås med fosterbrodern. Johans ansvarstagande utgår inte primärt från hans eget initiativ men han förhåller sig till det och går även in och ger fosterbrodern råd om hur han ska bete sig för att få kamrater:

Jag försöker ge honom tips också. ”Sluta”... han går runt och ska slåss med mina kompisar hela tiden.

Johan reflekterar över hur fosterbrodern kan bete sig för att få vänner och agerar sedan både med fosterbroderns bästa för ögonen och utifrån att det förväntas av honom.

Att ha ett socialt liv, att ha vänner som bryr sig och att få bry sig om är en viktig del av livet. Som förälder vistas man inte på samma arenor som sina barn och det är svårt att hjälpa fosterbarnen att få ett socialt umgänge bland jämnåriga. I familjen förväntas de egna barnen ibland fylla funktionen av att vara kamrat med sina fostersyskon och flera beskriver också en glädje över att i fostersyskonen ha fått en vän. De unga som har fostersyskon i samma ålder som de själva går ofta i samma skola och umgås ibland med samma vänner och några beskriver i likhet med Johan att de hjälper sina fostersyskon tillrätta i umgängeskretsen. Naturligtvis är inte alla fostersyskon i behov av den här hjälpen men när de är det förväntas inte sällan de egna barnen ta på sig ett ansvar och finnas till hands. Dessa svar kan jämföras med Christiansens & Hohnens (2002) studie i vilken villkor för barns sociala ansvar i skolan, på fritiden och i familjen har studerats. Studien är genomförd i Danmark med barn i åldrarna 11-12 år, deras föräldrar och lärare. Bland annat undersöktes om det ställdes krav på barnen att ta ett socialt ansvar för kamrater. Ofta uppfattades barns sociala ansvar som något som bör vara frivilligt och baserat på barns lust att hjälpa. I ingen av de

undersökta kontexterna uppmanades resursstarka barn att ta sig an andra barn. Synen på villkoren för ansvaret präglades i stället av att det skulle vara lustbetonat och frivilligt. Förutsättningarna i min studie ser annorlunda ut och handlar om huruvida barn i samma familj engagerar sig i sina fostersyskon. Slutsatsen kan emellertid dras att till skillnad från Christiansens och Hohnens studie upplever vissa av de unga att de förväntas ta ett ansvar för sina fostersyskon och att det inte alltid är lustbetonat. I vilken utsträckning föräldrarna explicit ställer krav på de unga framgår inte i min studie.

Sju procent av barnen och de unga i enkäten tar ansvar genom att *försvara och skydda* sina fostersyskon. Ett ansvarstagande som av några innefattas i ett "riktigt" syskonskap:

Jag skyddar henne som om hon vore mitt riktiga syskon.
(enkäten, pojke, 17 år)

Citatet antyder att det finns en föreställning om att syskon ska stå upp för och skydda varandra. Ofta handlar de ungas beskrivningar om att de hjälper sina fostersyskon när de blir illa behandlade av andra barn. Att äldre syskon skyddar sina yngre fostersyskon är vanligt förekommande men några har påpekat att de även skyddar äldre fostersyskon. En flicka (enkäten, 17 år) ser efter sin fostersyster "trots att hon är äldre" och hon avfärdar dåliga rykten så gott hon kan. En pojke (enkäten, 13 år) skyddar sin fostersyster när äldre pojkar i skolan slår henne. Även i gruppdiskussionerna och de individuella intervjuerna beskriver de unga att de försvarar sina fostersyskon. Nedanstående dialog är hämtad från diskussionsgruppen (12-14) med de yngsta deltagarna.

Maria Förut så gick jag och min fosterbror i samma skola. Då hängde han efter mig mycket. När vi var där försvarade jag honom om det var någon som mobbade honom eller slog honom.

Ingrid Så du fick gå och försvara honom fast han är två år äldre än dig?

Maria Ja, jag fick gå och prata med hans kompisar. Så fick jag gå och försvara honom. En gång fick han en klubba här.

Emelie Min yngsta fosterbror slåss väldigt mycket med sina klasskamrater i parallellklassen och när jag gick i samma skola som honom var alla yngre rädda för mig. Jag var lite småtyken

så alla var nästan rädda för mig. Så fort Emil bråkade med någon stod jag bakom - och de bara ”jag ska nog gå nu”.

Ingrid Så du fick också ställa upp och försvara?

Helen Så var det inte för mig. Hon försvarade sig själv helt enkelt. Jag vet inte vad hon gjorde. Hon hade övat så hon var väldigt bra på att slåss i alla fall. Det gjorde hon varje dag, i stort sett.

Helen beskriver att hennes fostersyster på ett sätt inte är i behov av hjälp då hon är bra på att slåss och kan försvara sig själv. På ett annat plan tycker hon dock att fostersystemen som har ADHD behöver hjälp. Flera av fostersystemens klasskamrater vill inte vara kompis med henne för att de tycker att hon är jobbig. Helen tror att det hade varit lättare för fostersystemen att få kompisar om klasskamraterna hade varit insatta i hennes problematik. Då fostersystemens mamma inte vill att någon utanför familjehemmet ska ha kännedom om dotterns diagnos är Helen förhindrad att förklara fostersystemens beteende för klasskamraterna. Helen är receptiv för vad som hade varit bra för fostersystemen, hon ägnar sig åt en inkännande aktivitet genom att sätta sig in i fostersystemens behov och reflektera över hur hon bäst skulle vara hjälpt. Hon är emellertid förhindrad att fullfölja sitt engagemang utifrån regler om sekretess och den biologiska mammans vilja.

I beskrivningarna framträder betydelsen av fostersyskonens individuella personligheter och omständigheter. Det finns inga på förhand utstakade sätt att engagera sig på utan dessa måste utgå från de förhållanden som råder i specifika sociala relationer. De unga behöver uppmärksamma och tolka sina fostersyskons situation och personliga förhållanden för att kunna reflektera över om, och i så fall hur, de ska forma sina engagemang. En bedömning av fostersyskonets behov och sårbarhet finns med i hur engagemanget utformas vilket antyder att de unga ägnar sig åt *inkännande aktiviteter* genom att försöka sätta sig in i just sitt fostersyskons situation.

Engagemang i form av att skydda fostersyskonen sker ofta på tider när fosterföräldrarna inte är närvarande d.v.s. i skolan och/eller på fritiden. En del av de unga vistas tillsammans med sina fostersyskon på arenor där deras föräldrar inte finns tillgängliga och följaktligen inte heller kan gå in och ta ansvar. Av beskrivningarna framgår att flera av de unga har utvecklat en *aktiv känslighet* och tar på sig ett eget ansvar för sina fostersyskon i dessa situationer. Här spelar ålder en viss roll på så sätt att barnen tar ansvar för yngre syskon men det är inte entydigt.

Engagemanget formas i relationen

Att engagera sig handlar om ett sätt att relatera till och interagera med andra människor, det innebär att överväga andras känslor och är aldrig en envägsrelation (Such & Walker, 2004). Det krävs att man är lyhörd för och sätter sig in i den andra partens behov och önsknings båda i stunden och framledes. Att försöka engagera sig i någon som inte vill kan snarare ha motsatt verkan och således stjälpa istället för att hjälpa, oavsett syftet med handlingen. Några av de unga beskriver att de på olika sätt engagerar sig när fostersyskonet söker stöd.

Jag finns där när hon behöver mig. Jag ställer upp hela tiden.
(enkäten, kvinna, 22 år)

Beskrivningarna tyder på att de unga har en vilja att uppmärksamma sina fostersyskons sinnestämning och att de till viss del anpassar sig därefter. De unga är personer med en personlig relation till sina fostersyskon och ofta har de levt under längre tid tillsammans.⁴¹ De upplever i vissa fall att de är förebilder, de har en nära och bra relation och i andra fall en mindre bra och mer distanserad relation vilket har betydelse för utformandet av engagemanget.

Jag är hans förebild så jag tar rätt mycket ansvar. (enkäten, pojke, 12 år)

Relationer formas i interaktionen mellan människor och engagemanget förhandlas fram mellan de unga och deras fostersyskon i en ömsesidig relation. Alla respondenter beskriver inte relationer som präglas av samstämmighet och harmoni utan det finns också skildringar av konflikter och avståndstagande. Relationernas utformning varierar även över tid och utifrån sitt sammanhang. Ovanstående är inte ett försök att slå fast att vissa relationer har en specifik karaktär som gäller en gång för alla utan beskriver hur de unga reflekterar över sin delaktighet i formandet av relationerna. Det är också troligt att de unga drar sig för att, i forskningssammanhang, prata om mer negativa funderingar kring hur de relaterar till sina fostersyskon, även om det förekommer.

---

⁴¹ Se bilaga 2, tabell 11.

Engagemang som oro

Att oro sig för sitt fostersyskon är ett sätt att bry sig om och engagera sig på som flera av barnen och de unga vuxna har beskrivit, både i enkäten, i gruppdiskussionerna och i de individuella intervjuerna. I det här avsnittet betraktas oron som en process varigenom barnen och de unga reflexivt, utifrån relationen till fostersyskonen, formar sina ställningstaganden och föreställningar om fostersyskonens förutsättningar och belägenhet. En pojke beskrev, som svar på frågan hur barnen och de unga tar ansvar, att han gör det genom att oro sig:

Oroar sig för att det inte ska gå bra för honom, han har tidigare suttit i fängelse. (enkäten, pojke, 11 år)

Att växa upp tillsammans med ett fostersyskon kan alltså innebära, vilket tidigare nämnts, att man konfronteras med situationer där barn och vuxna har drabbats av svåra upplevelser och/eller levt i destruktiva och hotfulla miljöer. Även om barn i allmänhet har kunskap och insikt om problem och svårigheter som kan uppstå i människors liv, är det skillnad att få ta del av de svårigheter som en person, som man har en relation till, har varit med om. Ett barn som har varit utsatt för övergrepp eller bristande omsorg, som har blivit sviket eller övergivet har med sig dessa erfarenheter in i samspelet med familjehemmets olika medlemmar. I enkäten frågade vi om respondenterna kände oro för sina fostersyskon.

Tabell 6:4 Oroar du dig för ditt fostersyskon? Tabellen visar procentuell fördelning.

	Pojkar/män n=255	Flickor/kvinnor n=407	Totalt n=662
Ofta	21	42	34
Sällan	59	48	52
Aldrig	20	10	14
Totalt	100	100	100

En tredjedel svarade att de mycket ofta eller ganska ofta oroar sig för sitt fostersyskon. 52 procent oroar sig sällan medan 14 procent uppger att de aldrig känner oro. I svaret finns en signifikant skillnad mellan pojkar och

flickor. Medan 21 procent av pojkarna uppger att de oroar sig mycket eller ganska ofta så svarar 42 procent av flickorna att de oroar sig i samma utsträckning. I anslutning till denna fråga fick de som oroar sig beskriva vad de oroar sig för. Frågan var öppen och respondenterna kunde svara utan att behöva ta ställning till på förhand givna svarsalternativ.

Tabell 6:5 Om du oroar dig, vad oroar du dig för? Tabellen visar procentuell fördelning.

	Pojkar n=120	Flickor n=250	Totalt n=370
Samma som för biologiska syskon	5	5	5
Oro för missbruk, kriminalitet, sexuell utsatthet	28	34	30
”Må dåligt” – inte klara av livet, ångest, problem	10	17	15
Skada sig, få sjukdomar	17	8	11
Hamna i bråk på olika sätt	8	6	7
Skolproblem	2	4	3
Problem med vänner; inga vänner, bli sviken	9	7	8
Vara tvungen att flytta	5	6	6
Olika slags problem med biologiska föräldrar	12	12	12
Oroar sig inte	4	1	1
Total	100	100	100

Nedanstående redovisning har i likhet med ovanstående redogörelse kompletterats med gruppdiskussionerna och de individuella intervjuerna.

Några (fem procent av respondenterna i enkäten) av de unga oroar sig för sina fostersyskon på samma sätt som för sina biologiska syskon. 14 procent av barnen och de unga oroar sig aldrig och hälften av respondenterna svarar att de sällan oroar sig. De som svarat på frågan beskriver inte sällan att de oroar sig för en kombination av händelser och omständigheter som kan drabba fostersyskonet.

Att det ska gå illa för honom, att han mår dåligt och har dåligt självförtroende och känner sig sviken, att han ska träffa ”fel” kompisar, att han ska göra något kriminellt eller farligt... (enkäten, kvinna, 24 år)

En del av svaren handlar om en generell oro inför framtiden utan specificering medan de flesta av respondenterna beskriver vad de särskilt oroar sig för. Graden av och formen av oro varierar naturligtvis och de flesta svar saknar information om detta. Vissa av respondenterna, som flickan i nedanstående citat, ger emellertid beskrivningar som gör det möjligt att ana hur oron kan gestalta sig:

Om hon inte kommit hem när hon ska så brukar jag få panik... (enkäten, flicka, 12 år)

Den här flickan uttrycker att hennes oro, i stunden, kan ta ganska stora proportioner. Vi vet dock inte hur ofta det inträffar, att fostersystemen inte kommer hem i tid. Fostersystemen är nio år vilket borde innebära att det inte inträffar alltför ofta, å andra sidan beskriver flickan att hon ”brukar” få panik vilket antyder någon form av mer eller mindre återkommande beteende.

En knapp tredjedel, 30 procent, av respondenterna bär på en oro för hur det ska gå för fostersyskonen i *framtiden*. I svaren uttrycks en allmän oro över hur framtiden ska gestalta sig och en oro som ofta kopplas ihop med fostersyskonens trassliga bakgrund:

Hur det skall gå för henne i livet. Hur skall en liten människa med så mycket sår och smärta kunna överleva? Varför skall en liten människa behöva gå igenom ett sådant helvete? (enkäten, man, 26 år)

En kvinna oroar sig för att hennes fostersyskon ska ”fastna i knark- och brottslighetsträsket” (enkäten, 24 år). Oron för missbruk handlar dels om fostersyskonens nuvarande situation, att de ska gå ut i helgen och dricka sig fulla eller att de ska göra något olagligt, dels handlar det om en oro över att fostersyskonen i framtiden ska fastna i missbruk och bli utslagna. Att de inte ska klara av skolan och hamna i fel kretsar. Jenny (26 år, individuell intervju) bär på en oro för hur hennes fostersyskon ska klara sig i livet.

Monica Oroade du dig för dem?

Jenny Det är klart man gör. Man oroar sig alltid för småsyskon. Mycket mer för dem än för min storasyster. Ja, det

kan jag göra fortfarande. Bara för att det är ingen riktig ordning på dem. Allvarligt talat så är det så.

Monica Var det så när de var mindre?

Jenny Ja, men jag tycker att jag skötte mig ganska bra men jag inte att de gör det. Det låter som jag är tråkig, men visst har man oroat sig för att de kommer att hamna i konstigt sällskap och sånt där. Jag vet att jag kan ta hand om mig själv men de kan inte alltid ta hand om sig själva, tycker jag. De har mycket i bagaget, så det är klart att för dem är det väl jobbigare.

Monica Hur tänker du då, för de var rätt små när de kom?

Jenny Ja, de var rätt små men det sitter kvar tror jag. Min bror har haft det väldigt jobbigt med sin mamma och med relationen. Han har grubblat mycket, så han har inte alls mått bra.

Monica Hur har man sett det på honom?

Jenny Ja, nu är han sjukskriven för alkoholmissbruk. Det säger väl en del. Han klarar inte riktigt sitt liv. Han orkar väl inte riktigt med det.

För Jennys del handlar det inte enbart om en befarad oro utan hon har även fått bekräftelse på fosterbroderns svårigheter.

Sex procent av respondenterna oroar sig för att fostersyskonet skall *flytta från deras familj*. Oron kan för dessa handla om att fostersyskonen inte får stanna i familjehemmet och att deras relation kan komma att brytas. Flera har uppmärksammat att fostersyskonen mår dåligt och oroar sig för hur det ska bli när de ska flytta hem till en förälder som missbrukar eller mår psykiskt dåligt. Några av de unga ger uttryck för den brist på beslutanderätt som familjehemmet har vilken innebär att en tredje part kan bestämma att ett fostersyskon som man levtt tillsammans med inte längre får bo kvar i familjen. De biologiska föräldrarna eller socialtjänsten har befogenhet att avbryta en familjehemsplacering enligt Socialtjänstlagen. Familjehemsföräldrarna kan inte besluta om en placering ska fortlöpa eller inte, än mindre kan deras barn. Ett möjligt scenario är att relationen mellan barnen i familjehemmet och deras fostersyskon bryts för att aldrig återupptas. Att leva med risken att förlora kontakten med ett fostersyskon som har varit betydelsefullt är upphov till oro för flera av de unga. Det finns också de som beskriver att relationen till ett fostersyskon har brutits och att de nu oroar sig för hur det går för honom eller henne. Följaktligen kan relationen till foster-

syskonen påverka livet även efter det att fostersyskonet har flyttat från familjen.

12 procent av de ungas oro är förknippad med fostersyskonens biologiska föräldrar och att deras fostersyskon ska fara illa när de besöker sina föräldrar eller att de ska bli svikna av dem. Oron handlar om bråk och missbruk eller att föräldrarna lovar saker som de sedan inte håller. I vissa fall utgår oron från en erfarenhet om hur det kan vara när fostersyskonen kommer tillbaka till familjehemmet efter att ha träffat sina biologiska föräldrar. Flera av de unga i studien beskriver att de har uppmärksammat att fostersyskonen mår dåligt efter att de ha varit hemma hos sina biologiska föräldrar. En 18 årig kvinna (enkäten) tycker synd om sina fostersyskon som drömmer mardrömmar och skriker om nätterna efter besöken.

En ung kvinna (23 år) oroar sig för att hennes fostersysters ”fina egenskaper” inte ska komma fram, att andra inte ska se fostersystemen så som hon själva ser henne. Flera av de unga (åtta procent av enkätsvaren) bär på en oro för att deras fostersyskon ska få *problem med kamratrelationer*. Det kan handla om en oro för att fostersyskonen inte ska få några vänner, att andra ska vara dumma mot dem, att de inte ska behandlas rättvist. En pojke (17 år) oroar sig för att hans fostersyskon ska bli retade för att de är konstiga och en flickas (11 år) oro består av att hennes egna kompisar inte ska förstå hennes fosterbror och tycka att han är elak. Även Karl (18 år, individuell intervju) oroar sig för sin fosterbrors kamratrelationer.

Monica Oroar du dig för honom?

Karl Ja, lite grann t.ex. vi i familjen känner honom, det gör ju inte andra. Han kan vara lite svår att hantera. Han är inte konstig men han har ett konstigt sätt på något sätt. Det är väldigt svårt att förklara.

Monica Att han kan bli missförstådd, är det det du tänker på?

Erik Ja, han kanske säger någonting eller skojar om någonting och det var inget kul alls utan ett konstigt skämt?”. Han står där och skrattar och tycker det är jättekul.

Ibland beskrivs att fostersyskonen betar sig annorlunda vilket de unga reflekterar över och kopplar ihop med fostersyskonens möjligheter att knyta kontakter och bygga upp relationer till vänner. Karl har lärt känna sin fosterbror, känner till hans bakgrund och han har byggt upp en relation till fosterbrodern. Att andra personer utanför familjen inte känner till fosterbroderns besvärliga bakgrund kan leda till att han blir missförstådd befarar Karl. Ytterligare en form av oro som en del av de unga beskriver grundar

sig i en osäkerhet över hur fostersyskonen har det när de själva, eller deras familj, inte är tillsammans med dem eller när fostersyskonet har flyttat från familjehemmet. I dessa situationer har de själva ingen möjlighet att kontrollera eller påverka sina fostersyskons relationer.

När ett fostersyskon mår dåligt går det inte övriga familjemedlemmar obemärkt förbi utan påverkar interaktionen i familjen. En ung man (enkäten, 18 år) skriver att han ”märker så tydligt när” fosterbrodern ”mår psykiskt dåligt”. Flera av de unga oroar sig för att fostersyskonen ska få *känslomässiga problem*, så som att de ska vara ledsna eller att de inte ska må bra. En del bär på en oro för att fostersyskonet ska skada sig medan några av respondenterna har fostersyskon som är sjuka eller har gjort självmordsförsök vilket kan ligga till grund för en rädsla att fostersyskonet ska dö. Susanne (individuell intervju, 16 år) har haft flera fostersyskon och hon är en av dem som beskriver att de har konfronterats med sina fostersyskons destruktiva beteenden.

Monica Oroar du dig för henne då också?

Susanne Ja, man oroade sig. Det var också en tanke. Men det som man mest oroade sig för det var nog att mamma blev så orolig. Och så försökte hon dölja det. Mina syskon såg det säkert inte, men jag såg det.

/.../

Monica Har du oroat dig för dem?

Susanne Ja, när de har gjort dumma saker. När det har varit droger och sånt. /.../ När man inte känner dem och inte vet vad de kan hitta på. Som den tjejen som rymde, henne trodde jag att jag kände men det gjorde jag ju inte.

Monica Nej.

Susanne Jag hade ingen aning. Hon var två år äldre än mig, så när jag gick i trean, fyran så gick hon i sexan och då var det ju samma discon och sådana grejer, och då fick man ha öppna ögon. För jag visste inte vad hon skulle kunna hitta på.

Monica Nej, då oroade du dig just där då?

Susanne Ja, jag kommer ihåg ett disco i alla fall, då var det så.

Monica Gick hon på droger?

Susanne Nej, det tror jag inte. Inte som jag märkte eller som jag vetat om. Men hon hade andra konstiga saker för sig, hon rev sig själv och hon hade sår på hela kroppen och så.

Monica Hon skadade sig själv?

Susanne Ja, precis. Och det blev man också orolig för. Då tänker man "varför?" för att det är ju en helt annan sak, så gör ju inte jag.

Monica Nej.

Susanne Det är också en annorlunda grej som inte...

Monica Ja, hur tänkte du, pratade ni om det, du och din mamma?

Susanne Ja.

Monica Fick du förklaringar?

Susanne Jag fick förklaringar att hon var tvungen att göra så att hon fick ont på utsidan, så man inte skulle känna till det på insidan.

Monica Vad tänkte du om det, kommer du ihåg?

Susanne Då tänkte jag att det var hemskt att känna så. Att ha sånt på insidan att man behöver skada sig.

Susannes berättelse visar att barnen i familjehemmen ibland konfronteras med beteenden som kan vara svåra att både förstå och handskas med vilket kan leda till osäkerhet och oro. Ofta oroar sig också föräldrarna för fostersyskonen vilket de egna barnen ibland lägger märke till, reflekterar över och försöker hantera. Inte sällan blir föräldrarnas oro en källa till ytterligare oro. Även forskning om barn och ungdomar med handikappade syskon har visat att det kan vara bekymmersamt för friska syskon att se att föräldrarna är oroade för sina handikappade barn (Powell & Gallagher, 1996).

I nedanstående citat, hämtat från den mellersta fokusgruppen beskriver syskonen Philip och Mimmi hur de på olika sätt har hanterat sin fostersystems hot om att ta livet av sig (fokusgrupp, 13-17).

Philip Det är likadant. Det är en ny tjej som har flyttat in till oss. Hon är verkligen astyken. Det är som att hon provar gränser hela tiden. Mamma sa en dag när hon hade stuckit: "om hon ringer och säger att hon håller på att få stryk eller att hon ska ta självmord eller har blivit våldtagen eller är gravid så ska hon i alla fall vara hemma och äta klockan 3". Man är så trött på hennes tjafs. I början fick man ta allting på allvar men till slut kan man inte göra det, som hon håller på. I förra veckan kom hon och skakade hand och sa: "Tack för allt, vi ses aldrig mer". Jag sa bara hej då och så stack jag iväg. Man kan inte lägga energi på när hon gör samma saker om och om igen. Hon menar aldrig allvar hon vill bara ha uppmärksamhet och det är klart, ger man för mycket uppmärksamhet blir de ju bortskämda.

Mimmi Men man måste ändå ta det lite allvarligt också. Hon kanske inte gör det. Hon tänker självmord, men tänk om hon gör det. Man måste ändå ta det på allvar. Det måste finnas någon anledning till att hon säger det.

Ingrid Blir du orolig?

Mimmi Jag blir inte orolig utan jag tänker att hon kommer säkert hem. Men man måste ändå ta det lite på allvar.

Mimmi och Philip hanterar sin fostersystems hot på olika sätt. Philip pratar med ironisk klang om fostersystemens eskapader. Hans sätt att beskriva henne antyder att han försöker upprätthålla en distans till hennes destruktiva beteende och han raljerar nästan över hennes sätt att hota med att ta livet av sig. Mimmi har ett annat förhållningssätt. Hon säger att hon inte oroar sig men kan samtidigt inte släppa tanken på att det ändå finns en risk att fostersystemen ska skada sig själv.

Flera av de unga beskriver, liksom Magnus (diskussionsgrupp, 15-17), att de utifrån oron agerar genom att exempelvis skydda sitt fostersyskon:

Jag har blivit mera orolig för min fosterbror den senaste tiden. Någon gång hängde jag med till tennisen. Jag ville vaka över honom. Jag bara hängde med några gånger. Jag var orolig för hur det kunde gå för honom. Jag kände det en period. Och då var jag mycket med honom. En gång när han kom hem hade

han blåmärken på armarna och på ryggen. Han gick på sommar skolan och då var det någon kille som gick på den skolan som jag gick som hade slagit honom. Jag visste vem det var. Då blev jag riktigt arg. Och då, under den perioden gick jag fram till den personen och tryckte upp han mot väggen och "vad har du gjort mot min lillebrorsa?" "Vad snackar du om?" Och så sa han så här: "Det var ju inte meningen vi lekte bara." "Men gör inte om det" sa jag och släppte honom. Min fosterbror är ingen sådan person som, han kan vara väldigt påfrestande, men han skulle aldrig starta ett bråk. Det vet jag.

Att oro sig handlar inte om ett passivt känslotillstånd utan om en reflexiv process i vilket krävs aktivering av tanke och känsla vilken även påverkar formandet av relationerna i familjen (Brannen m.fl., 2000; Mason, 1996). De ungas berättelser om hur de oroar sig för sina fostersyskon är inte unika för barn som växer upp i familjehem utan gäller med största sannolikhet syskonrelationer i allmänhet. Vissa förhållanden är emellertid karakteristiska för familjehemmen såsom osäkerheten över relationens varaktighet, en omständighet som påverkar och följer de unga i vardagen. Vi kan till exempel ställa oss frågan; hur bygger man upp en relation till någon som man inte vet ska finnas kvar imorgon? ett dilemma som en kvinna i enkäten ger uttryck för på följande sätt:

Svårast är att älska samtidigt vara redo att mista. (enkäten, kvinna)

Även kunskapen om fostersyskonens extraordinära upplevelser är karakteristisk för de unga som växer upp tillsammans med fostersyskon på så sätt att barn och unga i allmänhet inte har nära kontakter med andra barn och unga som har varit med om traumatiska upplevelser. Dessa förhållanden framträder i beskrivningarna som omständigheter, vilka enligt de unga kan leda till att de oroar sig för sina fostersyskon. Att oro sig för någon och att reflektera över sina fostersyskons situation tyder på ett engagemang från de ungas sida. I sin studie av relationer mellan tonåringar och deras föräldrar rörande frågor om hälsa noterade Brannen m.fl. (1994) att mödrarna (sällan fäderna) ofta ägnade sig åt att oro sig för sina döttrars aktiviteter och välbefinnande. Författarna betraktar oron som viktig och en aktivitet snarare än ett känslomässigt tillstånd. På liknande sätt kan de ungas oro i den här studien betraktas. Oron är en väsentlig del av vardagen och har betydelse för interaktionen i familjen.

Engagemang i föräldrarna

I allmänhet kan man säga att det är föräldrarna som ska utöva omsorg om sina barn. Det kan knappast ifrågasättas. Hur ser då det omvända förhållandet ut, det vill säga hur ser de ungas engagemang i sina föräldrar ut? Tidigare studier (se t.ex. Brannen m. fl., 2000) har uppmärksammat barns ansvarstagande inom familjen och barn har även i viss mån framstått som omsorgsgivare. En del av de unga som deltog i gruppdiskussionerna uppmärksammade oss på att de på olika sätt engagerade sig i sina föräldrars välbefinnande. För att få reda på i hur stor utsträckning de unga är oroad för sina mammor och pappor och tar ansvar för detta genom att inte belasta dem med egna bekymmer fick respondenterna i enkäten ta ställning till påståendet: *När jag upplever att det är besvärligt med fosterbarnet så talar jag inte om det för min mamma/pappa, därför att jag är rädd att hon kommer att bli ledsen eller orolig.* Vi får här endast svar på om de unga väljer bort att prata med föräldern om det är problem med fostersyskonet. Vi vet inget om deras upplevelser vad gäller att inte vilja oro sina föräldrar med egna bekymmer.

Tabell 6:6 När jag upplever att det är besvärligt med fosterbarnet så talar jag inte om det för min mamma, därför att jag är rädd att hon kommer att bli ledsen eller orolig. Siffrorna visar kolumnprocent.

	Pojke n=254	Flicka n=404	Total n=658
Instämmer helt	4	4	4
Instämmer delvis	9	10	10
Varken instämmer eller tar avstånd	15	12	12
Tar delvis avstånd	10	16	14
Tar helt och hållet avstånd	62	58	60
	100	100	100

Tabell 6:7 När jag upplever att det är besvärligt med fosterbarnet så talar jag inte om det för min pappa, därför att jag är rädd att han kommer att bli ledsen eller orolig. Siffrorna visar kolumnprocent.

	Pojke n=245	Flicka n=298	Total n=643
Instämmer helt	1	3	2
Instämmer delvis	4	8	7
Varken instämmer eller tar avstånd	19	15	16
Tar delvis avstånd	10	14	13
Tar helt och hållet avstånd	66	60	62
	100	100	100

62 procent av respondenterna tar helt och hållet avstånd från detta påstående vad gäller både deras mammor och pappor. 14 procent (9 procent för papporna) svarar att de instämmer helt eller delvis. I enkäten fick respondenterna också ta ställning till påståendet: *Jag försöker vara extra snäll och stötta min mamma när hon har det jobbigt med fostersyskonet.* 60 procent (n=659) instämde helt eller delvis med påståendet. 11 procent tog helt avstånd. 47 procent (n=642) instämmer med påståendet i relationen till sina pappor medan 17 procent tar helt avstånd. Man kan här fundera över om inte syskon i allmänhet skulle svara att de försöker vara extra snälla och stötta sina mammor även när de har det jobbigt med ett biologiskt syskon.

”Supermorsan”

I diskussionsgrupperna framkom att flera av de unga inte ville visa sina föräldrar att de upplevde en frustration över att ”komma i andra hand” därför att de inte vill oroa sina föräldrar än mer. Ofta är de unga medvetna om hur ansträngande det är att vara fosterförälder och de vill inte besvära sina föräldrar ytterligare genom att berätta om sina egna svårigheter. Framförallt i diskussionsgruppen med unga i åldrarna 15-17 år var det här ett dilemma som diskuterades flitigt. Innan Ingrid's fråga har Jessica beskrivit att hennes mamma har många åtaganden och att hon inte förstår hur mamman hinner med allt.

Ingrid Tycker ni att de är bra som förebilder? Skulle ni vilja vara sådana som föräldrar själva när ni blir föräldrar?

Jill Jag vill vara sådan som mamma är och räcka till för andra. Men mamma tar sig aldrig tid för sig själv.

Jessica Exakt så känner jag också.

(Fler svarar jakande)

Jill Jag vill inte prata med mamma om mina problem för jag vill inte göra henne ännu tröttare.

Jessica Så känner jag med.

Under en av träffarna med den här diskussionsgruppen växte bilden av "supermorsan" fram. Diskussionen initierades av deltagarna själva och av beskrivningarna framgick att deras mammor har många åtaganden och att det ibland var svårt för de unga att förstå hur de hann med alla. Fyra av de fem deltagarna ansåg att deras mammor (tre mammor, då två av deltagarna är syskon) var "supermorsor" som de i det stora hela var mycket stolta över men, vilka de också oroade sig för. Diskussionen gav oss en möjlighet att jämföra olika erfarenheter och upplevelser. Cecilia, som inte beskrev sin mamma som en supermorsa, berättade att hennes mamma arbetar heltid som fostermamma och att det nog bara är mamman själv som tycker att hon har för mycket att göra. Cecilia anser att mamman inte har mer att göra än hon borde klara av. De övriga fyra i gruppen beskrev ingående sina mödrars alla vedermödor. Jills mamma arbetar 80 procent, har ett vikariat på 50 procent och utöver det tar hon hand om sin familj. Jill berättade att hennes mamma planerar att börja studera på heltid och ska samtidigt arbeta 80 procent. Mimmis och Magnus (syskon) mamma har ett krävande arbete samtidigt som hon utbildar sig och är fosterförälder för flera barn. På toppen av det har hon vacklande hälsa. Jessicas mamma har ett arbete som tar mycket tid i anspråk samtidigt som hon håller på att starta upp ett projekt. Jill och Jessica upplever att deras mammor aldrig har tid för sig själva medan Mimmis och Magnus mamma ibland reser bort och vilar upp sig. Mammornas alla åtaganden och brist på tid för sig själva har lett till att Mimmi, Magnus och Jill oroar sig för att deras mammor ska ta skada av alla sina uppdrag och de oroar sig för sina mammors hälsa.

Jill sa:

Snart har jag inte någon mamma längre. Min mamma gör 15 personers arbete. Hon klagar aldrig. Jag vill inte ta tid från min mamma. Jag vill inte prata med min mamma om mina problem för jag vill inte göra henne än mer trött.

Hon fortsatte lite senare:

Jag vågar inte fråga min mamma om hon vill gå och shoppa med mig därför att jag vill inte att hon ska känna att hon inte har ägnat mig tid och att hon får ett dåligt samvete. Det känns som att man vill hålla sig ur vägen, för att det är svårt ändå. Man känner det lite som att man är en börda. Jag gör det i alla fall. Kanske beror det på att min mamma får komplex om hon inte gör 70 saker på samma gång.

Jill berättar också att hon försöker se glad ut så att hennes mamma inte ska lägga märke till när hon mår dåligt. Jill ägnar sig åt en *inkännande aktivitet* och sätter sig in i sin mammas situation och planerar hur hon ska agera för att mamman inte ska bli än mer belastad. Hon har utvecklat en *aktiv känslighet* och tar på sig ett ansvar för sin mammas välbefinnande.

Flickorna i gruppen reflekterar över och känner in sina mödrars perspektiv på tillvaron och de har en klar uppfattning om att deras mammor skulle bli belastade om de fick ta del av döttrarnas problem. Genom att avstå från att berätta om sina bekymmer tar de ansvar för och formar relationen mellan sig själva och föräldrarna. Resultaten överensstämmer med Fox (2001) vars studie visade att flera barn till fosterföräldrar inte ville besvara sina föräldrar med egna problem då de hade insikt i att föräldrarna hade fullt upp. Även i Talbots (1997) studie berättade barnen att de uppfattade att deras föräldrar i första hand identifierade sig själva som familjehemsföräldrar, vilket gjorde det omöjligt för de egna barnen att berätta att de var missnöjda med familjehemsuppdraget, eftersom det skulle förstöra föräldrarnas självbild. Barnen var också medvetna om föräldrarnas tunga börda och ville inte, liksom några av de unga i min studie, öka denna.

I de individuella intervjuerna var inte temat om "supermorsan" lika framträdande. Ämnet berördes dock och några av de intervjuade har berättat att de själva har tagit mindre plats, men då framförallt för att de har upplevt att deras erfarenheter inte har haft samma dignitet som fostersyskonens. De egna problemen upplevs i jämförelse med fostersyskonens problem som triviala och inte värda att ta tid från föräldrarna.

Deltagarna i diskussionsgruppen (15-17) diskuterade också sina pappor i kontrast till mödrarna:

Magnus: Hos oss är det så att när pappa kommer hem från jobbet sätter han sig vid datorn och så sitter han där. Han hjälper till också men det är väldigt sällan.

Mimmi håller inte riktigt med sin bror:

Mimmi: Pappa jobbar ju hemma också. Han städar jättemycket hemma, han städar ju nästan mer än henne.

Magnus, Mimmi och Jill är överens om att deras pappor borde göra mer för att underlätta för sina hustrur.

Bilden av "supermorsan" har två bottnar vilka dels består av en beundran för en mamma med hög kompetens, dels utgör den grogrunden för en oro för mammans välbefinnande. De unga delar farhågan att deras mammor ska ta på sig för mycket och att de inte kommer att orka i längden. Utifrån sin oro agerar de på det sätt som de anser att de har möjlighet att göra. De har utvecklat en *aktiv känslighet* och tar på sig ett eget ansvar för utformandet av relationen till föräldrarna genom att stå tillbaka.

Det är inte alltid lätt att sluta sig till huruvida de ungas engagemang omfattar fostersyskonet eller föräldrarna och ibland handlar det om en kombination:

De tar stor plats, både barnen och deras biologiska föräldrar. Om jag hade problem verkade de ganska futtiga jämfört med deras (alkoholism mm). Min mamma kämpade för barnen och fick bråka med skola, biologiska föräldrar, barnen. Jag ville inte alltid störa." (enkäten, kvinna, 32 år)

Här är föräldrarna föremål för engagemanget vilket även kommer fostersyskonen till del genom att de får mer tid med fosterföräldrarna. Det kan dock bli problematiskt, som i Lottas fall (nedan) när "behov krocker" och ett moraliskt dilemma uppstår. Det vill säga när barnen eller de unga vuxna tvingas välja vem de ska engagera sig i.

Lotta (diskussionsgrupp, 18 – 25) är mottaglig för andras upplevelser och hon ömmar för sitt fostersyskon. Vid olika tillfällen kan man utläsa av hennes berättelse att hon känner in fosterbroderns behov och även agerar utifrån inkännandet genom att gå in och kritisera sin mamma:

Mamma vill inte att saker ska gå fel. Hon har väldigt svårt att förbise fel och Thomas gör fel hela tiden. Han jobbar jättemycket med att rätta till alla de här sakerna. Att man skall borsta tänderna på morgonen och så där. När det inte lyckas, då kan hon inte sortera så bra mellan saker man skall angripa och vilka man skall lämna. Som jag ser det kanske man inte behöver bråka om att man inte har kastat strumporna i tvätten varje morgon. Då kanske man kan strunta i det och ta tag i de riktigt jobbiga sakerna istället. Det har blivit ganska många sådana småkonflikter. Och jag tror att alla vi syskon ofta har protesterat. ”Men låt honom vara nu då, han måste få lite andrum”.

Lotta har engagerat sig genom att försöka förhandla med sin mamma om vilket som är det bästa förhållningssättet gentemot fosterbrodern, sett utifrån hans behov. Hon tänker igenom sina ställningstaganden i situationen och hon agerar utifrån desamma. Lotta anser att hennes mamma behandlar hennes fosterbror felaktigt vilket hon även har sagt till mamman. Hon säger att mamman och fosterbrodern inte förstår varandra och att mamman vill så mycket och blir besviken när allt som hon har gett, inte ger resultat. Lottas fosterbror har mycket med sig bagaget och beskrivs som ganska svår och speciell. Mamman är, enligt Lotta, intellektuellt medveten om hur hon borde bemöta fostersonen men har svårt att sortera ”fel” som hon ska angripa från fel som hon ska låta passera, vilket leder till många ”småkonflikter”. Efter att ha lämnat familjehemmet en tid var fosterbrodern vid tiden för grupp-tillfället tillbaka i familjen som jourplacering.

I perioder tyckte jag verkligen inte att hon var snäll mot honom. Hon kunde inte hantera det. Resultatet var att hon blev än mer aggressiv. Det känns som att det inte kommer att fungera även om jag vet att de vill att det ska fungera. Jag tyckte att det var väldigt jobbigt när han flyttade ut, även om jag inte bodde hemma under den här perioden. Jag tycker att det är hemskt att vuxna människor sviker honom. Han som inte har gjort något fel annat än att bli född i en familj som inte fungerar.

Lotta vill att hennes mamma ska kunna hantera olika situationer och att hon ska vara ”tillräckligt bra”:

Det är en väldigt jobbig konfrontation för jag är väldigt tydlig med att jag inte tycker som hon, men sen vill jag ju inte såra henne heller. Jag vet ju att hon känner sig otillräcklig och så tycker hon att hon har gjort fel också, eller att hon inte räcker till. Jag vill inte späda på de känslorna.

Trots att mamman upplever att Lotta sviker henne, när hon tar fosterbroderns parti, tror Lotta att konflikterna har fört med sig något gott och att hon och mamman har fått arbeta sig igenom sin relation. Hon tror att även mamman har upplevt att hon har fått hjälp från henne och att hon är tacksam för detta. Lotta hamnar i ett dilemma mellan att prioritera fosterbroderns behov och mammans behov. Den senaste händelsen löste Lotta genom att hålla sig utanför. Hon beskriver att hon drar sig för att ringa då hon vet att hon ”kommer att få en lång historia om hur jobbigt det har varit” med fosterbrodern, vilket hon inte vill höra för då blir hon bara arg på sin mamma. Lottas förhållningssätt har förändrats över tid. Nu bor hon inte längre hemma och har en möjlighet att hålla sig utanför konflikten, vilket hon också har beslutat sig för att göra. Om hon konfronterar sin mamma riskerar hon att återigen såra modern, vilket hon vill undvika.

Praktisk hjälp eller inkännande aktivitet?

I likhet med Brannens m.fl. (2000) forskningsresultat där 10-12 åriga barn i London framträder som aktiva familjemedlemmar som bidrar till den omsorg som utövas i familjen framträder även ett flertal av barnen och de unga i min studie som engagerade och ansvarstagande. I Brannens m.fl. studie delades barnens berättelser om hjälp, omsorg och bekymmer in i tre kategorier. Den första kategorin bestod av den praktiska hjälp som barnen gav sina föräldrar. Den andra kategorin visade att barn är kännande och inkännande aktörer som uppvisar betydande förståelse för sina föräldrars situation och känslor och försöker att agera i enlighet med dessa. En tredje grupps kommentarer fokuserade på den uppskattning av vad föräldrarna åstadkom för dem och deras vilja att återgälda detta. Flera barn visade en förståelse för hur föräldrarna oroade sig för dem och agerade för att minska föräldrarnas oro. Barnens berättelser bidrog till många empiriska bevis på känslomässigt stöd till mödrar som ofta undervärderades i mödrarnas egna berättelser. Beskrivningarna i vår studie skulle kunna delas in i Brannens m.fl. kategorier men dessa är inte entydiga.

Beskrivningarna av vad det innebär att engagera sig och hur engagemanget utformas varierar. Beskrivningar som enbart rör praktisk hjälp är lätta att definiera, såsom att sitta barnvakt och skjutsa till och från aktiviteter. Svårare blir det när vi försöker föreställa oss vad som föregår den praktiska hjälpen. Handlar det om att barnen har fått direktiv från sina föräldrar att ge viss hjälp vilket de utför mekaniskt eller handlar det om att barnen har föreställt sig sina fostersyskons och föräldrars behov och ger den praktiska hjälpen utifrån den *inkännande aktiviteten* eller handlar det om en kombination? Att följa ett fostersyskon till en aktivitet kan innebära allt från att enbart följa med, småprata om vardagliga ting till att under tiden ha förtroliga stödjande samtal vilka inbegriper en *inkännande aktivitet* där barnen sätter sig in i sina fostersyskons situation och ger praktisk hjälp eller känslomässigt stöd utifrån en reflektion av vad fostersyskonet är i behov av. I det första fallet kan engagemanget också utgå ifrån en *inkännande aktivitet* där den unge har en föreställning om att fostersyskonet är i behov av att delta i just den specifika aktiviteten för sitt välbefinnande och/eller att föräldern är i behov av hjälpen utifrån exempelvis en pressad situation. I många fall är det svårt att veta huruvida så är fallet eller inte då informationen är för knapphändig. De ungas berättelser vittnar om ett komplext mönster av aktiviteter och sätt att engagera sig på som inte på ett enkelt sätt låter sig delas in i tre kategorier där vissa inbegriper en *inkännande aktivitet* medan andra inte gör det.

Två berättelser

... det ska inte vara så att man behöver känna att "nä, nu kommer de" (*refererar till familjehemssekreteraren*) och nu måste man ställa upp. Man är ju fortfarande barn ändå. Man ska inte behöva känna att man är vuxen precis som sina föräldrar, att man ska behöva ta samma ansvar. (Jill, diskussionsgrupp, 15–17)

Ålder/generation kan precis som kön betraktas som en social konstruktion vars innebörd varierar mellan olika historiska och kulturella kontexter. Att vara barn betraktas på olika sätt och får olika betydelse beroende på ålder och sammanhang. I citatet ovan görs en distinktion mellan föräldrars och barns ansvar där barnet betraktas som en person som skiljer sig från vuxna i enlighet med västvärldens betraktelse av barn och barndom. Samtidigt som tilltron till det kompetenta barnet vuxit sig stark i de nordiska länderna (Brembeck m.fl., 2004) betraktas barn som beroende, sårbara och okunniga och barndomen konstrueras som en tid av frihet och spontanitet. Fokus riktas på barnet som oskuldsfullt och som någon som saknar kunskap

(Ribbens m.fl. 2000). Barn betraktas följaktligen både som kompetenta och sårbara och föreställningen om barns eget ansvarstagande är ambivalent (Such och Walker, 2004). Naturligtvis betraktas ansvaret i relation till barnets ålder och det är stor skillnad mellan det ansvar en femåring anses kunna ta jämfört med vad en 12-åring förväntas kunna ta ansvar för. I följande avsnitt analyseras två av de individuellt intervjuade kvinnornas berättelser utifrån hur de betraktar sitt ansvarstagande som barn i familjehemmet. Fallbeskrivningarna har valts utifrån att de representerar två olika positioner att vara barn på i familjehemmen. De är inte representativa ej heller typiska för de unga i studien men de berör teman som är aktuella för alla. Jenny beskriver att hon inte tog ansvar medan Karins berättelse innehåller en redogörelse av ett omfattande engagemang.

”Jag var en sån där ’ställa upp’ person.”

I följande avsnitt analyseras Karins (individuell intervju, 21 år) berättelse. I fokus för analysen står hennes bild av sig själv som ansvarstagande men också som sårbar. Även om Karins situation inte är typisk utan snarare kan betecknas som speciell väljer jag hennes berättelse för att visa hur och till vilken grad ett barn kan uppleva att hon aktivt engagerar sig i sitt fostersyskon och tar på sig ett eget ansvar. Karin beskriver hur hon upplevde situationen när fostersyskonen flyttade in:

Det var en speciell spänning när de skolades in. ”Var snälla, ta hand om dem.” Man tassade lite på tå. Fast jag bara var 10 år kände jag mig väldigt stor och ville ta hand om dem. Det var vår familj som skulle ta hand om dem nu. Jag var väldigt involverad från början och ville att de skulle känna sig välkomna.

Fostersyskonen hade vuxit upp under mycket svåra förhållanden och det fanns misstankar om att flickan hade blivit sexuellt utnyttjad. Hon hade stora och särskilda behov och vardagen präglades av återkommande konflikter. Fostersystemen skrek vid varje måltid under flera års tid och Karin beskriver att situationen i familjen ofta var kaotisk. Fostersystemen hade ”våldsamma utbrott” och dessemellan var hon ”jättegosig”. Sedan fostersyskonen kommit till familjen upplevde Karin sig själv som vuxen. I relation till fostersystemen var Karin den lyckligt lottade, den omsorgsgivande, trygga och snälla flickan. Retrospektivt beskriver hon sin tonårstid på följande sätt:

Jag hade kompisar men jag var ingen rebell. Jag hade ingen större upprorstid mot mina föräldrar. Jag tror det var för att jag var så engagerad i fosterbarnen. Det fanns inte i mina tankar att jag skulle börja bete mig på ett utagerande sätt. Jag kände mig vuxen från jag var 10. Jag kände en ansvarstagande personligheten. Det fanns inte i min värld att jag skulle börja bete mig tonårsaktigt.

Karin beskriver att hon och fostersystemen stod varandra ”nära”:

Karin Vi pratade om allt och samtidigt fanns det hela tiden någon slags avund från henne, så jag fick också utstå mest från henne.

/.../

Karin Efter hand när hon var lite äldre, i tonåren, i hennes tidiga tonår. Då hände det flera gånger i veckan. Då var det någonting hela tiden. Saker som försvann eller var trasiga.

Monica Hade ni fortfarande en nära relation då?

Karin Ja, det är ju det vi hade. Jag satte inte stopp och sa att ”det här vill inte jag vara med om”, vilket kanske är mer normalt. För då var man så indragen i att hjälpa att nej, ”det är så att hon mår dåligt och det är inte synd om mig, det är synd om henne”.

/.../

Monica Blev du aldrig förbannad?

Karin Jo, jag kunde bli förbannad men det gick inte att bråka med henne. Man kunde inte vinna ett ”ordgräl”. Hon var fruktansvärt otrevlig och tyken och började kasta grejer till slut. Jag såg mig själv som en vuxen och tänkte, det får jag ta liksom.

Under tonårsperioden när Karin betraktade sin egen situation i jämförelse med fostersystemen fanns inte möjligheten för henne att bli arg på fostersystemen. I relationen mellan syskonen och utifrån familjehemssammanhanget formades Karins bild av sig själv som den vuxne, den förstående, den som det inte är synd om och den som bör finna sig i det mesta. Karin beskriver genomgående ett engagemang för sin fostersyster och för att uppdraget som familjehem ska lyckas. Karin reflekterade över sin fostersysters situation,

tog hänsyn till den och övervägde vad som var det rätta att göra. Karin hade utvecklat en *aktiv känslighet* och tog på sig ett eget ansvar för fostersystemen. Hennes engagemang gick utöver det vanliga och den ansvarstagande Karin framträder tydligt:

Jag har nog alltid varit en sån som ska ställa upp. Jag har alltid varit en sån som tar ansvar för andra. Jag tror det är för att jag har kommit in i den rollen att jag hjälper andra. Om jag inte gör det, vem är jag då? Det var allt jag var nästan. /.../ Jag var en sån där "ställa upp person".

I relation till sin fostersyster var Karin den omsorgsgivande. I relation till fostersystemen och utifrån rådande omständigheter formades Karins bild av sig själv. I interaktionen mellan familjemedlemmarna gavs hennes handlingar/engagemang mening och innebörd. För Karins del låg fokus på andras behov. Det var naturligt och den självklaraste saken i världen att agera på det sättet. Hon minns det som att det inte fanns någon möjlighet för henne att bryta detta åtagande. Hon var åtagandet. Hon beskriver att hon tänkte:

Ska jag prata med någon? Nej jag ska väl inte ta någon plats. Så tänkte jag verkligen.

Karins självbild som den som engagerade sig och tog ansvar etablerade sig successivt. Hennes engagemang förhandlades inte fram i öppna förhandlingar, utan hennes åtagande växte gradvis, stegvis och kanske också obemärkt fram (jämför Finch och Mason, 1993). I dessa slutna förhandlingar, förhandlas alltså inte enbart om vilket ansvar som ska tas i vardagen utan här förhandlas också moraliska aspekter av självbilden. Som en konsekvens, när ett särskilt behov uppstod, var det självklart för Karin, och troligen även för övriga familjemedlemmar, att hon skulle engagera sig. Karins syskon var inte engagerade på samma sätt som Karin i omsorgen om fostersystemen. Genom de slutna förhandlingarna positionerade sig/positionerades Karin som delaktig i omsorgen om fostersystemen vilket samspelade med hennes reflekterande över hur hon skulle bete sig. Karins beskrivning kan tolkas som att hon fick ett moraliskt rykte och framträdde som en mogen och ansvarsfull person, såväl i sin egen bild av sig själv och troligen även i andras. I och med att Karin engagerade sig och tog ansvar positionerade hon sig också som kompetent och duglig. Det vill säga som en person som inte behöver lika mycket uppmärksamhet för egen del. Hon utvecklade en *aktiv känslighet* och tog på sig ett eget ansvar. Dessa åtaganden representerar accepterat ansvar och skapar ramarna för framtida förhandlingar. Åtaganden

som har utvecklats genom förhandlingar med andra verkar starkare än regler påtvingade utifrån (Finch och Mason, 1993). För Karins del innebar det att hennes engagemang ökade och hon betraktade sig alltmer som en person som klarade sig själv och som var kompetent att ta hand om sin fostersyster.

Finch och Mason menar att en del människor blir materiellt och moraliskt engagerade i särskilda sätt att agera i relation till specifika andra personer i deras familj och släkt, och att dra sig undan skulle innebära materiella och moraliska risker för t.ex. dessa personers rykte. Det ackumulerade engagemanget kan komma gradvis, men känns ofta väldigt starkt därför att det snarare har utvecklats genom en persons egna val, handlingar och beslut, än att ha blivit påtvingat från utsidan, även om förhandlingarna inte äger rum i ett vakuum, och förhandlare sällan är socialt jämlika. Karins föräldrar "informerades", av familjehehemssekreterarna, att så länge som de orkade finnas kvar som familjehem så skulle fostersystemen klara sig bra. Karin säger: "Det fick ju mina föräldrar att aldrig vilja ge upp liksom. Jag tror att det tog lite för mycket på krafterna." För Karin som arbetade för samma mål som föräldrarna fanns inte heller någon annan möjlighet. Om hon hade slutat att ställa upp, att engagera sig och att inte längre vara delaktig skulle hon ha tagit en risk.

Det fanns ju med hela tiden på så sätt att min personlighet har alltid varit att jag lever inte för mig själv utan jag lever för andra. Om jag inte är sån att jag ställer upp, vem är jag då?

Hennes bild av sig själv, hennes relation till sina föräldrar och till fostersystemen skulle ifrågasättas, hela hennes tillvaro skulle ifrågasättas. Att bryta sitt ansvarsåtagande skulle innebära ett svek mot fostersystemen och Karin skulle därigenom inte heller kunna leva upp till bilden av sig själv vilket skulle innebära att inte längre "vara någon".

Om vi förflyttar perspektivet till barn och vuxna som sociala grupper och betraktar konstruktionen av barnen på gruppnivå beskrevs i inledningen till det här kapitlet att fosterföräldrarnas egna barn inte görs delaktiga i familjehehemsuppdraget. Budskapet är att barnen inte är ansvariga och kontakten mellan familjehehemssekreterare och barnen är i princip obefintlig. Familjehehemen lämnas ensamma att förhandla om de egna barnens deltagande och ansvarstagande, vilket görs till en familjeangelägenhet. Låt oss mot bakgrund av konstruktionen av barnens position som icke ansvariga i relation till familjehehemsuppdraget analysera Karins berättelse.

Vid ett tillfälle klippte Karins fostersyster sönder hennes kläder:

Karin Jag skällde aldrig ut henne för det för jag tänkte att "jag kan förstå varför hon har gjort detta".

/.../

Karin Som barn kan man ju inte göra något annat än att hantera det bäst man kan.

Monica Nej, visst.

Karin Man har inte direkt fått någon egen kontakt med någon socialsekreteraren eller någon egen handledning. "Hur kan man göra när det händer så här?" eller "hur kan det kännas?".

Monica Hur var det?

Karin Då tänkte jag inte så för jag såg det alltid som att det var inte mig det var synd om. Jag tycker att det ska vara obligatoriskt.

Monica Hade du, om någon hade kommit och frågat "nu vill vi prata med dig", tror du att du hade tyckt att det var bra?

Karin Ja, det tror jag. Men de gånger socialsekreteraren var hemma då frågade de alltid kort när man stötte på dem: "ja, hur är det med dig?" "Ja, det är bra", säger man då. Det skulle vara mer att de verkligen, med kompetens, ställde frågor som gjorde att man får tänka till. "Jag förstår att det kan vara jobbigt när det händer så här eller vad tycker du?" Så att man verkligen tvingades känna att det var jobbigt. Annars tar man inte upp sånt.

Monica Sa man det som man förväntades säga eller?

Karin Ja, dels att det förväntades, dels att man inte känner efter att det här faktiskt är en jobbig situation. Utan man tyckte att det här klarar vi liksom. Vi är en så kompetent familj och det här ordnar sig.

Monica Vad hade hänt om man hade erkänt för sig själv att det hade varit jobbigt? Vad tror du hade hänt då?

Karin Då hade man också det här att, då skulle det gå illa för barnen, om inte vi orkade med. Då skulle de ju inte klara sig, så det fick man ju inte göra.

Att berätta för socialsekreterare/familjehemssekreteraren att man som barn i familjehemmet tycker att situationen är besvärlig innebär indirekt att man beskriver att föräldrarna inte klarar av sitt föräldraskap. Karin beskriver hur hon, inte bara tog på sig ett eget ansvar för sin fostersystems välbefinnande, utan att hon också tog ansvar för att bevara den ideala bilden av familjen som den goda familjen och det kompetenta familjehemmet.

Mot slutet av intervjun beskriver Karin hur hon som vuxen fick ta del av en utsaga i en intervju där hennes mamma hade berättat att hon under en period hade haft mer kontakt med sitt fosterbarn och varit närmare henne än sina egna barn.

Vi pratade mycket om det men jag tror att de var så inne i fosterbarnen så jag tror inte att de riktigt såg mig så mycket egentligen. Min mamma har ju sagt det att under de åren som var som jobbigast då stod hon närmare fosterbarnen än oss. Hon jobbade så mycket med dem.

När Karin läste sin mammas berättelse upplevde hon att det stämde, det var så det hade varit. Händelsen kan beskrivas i termer av en "epiphanic experience"⁴² och i och med igenkännandet upplevde Karin en stor sorg och frågade sig själv varför det hade blivit på det viset. Karin omdefinierade sin egen historia och därmed också bilden av sig själv som det ansvarstagande och kompetenta barnet vilken mot bakgrund av mammans beskrivning kompletterades med bilden av det sårbara barnet. I relation till fostersystemen framträder Karin som kompetent och oberoende. I relation till föräldrarna beskriver Karin sig själv delvis som ansvarstagande/kompetent – en partner – men även som sårbar i betydelsen av att inte ha blivit sedd.

Även om Karins situation inte är representativ för alla unga i studien får den exemplifiera en process varigenom de unga reflekterar över sig själva i relation till fostersyskon, familjen och till familjehemsuppdraget. Processer i vilka barnen i allra högsta grad är delaktiga, men på olika sätt. Karin beskriver en komplex process där både hennes kompetens som ett ansvarsfullt syskon existerar simultant med en i efterhand konstruerad bild av det sårbara barnet i behov av föräldrars omsorger. Bilden av sig själv som sårbar

---

⁴² "Epiphanic experiences rupture routines and lives and provoke radical redefinitions of the self. In moments of epiphany, people redefine themselves." (Denzin, 1992: 27).

existerade inte under hennes ungdomsår, då hon upplevde sig som vuxen utan har tillkommit i vuxen ålder. Karin arbetar med de två över tid förändrande bilderna av sin barndom – det kompetenta barnet och det sårbara barnet simultant och i relation till olika system – syskonsystemet, barn-föräldrasystemet och i relation till socialtjänsten. Det senare med innebörden att barn ska få tänka på sig själva och inte primärt fokusera på ansvar för andra. En uppfattning som speglar en av vuxna vanligt företrädd uppfattning om barns ansvarstagande i vårt samhälle.

“Är man nio år så fattar man inte riktigt.”

Jennys (individuell intervju, 27 år) berättelse skiljer sig från Karins. Ansvar är ett framträdande tema i berättelsen och till skillnad från Karin betonar Jenny att hon inte tog ansvar. Det framstår som betydelsefullt för henne att relatera sitt eget ansvarstagande till övriga familjemedlemmar, och då framförallt till sin äldre syster, sina yngre fostersyskon och i relation till sin egen ålder.

Under genomläsningen av intervjun med Jenny framträder hennes syn på sig själv i relation till ansvar. Hon berättar hur hon upplevde att det var att få fostersyskon.

Monica Kommer du ihåg hur beslutet fattades? Om att ni skulle ta emot ett fosterbarn?

Jenny Nej det gör jag väl inte. Jag var inte så involverad i det, ärligt talat. Jag vet att de pratade om det och jag vet att mamma och pappa hade hälsat på Sanna och Arvid. /.../ Och så kom en kvinna vet jag och pratade med oss, mig och min storasyster, mamma och pappa. Men jag minns inte så mycket. Jag hoppade mest i soffan. Jag tyckte att det var roligt. Jag förstod inte riktigt. Sen var vi och hälsade på dem på barnhemmet. Och så var de och hälsade på hos oss några gånger och sen kom de då. Men jag var inte så involverad.

Monica Du blev inte tillfrågad om du?

Jenny Jo, jag minns att hon frågade om jag tyckte att det skulle bli roligt att få syskon. Ja, det tyckte jag så klart. Men jag menar, är man nio år så fattar man inte riktigt.

Jenny beskriver sig själv som ett barn som med anledning av sin låga ålder inte tog ansvar och inte heller borde ta ansvar. I och med att de yngre

fostersyskonen kom till familjen var Jenny inte längre yngst vilket hon upplevde som positivt.

Monica Fick du ett nytt rum?

Jenny Ja, precis. Jag fick dela rum med min storasyster och då blev jag lite stor. Det kan jag komma ihåg. Jag var ju inte yngst längre. Plötsligt blev jag ganska stor. Jag var nio år.

Monica Det var positivt, det var inte så att du inte fick vara yngst längre?

Jenny Nej, jag vet att jag tyckte det var väldigt bra. Jag vet att min storasyster tyckte att det var jobbigt för hon blev plötsligt så väldigt mycket äldst. Jag kunde ändå fortsätta vara lite yngst eller jag var ändå mindre än henne. Hon blev plötsligt syster till tre stycket små ungar. Det vet jag. Hon tyckte nog det var lite jobbigare än jag tyckte. Jag tyckte nog att det var kul så för jag blev stor.

Jenny beskriver sin upplevelse av att få fostersyskon och hon beskriver sig själv i förhållande till fostersyskonen och sin storasyster. En positiv upplevelse då hon fick bli stor samtidigt som hon inte behövde vara störst.

I samband med att Jennys fostersyskon flyttade till familjen blev Jenny sjuk vilket påverkade hennes liv i hög grad. Hon skildrar en tuff ungdomstid färgad av sin sjukdom. I 15-årsåldern tillfrisknade hon. Under sjukdomstiden hade hon få kamrater och hon kände sig blyg och utanför. Jenny jämför sin bild av sig själv som tonåring, med hur hon uppfattar sig själv idag:

Jag var väldigt tyst och väldigt blyg och väldigt mesig när jag var liten. /.../ Nu har jag på något sätt valt de vännerna som jag vill ha som jag har en god relation med. /.../ När jag var liten så då var jag väl den tysta, mesiga och tråkiga. /.../ När jag blev lite över 15 då blev det bättre. /.../ Då blev jag lite mer normal. /.../ Någonstans bestämde jag mig för att det här är jag, så här är jag.

I ovanstående citat är jaget aktivt och framträder en helt annan säkerhet än i tidigare avsnitt av intervjun. I Jennys berättelse blir hon en aktör vid 15-årsåldern. Hon är då inte längre sjuk utan börjar själv att agera. Från att ha varit liten och osäker har hon vuxit upp och börjar ta ansvar, både för sig själv och andra. I slutet av intervjun beskriver Jenny hur hon konstruerade bilden av sig själv och idag uppfattar hon sig som en ansvarsfull person.

I min tolkning är balansen mellan ansvar och ansvarsfrihet viktig för Jenny. Hon konstruerar sin mellanposition som positiv då hon kunde växla mellan att vara stor och liten. Vikten av att hitta balansen mellan autonomi och beroende framträder i berättelsen. I dessa uttalanden blir den egna möjligheten att välja också en viktig komponent. Att inte tvingas vara minst eller äldst utan att ha makt över sin situation i relation till andra konstrueras som betydelsefullt. Rätt portion ansvar och rätt portion beroende, att ha möjlighet att vara både och värdesätts. Ansvaret är i Jennys berättelse relationellt och ansvaret bedöms reflexivt i relation till andra barn och vuxnas handlingar och attityder. Att själv kunna bestämma när hon ska ta ansvar konstrueras som möjligt utifrån hennes mellanposition. När Jennys storsyster flyttade hemifrån berättar hon att fick hon ta över det ansvar som storsystemen tidigare hade tagit. Jenny betonar att hon inte tyckte om att ta det här ansvaret. Det var inte ett självpåtaget ansvar och Jennys jag är passivt i det här avsnittet. Det finns inte ens ett jag. Det är föräldrarna som är aktiva och Jenny utför deras önskan. Jenny beskriver att: "Då blev ju jag äldst." Ålder är förvisso något som man inte kan rå på men här handlar ålder även om relation. I relation till sina fostersyskon var nu Jenny äldst, vilket hon inte kunde påverka. I och med att hennes syster hade flyttat hemifrån hade Jenny ingen möjlighet till reträtt där hon fortfarande kunde vara yngre än någon annan. Jenny konstruerar och kopplar sin syn på framförallt ansvar till en i västvärlden rådande föreställning att barn inte ska belastas ansvar. Med stigande ålder ökar ansvarstagandet och initiativen och så småningom växer Jenny upp till en individ som både formar sin egen identitet och tar ansvar för sig själv och till viss mån andra. I sin berättelse (re)producerar Jenny en specifik barnposition (även inom familjen) som innebär att hon inte behövde ta ansvar. En position som konstrueras i relation till både storsystemen, fostersyskonen och föräldrarna.

Unga och engagemang

I det här kapitlet betraktas de unga som sociala aktörer som i interaktion med andra deltar i aktiviteter och förhandlingar, d.v.s. i konstruktionen, bevarandet och förändringen av sin sociala värld. De är medskapare i sociala processer och inte enbart produkter därav. Analysen har centerats kring de ungas beskrivningar av hur de engagerar sig i sina fostersyskon och föräldrar och på vilka sätt de reflekterar över sin delaktighet. Flera av de unga beskriver sig själva som aktörer och som sådana delaktiga i det sociala livet

i familjehemmen.⁴³ De är i högsta grad aktiva och de engagera sig i fostersyskon och föräldrar på olika sätt.

Genom att använda Masons begrepp *inkännande aktivitet* har de ungas skildringar av sitt engagemang kommit att omfatta mycket mer än praktisk hjälp. Till analysen förs de ungas reflekterande över sina fostersyskons situation och sin egen delaktighet i interaktionen i familjen och flera av dem framställer sig själva som inkännande aktörer. I situationen reflekterar de och formar relationer till fostersyskon och föräldrar utifrån sina egna förutsättningar och sammanhang men även utifrån hur de känner in sina fostersyskons och föräldrars situation. Flera av beskrivningarna antyder att de tänker igenom och till viss del planerar sin delaktighet i utformningen av relationen mellan sig själva och sina fostersyskon. Även om några beskriver att de får i uppdrag av sina föräldrar att engagera sig på ett visst sätt krävs från deras sida ett reflekterande över hur de i relation till fostersyskonet och den specifika situationen ska bete sig.

I studien finns flera exempel där syskon i en och samma familj har beskrivit hur de formar sin vardag på olika sätt och att de engagerar sig i fostersyskonen och föräldrarna på vitt skilda vis. Även relationen mellan ett av barnen i familjehemmet och olika fostersyskon utformas olika. Relationen till ett fostersyskon kan karaktäriseras som en kamratrelation medan relationen till ett annat fostersyskon beskrivs i termer av ett stort engagemang. Ålder, åldersskillnad mellan fostersyskonen, kön, barnens tidigare erfarenheter etc. förklarar inte fullt ut hur relationerna formas och beskrivs. Resultatet tyder på att det inte finns givna regler för hur barnen i familjehemmen ska agera utan att det handlar om hur enskilda barn i samspel med övriga familjemedlemmar förhandlar sig fram till hur de ska bete sig och tolka sin situation. Engagemanget bedöms reflexivt i relation till en specifik persons tidigare erfarenheter, handlingar och känslor vilket tyder på att utformningen av engagemanget förhandlas fram i relationen i ett specifikt sammanhang. Det vill säga att engagemanget framställs som relationellt och situationsbundet. Beskrivningarna visar att de unga är inblandade i processer där familjens medlemmar är inbördes beroende av varandra för hur relationerna och omsorgen i familjehemmen formas. Det handlar följaktligen inte enbart om att föräldrarna utövar omsorg om sina barn i en ensidig process utan om ett ömsesidigt beroende.

I interaktionen med föräldrar, syskon, övriga kontakter som barnen har förhandlas (medvetet men också omedvetet) om vem som ska göra vad i

---

⁴³ Jämför med de senaste decenniernas forskning t.ex. Alanen, 2001; Brannen m.fl., 2000; Andersson, 2001; Corsaro, 1997; Qvortrup, 1994; Mayall, 2001.

familjen och hur man ska bete sig. Vem ska ta ansvar för disken, hur ska man agera i specifika situationer, vem tröstar vem och vad berättar man om, och så vidare. Resultaten av dessa förhandlingar ser olika ut och det råder inte konsensus kring barnens konstruktioner av barn och ansvar. De unga är involverade och delaktiga i processer som är långt ifrån entydiga utan snarare komplexa och fyllda med tvetydigheter.

Flera av deltagarna i studien positionerar sig som involverade och delaktiga i uppdraget men inte på samma villkor som sina föräldrar - de är barn i familjen. Det är fosterföräldrarna som anses ha ansvar för det officiella omsorgsuppdraget: att ta hand om vården av fosterbarnet. Sällan görs fosterföräldrarnas egna barn delaktiga i kontakten med socialtjänsten och det officiella uppdraget (Höjer & Nordenfors, 2006). I relationen till socialtjänsten är de unga till stor del uteslutna och på så sätt maktlösa. En position vilken de flesta i studien verkar nöjda med. Det finns emellertid en mindre grupp som skulle vilja ha större möjlighet till påverkan (Höjer & Nordenfors, 2006). Bristen på guidning, från socialtjänsten (men även från föräldrar) kan härledas till föreställningar om barn och barndom, de normer som handlar om att barn är oskuldsfulla och inte bör belastas ett alltför stort ansvar. Den minimala kontakten mellan fosterföräldrarnas barn och familjehemssekreterarna beror utifrån det här perspektivet troligen inte på brister i uppmärksamhet, från socialsekreterare/familjehemssekreterare och föräldrar, utan snarare på omtanke om de unga.

Inom ramen för familjen framställer sig flera av de unga däremot som engagerade i det sociala livet i familjen, de är delaktiga i forandret av relationerna och de tar i vissa fall på sig ett eget ansvar. I relation till sina föräldrar och syskon visar många av de unga i studien en kunskap om relationer, hur de betraktar sina fostersyskon respektive föräldrars situation och känslor. Flera beskriver sitt deltagande i omsorgen om fostersyskonen och några hur de agerar för att inte belasta sina föräldrar ett alltför stort ansvar. I förhållande till socialtjänsten antyder däremot flera en konformitet med föreställningen om barns underlägsna position visavi vuxna. Här betonas att barn inte ska ta ett alltför stort ansvar. De ungas beskrivningar av sina erfarenheter visar att de flesta accepterar sin underlägsna status och att de både ser för- och nackdelar med densamma.

Föreställningen att barnen inte ska behöva ta ansvar, att de inte görs delaktiga riskerar emellertid att resultera i att de lämnas ensamma att ta ansvar för forandret av sina relationer till fostersyskon och föräldrar och för hur svåra situationer ska hanteras. En minst sagt paradoxal situation.

Kapitel 7

Familjehemmet som moralisk arena

I det här kapitlet analyseras de ungas betraktelse av sig själva i förhållande till det sammanhang som de befinner sig i. Hur framträder familjehemmet och vilka föreställningar och värderingar växer fram i det empiriska materialet? Vilka möjligheter samt vilka begränsningar innebär det att vara biologiskt barn i ett familjehem?

Det finns inga officiella riktlinjer för hur barn i familjehem ska relatera till sina fostersyskon utan detta måste mejslas fram tillsammans med övriga familjemedlemmar. Engagemang och ansvar är uttryck för och utvecklas i interaktionen mellan upplevda förväntningar och sociala relationer, vilka påverkas av kulturella och ideologiska kontext. Vi förstår oss själva och agerar i relation till det sociala sammanhang som vi befinner oss (Bruner, 1990).

I föregående kapitel analyserades hur de unga engagerar sig i sina fostersyskon och till viss del även sina föräldrar på ett sätt som kan tolkas som att de ägnar sig åt vad Mason benämner *inkännande aktivitet*. Några av de unga har även utvecklat en *aktiv känslighet* och tar på sig ett eget ansvar. Resultaten av hur de unga agerar skiftar och förhandlas fram i interaktionen mellan de olika familjemedlemmarna. Detta innebär dock inte att de unga har ett obegränsat handlingsutrymme. Utformningen av engagemanget är också *situationsbunden*, vilket inte enbart handlar om vad som händer i stunden i det specifika familjehemmet och i relation till en specifik person utan här involveras normer, värderingar och föreställningar om relationer i reflektionen och förhandlingen. I Masons (1996) omsorgsbegrepp ingår även moral som en strategisk dimension. I familjen möts föreställningar om hur man ska bete sig gentemot andra, skyldigheter och rättigheter, drömmar och realiteter och här ska vardagens praktik utformas (Bäck-Wiklund & Bergsten, 1997). I dessa processer skapar individen mening och sammanhang, vilka blir en inre drivkraft i förhandlingar om hur vardagslivet ska organiseras. Här växer synen på hur man ska agera, generellt såväl som i relation till en specifik person fram. I interaktionen mellan familjemedlemmarna, men även i andra sammanhang som individen ingår i, konstrueras individernas verklighet och självbilder i en ständigt pågående process. ”I

samspelet, i reflexionen, mellan den individuella och den gemensamma förhandlingen skapas familjekulturen” (Bäck-Wiklund & Bergsten, 1997:85-86). På så sätt formas barnens förståelse av normer, förväntningar och hur man ska agera.

Att förstå och visa hänsyn

Ett bestående intryck från studien är att flera av de unga, i både enkäten, grupperna och de individuella intervjuerna, ger uttryck för att deras erfarenheter har bidragit till att de har tillägnat sig kunskaper, värderingar och sätt att relatera till andra människor som de uppskattar och ser som vinsterna med sina erfarenheter. I enkäten frågade vi vad respondenterna tycker är bra med att växa upp tillsammans med fostersyskon. Frågan var öppen och deltagarna kunde fritt beskriva sina upplevelser. De svar vi fick handlade för en grupp av respondenterna om att de anser sig ha förvärvat särskilda värderingar och förhållningssätt. Då vi inte hade förutsett att en så stor andel av svaren skulle handla om detta (hur man ska förhålla sig gentemot andra människor) ställdes inte frågan om vad de unga tycker att de har lärt sig av sina erfarenheter explicit. Vi har därför ingen möjlighet att uttala oss om vad alla respondenter anser i detta avseende. Trots det kan konstateras att en tredjedel av dem som har svarat på frågan (n=594) i enkäten tar upp denna aspekt utan att ha blivit specifikt tillfrågade vilket antyder att de fäster stor vikt vid detta.

Tabell 7:1 Kan du beskriva vad det är som är bra med att ha fostersyskon?
Tabellen visar procentuell fördelning.

	Pojke/man n=218	Flicka/kvinna n=376	Total n=594
Det finns inget bra	6	3	4
Allt var bra	1	1	1
Att få ett syskon	26	26	26
Att få en kamrat	19	12	15
Att hjälpa någon	11	15	13
Förståelse	12	23	19
Lära sig visa hänsyn, dela med sig	11	11	11
Övriga	9	8	8
Vet ej	5	1	3
Totalt	100	100	100

Under genomläsning av svaren utkristalliserade sig olika teman, vilka inordnades i ovanstående kategorier.⁴⁴ Frågan var en av de öppna frågorna där det rådde stor samstämmighet mellan respondenterna, vilket medförde att den var bland de lättare att kategorisera. 88 procent av alla respondenterna har svarat på frågan varav fyra procent uppgav att det inte finns något bra med att ha fostersyskon.

Att få ett syskon eller att familjen blir större tycker drygt en fjärdedel av respondenterna är det som har varit positivt med att få ett fostersyskon. Både i enkäten och i intervjuerna har de unga i åtskilliga fall uttryckt en stor glädje över att ha fått ett småsyskon. En del hade inga syskon sedan tidigare och fostersyskonet som flyttade in var efterlängtat. Andra hade redan syskon, men upplevde det som kul och roligt med mer liv och rörelse i hemmet. Det finns också de som refererar till att fostersyskonet har bott så länge i familjen och känns som ett riktigt syskon. Några anser att det inte

---

⁴⁴ Eftersom många av svaren innehöll flera av dessa teman och skulle kunna ingå i mer än en av kategorierna gjordes en bedömning av vilken kategori som vägde tyngst i ett specifikt svar.

går, eller är svårt, att skilja fostersyskonskapet från ett biologiskt syskonskap. Ytterligare några av respondenterna i den här kategorin beskriver att vardagen har förändrats genom att familjen blivit större och att det finns fler personer att relatera till.

14 procent, något fler pojkar än flickor (19 procent av pojkarna respektive 12 procent av flickorna), beskriver att det som har varit bra är *att de har fått en kamrat*. De tycker att det är kul och beskriver fostersyskonet som en vän. En del påpekar emellertid att relationen till olika fostersyskon skiljer sig åt och att de har en kamratrelation med vissa medan de inte trivs ihop med andra. I svaren betonas att de har fått någon att umgås med och att de sällan behöver vara ensamma.

Att *det känns bra att få hjälpa någon* uppger 13 procent av respondenterna (11 procent av pojkarna och 15 procent av flickorna) som det positiva med att växa upp i ett familjehem. Flera har skrivit att de själva mår bra av att se att deras fostersyskon, som har haft det svårt, blir hjälpta till ett bättre liv. Några av dessa svar relateras till respondenternas bild av sig själva som "hjälpare" och att det är berikande att hjälpa andra medan andra betonar att just deras fostersyskon har blivit hjälpt.

En femtedel av respondenterna skriver att de har *förvärvat en förståelse för andra människors situation*. Även yngre deltagare menar att de har förvärvat en förståelse och i vissa svar beskrivs erfarenheterna som en läroprocess. De har lärt sig att uppmärksamma och förstå andra människors behov som en följd av vad de har varit med om och de har fått en insikt i andra människors sätt att bete sig. "Man lär känna folk och så får man lära sig hur andra kan ha det och hur visst folk reagerar på saker" (enkäten, pojke, 15 år). Vissa generaliserar kunskapen vilket innebär att de även i relation till andra människor reflekterar över deras handlingssätt och reaktionsmönster i relation till sina erfarenheter av fostersyskonskapet. Att få förståelse för andras situation och hur världen ser ut ingår som en naturlig del i ett vuxenblivande och gäller följaktligen även för barn och unga i allmänhet. Några av respondenterna påpekar emellertid att deras specifika erfarenheter av en nära kontakt med ett eller flera barn som har haft svårigheter i livet har medverkat till att de har förvärvat en insikt som skiljer sig från mängdens:

Man får lära sig hur människor är och fungerar. Man får också lära sig varför de är på ett visst sätt och varför de fungerar som de gör. Varför de beter sig på ett visst sätt. När jag jämför med mina kamrater så märker jag att jag har en helt annan syn. (enkäten, kvinna, 18 år)

Några av de unga beskriver att de har förvärvat en lärdom som de inte skulle ha fått om de inte hade vuxit upp med fostersyskon. Kvinnan i ovanstående citat jämför sin egen syn med andras och menar att hennes särskilda erfarenheter påverkar hennes betraktelse av sig själv i relation till sina kamrater. Det finns också de som beskriver att förståelsen för andras situation även har påverkat hur de ser på sin egen situation. Flera av de unga jämför fostersyskonens upplevelser med sin egen uppväxt vilken framstår som trygg i relation till fosterbarnens ofta otrygga hemförhållanden. En del har fått upp ögonen för hur bra de själva har det och att de har lärt sig att uppskatta sin egen familj på ett annat sätt än tidigare. Svaren i den här kategorin skildrar livserfarenheter som de upplever har format deras referensramar, värderingar och föreställningar om omvärlden men även indirekt deras bilder av sig själva.

11 procent av respondenterna svarar att de har *lärt sig att visa hänsyn, att dela med sig och att ta ansvar*. Dessa betonar att de har lärt sig att förhålla sig på vissa sätt till fostersyskonen och andra människor.

Man utvecklas mycket som person själv, man lär sig att ta ansvar och ser livet i en annan synvinkel när man får höra om deras liv. (enkäten, man, 20 år)

Att utvecklas implicerar ett framåtskridande, en process, i det här fallet i rätt riktning. Ansvaret beskrivs i allmänna termer och vi vet inte på vad sätt mannen i ovanstående citat tar ansvar. Intressant är att han beskriver att hans erfarenheter har bidragit till hans personliga utveckling. Han har fått ett annat perspektiv på tillvaron genom relationen till fostersyskonen vilket är utvecklande och han värdesätter ansvarstagandet vilket har blivit en del av hans självbild. En ung man (21 år) beskriver att han har fått lära sig att ta mer ansvar vilket ger honom ”nytta i det fortsatta vuxenlivet”. Ansvarstagandet framställs som en nyttig lärdom. Trots en trygg hemmiljö får de ”ta del av det liv som finns utanför”, vilket ”ger tolerans och förståelse för att inte alla har samma förutsättningar” (kvinna, 34 år). Flera av respondenterna antyder en process varigenom familjehemmet betraktas som ett sammanhang i vilket de har tillägnat sig positiva karaktärsdrag.

Man lär sig att dela på saker och man kan inte alltid tänka på sig själv. Man lär sig känna empati för andra. (enkäten, flicka, 17 år)

Citatet ger uttryck för värderingen att det inte är ”comme-il-faut” att vara självisk utan att det är viktigt att ta hänsyn till andra människors situation. Flera av de unga beskriver sig, i min tolkning, som ”goda människor” som

har förståelse och visar andra hänsyn, vilket i familjehemssammanhang framträder som det moraliskt passande. I stunden upplevs däremot inte alltid hänsynstagandet som frivilligt och givande. Sju procent av respondenterna i enkäten beskriver att det som varit dåligt med att växa upp tillsammans med fostersyskon var att de behövde ta ett alltför stort ansvar, att de var tvungna att visa hänsyn och att dela med sig.⁴⁵ Ansvaret relateras till dem själva som barn och att de upplevt ansvaret som betungande. Vissa av dessa framhåller emellertid att det som varit bra är att de har lärt sig att visa hänsyn och att de har blivit förstående. Retrospektivt kan erfarenheten således betraktas som positiv. En ung kvinna (25 år) beskriver att hon "tvingades lära sig att ta hänsyn" och att hon dessutom lärde sig att vara "tacksam och ödmjuk" inför det faktum att hon själv hade det bra, till skillnad från fostersyskonet. Den här kvinnan beskriver inte en frivillig process utan antyder snarare ett visst motstånd vilket hon i backspegeln tolkar har fört med sig positiva konsekvenser. Att ta hänsyn framstår som en norm som hon varit tvungen att förhålla sig till. Den moraliska dimensionen framträder och värderingen har med tiden integrerats och hon har fått ett perspektiv utifrån vilket hon kan betrakta och förstå sig själv och sin egen situation. Respondenterna i den här kategorin är till övervägande del äldre än i övriga kategorier. Det är flera som retrospektivt berättar om sina erfarenheter och vad dessa har fört med sig. Det är naturligt att det i efterhand, med ett längre perspektiv, blir möjligt att reflektera över sina erfarenheter och sin bild av sig själv.

Att visa hänsyn, att dela med sig, att vara tolerant och att ta ansvar betraktas av den här gruppen som moraliskt passande sätt att handla. I flera av svaren får vi ta del av deras sociala värld med normer, värderingar och många gånger högt ställda ideal. Beskrivningar antyder processer, så som de unga uppfattar dem, genom vilka deras kunskaper och erfarenheter formar moraliska reflektioner både i nutid och inför framtiden. Den här gruppens perspektiv kan tolkas som att de anser att deras erfarenheter i ett specifikt sammanhang har bidragit till att de har blivit "goda människor" som har tillägnat sig vissa kunskaper, värderingar och sätt att betrakta sig själva och andra på. Genom betraktelsen av sig själva och fostersyskonen formas i en dialektisk process bilder av dem själva (Jenkins, 2004). På så sätt har relationen till fostersyskonen (och andra människor) betydelse för formandet av de ungas bilder av sig själva.

Av de respondenter som har kategoriserats i enlighet med att de beskriver att de har tillägnat sig en förståelse för andra människor skiljer det sig åt mellan könen. 23 procent av flickorna anser att de har fått förståelse för att andra kan ha det svårt och att detta är något bra, medan en lägre andel av

---

⁴⁵ Se bilaga 5, tabell 13.

pojkar, 12 procent, uppgivit detta som positivt. Könsfördelningen bland dem som beskriver att de har lärt sig att ta ansvar, visa hänsyn och vara toleranta är däremot jämn (11 procent av båda könen). Att vara förstående är ett mer diffust begrepp, inte lika konkret och handlingsinriktat som ett ansvarstagande vilket i flera fall beskriver en handling, såsom att man tar hänsyn, är tolerant eller delar med sig. Att vara handlingsinriktad är av tradition ett manligt attribut (Halldén, 2001) och den jämna könsfördelningen bland respondenterna som beskriver att de visar hänsyn och delar med sig skulle på så sätt kunna förstås som att män är mer benägna att identifiera sitt omsorgsgivande i termer som är mer inriktade på handling än på att t.ex. vara förstående. Att vara förstående är en del av en förnimmande aktivitet vilken i många fall inte uppmärksammas eller värderas särskilt högt bland män (Mason, 1996). Den förnimmande aktiviteten är inte mindre betydelsefull och förståelsen kan utifrån de ungas perspektiv beskrivas som grunden för ett ansvarstagande inriktat på ett samspel.

Den goda familjen

Även i grupperna och i intervjuerna var det flera av de unga som betonade tillägnet av föreställningar och värderingar som en positiv konsekvens av att ha vuxit upp i ett familjehem. De yngre deltagarna reflekterade inte i lika hög grad som de äldre deltagarna om detta.⁴⁶ I följande avsnitt analyseras två utdrag från diskussionsgruppen med unga i åldrarna 15-17 år som vid första och andra träffen diskuterade sina och familjehemmets föreställningar om hur man ska bete sig i nära relationer. I dialogen betraktas de ungas medverkan och delaktighet i två kontexter, familjehemmet och forskningsintervjun. Jag betraktar oss forskare som delaktiga i de ungas konstruktioner av sina bilder av familjerna och sig själva. Följaktligen betraktas även diskussionsgrupperna som ytterligare en kontext där deltagarna tillsammans med "likasinnade" och oss forskare konstruerar och förhandlar fram bilder av sig själva som syskon till ett fostersyskon, som barn i ett familjehem och av sina familjer. Diskussionen visar hur deltagarna, tillsammans med varandra och oss forskare, reflekterar över föreställningar och värderingar som de upplever sig ha förvärvat genom sina erfarenheter av att

---

⁴⁶ I den yngsta diskussionsgruppen respektive den yngsta fokusgruppen beskrev inte deltagarna sig själva i termer av att de har tillägnat sig vissa föreställningar om hur man ska bete sig i samspel med andra. De använde sig inte av begreppet förståelse. Inte heller de två individuellt intervjuade pojkarna, båda 12 år, reflekterade över detta och i enkäten var det ett större antal av de äldre respondenterna som beskrev att de genom sina erfarenheter hade tillägnat sig en förståelse.

växa upp tillsammans med fostersyskon. Diskussionen innehåller starka moraliska imperativ. Familjehemmens moraliska värderingar utkristalliserar sig i jämförelsen med deltagarnas erfarenheter av en kristen församling, i vilken några av de unga har deltagit. I diskussionen framträder de ungas bilder av sig själva och sina familjer. Den här gruppens resonemang är inte representativt för övriga grupper resonerar utan specifik. Exemplet syftar trots detta även till att ge en bild av på vilka sätt unga människor reflekterar över sig själva och sitt sammanhang.

Diskussionen inleds med en fråga om hur de unga hanterar den kunskap som de har tillägnat sig i och med att de har vuxit upp med fostersyskon. Dessförinnan har deltagarna berättat vad deras fostersyskon har varit med om och sina egna reflektioner kring kunskapen om de många gånger hemska erfarenheter som fostersyskonen har.

I gruppen ingår Mimmi, Jill, Magnus, Jessica, Cecilia och forskarna Ingrid och Monica.

Ingrid Har ni några tankar kring det, vad det innebär, vad det betyder, vad man gör med det och så? All den här kunskapen som ni får om hur barn kan ha det.

Mimmi Jag tycker att det är någon slags erfarenhet, att veta hur barn kan ha det. För alla barn har det inte jättebra och lever "Svensson-familj".

Jill Man får större förståelse för jobbiga människor. Man lär sig ignorera kaxiga människor för man vet hur det kan vara i deras familj. /.../

Monica Större förståelse för andra?

Flera i gruppen nickar jakande.

Ingrid Det är ju en väldigt god kunskap, en god egenskap. Jag tycker att ni har lärt er mycket, men det är ju klart, det har ju ett pris också. Det har inte varit gratis kunskap så att säga. Det har haft ett pris den här kunskapen som ni har fått.

Ingrids inledande fråga är en naturlig följdfråga utifrån den tidigare diskussionen. Frågan sätter emellertid även agendan på så sätt att de unga förutsätts ha påverkats i en viss riktning. Har man fått en viss kunskap så förväntas man i vårt samhälle förvalta den på ett visst sätt. Ingrid benämner den förvärvade kunskapen som god och värderar härigenom också beteendet. Den normerande kommentaren uppmärksammar oss på de förvänt-

ningar som vi forskare bär med oss om hur de unga bör ha påverkats. Samtidigt öppnar Ingrid upp för möjligheten att prata om det som är mindre bra. Det blir tydligt att vi forskare är delaktiga i konstruktionen av barnens bilder av sig själva i gruppsammanhanget och kring vad som är bra värderingar och tvärtom. Inte bara i de ungas familjer och samhället i övrigt formas förväntningar på hur de unga ska vara och bete sig utan även i interaktionen i gruppen formas förväntningar på gruppmedlemmarna. I diskussionen behövs deltagarna således förhålla sig till både de övriga deltagarnas men även gruppledarnas attityder gentemot dem själva och familjehemmet. I det här specifika sammanhanget liksom andra sammanhang spelar generella attityder roll, såsom bilder av "den goda familjen".

Några av de unga beskriver sig som förstående. Jill menar att hennes förståelse sträcker sig utanför familjehemmet. Hon antyder att hon har generaliserat sina erfarenheter vilket innebär att hon även har förståelse för andra människor än fostersyskonen. I nedanstående utdrag jämför hon sitt eget sätt att resonera med sina tidigare vänners.

Jill Jag är uppvuxen i en kristen familj, mina föräldrar är kristna. Jag kan inte direkt säga att jag är kristen längre. Den vänkretsen som jag har varit i, med mina kristna kompisar då, som jag inte är med mer. De är väldigt naiva kan jag säga. De är verkligen så här: "Det här är rätt. Det här är fel. Det är vi och dem." Det är liksom helt skilt åt. Jag har aldrig riktigt kunnat se det så. Jag tycker inte att man kan döma ut en människa och säga att det är fel med abort, punkt slut. Jag kan inte säga så. Jag kan inte tycka att det är fel med abort för man vet inte vad den personen har gått igenom. Man kan inte bara tänka att det är fel med abort. En fjortonårig tjej som inte haft det särskilt bra kanske inte kan ta hand om ett barn. Jag menar, de kan inte förstå. Jag har aldrig kunnat prata med dem om hur det har varit hemma.

Monica Du har inte kunnat prata med dem?

Jill Nej, jag har aldrig någonsin kunnat göra det för att de har alltid varit så här, de har aldrig fått tänka själv. Det som pastorn säger det gäller.

Innebörden i det Jill säger är att det är viktigt att reflektera över olika människors erfarenheter och att inte döma människor oreflekterat. Jill argumenterar för sin uppfattning om hur man bör tänka och hon presenterar sig som en person med goda värderingar. Här spelar sammanhangen roll, det vill säga både forskningsintervjun och de förväntningar som öppet uttalas men

även familjehemmet som en kontext där omsorgen om fostersyskonen är en framträdande aspekt av vardagen. I ovanstående diskussion jämför sig Jill med sina kristna vänner och framhåller en skillnad där hon själv framstår som en person med andra värderingar. Hennes uttalande kan tolkas som att hon anser att till skillnad från den kristna församlingen, där man gör och tänker i enlighet med vad pastorn säger, får man i familjehemmet lära sig att reflektera. Jill menar att till skillnad från församlingen anser hon inte att verkligheten är svart eller vit. I församlingen existerar med andra ord andra normer och värderingar än de som hon själv tycker är viktiga.

Monica De har inte förstått hur andra har det?

Jill De ser inget annat än det som är.

Ingrid Man ska vara på ett speciellt sätt.

Jill Det är så jag har känt det.

Mimmi säger emot Jill. Hon anser att man inte kan dra alla människor över en kam:

Mimmi I vår familj var vi inte kristna tidigare, nu är vi kristna. Alla är inte kristna men jag är kristen. Men jag tycker inte /.../ det finns så mycket olika kristna människor. Jag tycker inte att det där är rätt eller fel för jag känner att ifall man tänker så då blir det för strikt.

Jessica Men tror inte du att de kompisarna du hade, de kanske inte hade någon erfarenhet.

Jessica antyder att bristen på erfarenhet kan vara anledningen till att Jills vänner resonerar som de gör. På så sätt legitimerar hon också deras beteende och menar att man bör ha en förståelse även för deras synsätt.

Jill De lever i sin lilla skyddade värld och där är allt perfekt. Det var en tjej som jag har haft väldiga debatter med. Hon tänker inte själv över huvud taget. Hon har levt i sin extremt skyddade värld. Det har aldrig hänt henne någonting.⁴⁷

---

⁴⁷ Jill beskriver här med ett exempel att hon själv har varit med om en besvärlig händelse som den kristna församlingen inte hade någon förståelse för. Exemplet är borttaget i syfte att aidentifiera Jill och Mimmi.

Jill jämför sig med sin kristna väninna. Självt har Jill varit med om en hel del, vilket väninnan inte har. I den efterföljande diskussionen kommer Mimmi in och positionerar sig själv som en kristen person som också har varit med om svåra upplevelser. Genom sin berättelse och sitt reflekterande över sina erfarenheter försöker Mimmi visa att alla kristna inte har levt i en skyddad värld. Efter en stunds diskussion träder Jessica in i samtalet och antyder att den kristna församlingen inte tolererar vissa beteenden:

Jessica Jag tror att det är svårt. Mina föräldrar är båda aktiva kristna. Det har varit lite så här med fosterbarnen då. Den ena killen, har varit med lite i församlingen. Det är svårt att förklara. Det är vissa grejer som man inte gör om man är kristen.

/.../

Ingrid Kan du inte ge ett exempel på det, bara så att jag förstår detta riktigt. Fosterbarnen gör saker som man inte gör i en sådan familj som din familj till exempel. Fast de gör det ändå.

Jill Kanske vill vara ute och dricka eller ha sex eller någonting och då går inte det.

Jessica Det går inte ihop med våra värderingar.

Ingrid Hur blir det då?

Jill Konflikter.

Jessica Men ändå inte så mycket. Mina föräldrar kan inte säga: "Du måste gå i kyrkan, ni får inte dricka, ni får inte röka, ni får inte ha sex." Det går inte att säga så. De har ett eget val.

I den här delen av diskussionen återinträder familjehemmets värderingar. Familjehemmet presenteras som en kontext där acceptansnivån för olikheter är högre än i den kristna församlingen. Innebörden av det som sägs kan tolkas som att i familjehemmet kan man inte agera utifrån fasta normer utan dess medlemmar behöver reflektera kring olika individers erfarenheter i högre grad, vilket implicerar ett behov av förhandlingar.

Magnus Vi accepterar människor vilken hudfärg, vilken religion de än har. Alla har ju sina egna åsikter. /.../ Alla människor är ju likadana, även om man är kristen eller?

Diskussionen rör sig mellan olika nivåer och deltagarna har olika åsikter vilka framförs och i huvudsak accepteras. Mimmi försöker å sin sida visa att alla kristna inte är likadana utan att de också har olika erfarenheter och värderingar medan Jill har andra erfarenheter och synpunkter. I diskussionen konstrueras familjehemmet som en arena där förståelse och acceptans värderas högt, vilket inte ifrågasätts av någon av deltagarna utan är en gemensam ståndpunkt mot vilken hela diskussionen vilar. Man bör ha förståelse för och acceptera att människor är olika och har olika behov. Reflektionen kring människors tidigare erfarenheter framträder som en viktig aspekt i familjehemskontexten. Jill framställer sig själv som en förstående och reflekterande person genom att jämföra sig med andra som inte är det. Mimmi beskriver sig själv som förstående genom att i gruppsammanhanget visa att hon har förståelse för dem som, enligt hennes bedömning, inte är förstående. På olika sätt jämför sig deltagarna med andra och konstruera bilder av sig själva och familjehemmet.

Vid det andra gruppstillfället fortsätter diskussionen och deltagarnas beskrivningar av hur de tänker, känner och agerar är i fokus. De beskriver hur de handskas med sina erfarenheter. Mimmi säger att hon tänker på hur hennes fostersyskons bakgrund ser ut, på vad gör och att hon inte har lust att gå ut och supa sig full. Fostersyskonen har blivit ett avskräckande exempel och Mimmi vill undvika situationer som fostersyskonen ibland hamnar i. Jessica tycker att hennes erfarenheter i form av relationen till sina fosterbröder har påverkat henne på så sätt att hon har blivit mindre kräsen. Hon beskriver hur hennes fosterbröders föräldrar, så fort de fick pengar, använde dem till sprit, med följden att pojkarna ständigt fick äta makaroner och ketchup. Magnus upplever att han har tillägnat sig en förmåga att lära känna andra människor och att se hur andra människor mår. Jill påtalar återigen att man får bättre förståelse för människor som har det jobbigt när man växer upp med fostersyskon. Hon beskriver att hon alltid tänker på hur andra mår, vilket ibland kan vara jobbigt.

Jill När man inte vet hur man ska få någon annan att må bättre, då mår man dåligt själv. Det kan nästan vara lite påfrestande ibland. Ibland så känner man bara att man vill vara en av dem som verkligen skiter i alla. Ja, jag känner det så väldigt ofta nu för tiden. Jag vill bara vara en av de här glada människorna som inte bryr sig om någonting och bara går ut och pratar om vad de gör i helgen.

Monica Är det någon som känner igen sig?

Mimmi Lite. /.../ Mamma har sagt till mig ibland, för att jag har varit orolig för dem, för att hjälpa dem och då blir det för mycket för mig. Mamma säger till mig ”men bry dig inte om dem nu”.

Monica Har det påverkat dig på något annat sätt, det här? Som ni pratar om att ni har varit med om mycket. Ni vet att folk har varit med om hemska saker som kanske inte andra ens reflekterar över.

Jill Jag reagerar mycket mer nu än vad jag gjorde när jag var mindre. Jag reagerar väldigt mycket när folk snackar skit om sådana som verkligen, man ser på dem att de har det jobbigt. Jag reagerar väldigt mycket på sådant. För jag tycker att man kan liksom inte sitta och snacka skit om någon som man inte vet bakgrunden om. Jag har lärt mig mycket mer om att hemförhållandena spelar större roll om vad folk säger och tycker och gör. Man kan inte bara döma en person efter det han säger och det han gör utan man måste se helheten.

Jill förhåller sig till de föreställningar om hur man ska bete sig gentemot andra människor som i sammanhanget framträder som vedertagna. Man ska vara reflekterande och man ska lyssna in andra människors situation. Erfarenheterna i form av en nära relation till fostersyskonet har betydelse för hur hennes värderingar formas. Jill beskriver sig själv som förstående men skildrar också konsekvenserna av ett sådant förhållningssätt, så som hon upplever dem. För Jill är situationen ibland betungande och hon önskar att hon inte alltid skulle bry sig så mycket. Hon antyder dock att hon inte upplever sig ha någon möjlighet att välja annorlunda. Erfarenheterna förpliktigar och hon tar på sig ett ansvar för att vara förstående. Även i andra sammanhang tar hon med sig sina erfarenheter vilka har betydelse i reflektionen över andra människors situation. Mimmi håller med och beskriver hur hon resonerar med sig själv.

Mimmi Det är samma här, så fort någon kanske är tyken mot mig, som jag vet kanske inte mår så bra, då brukar jag tänka att jag ska inte bry mig så mycket om det. De kanske har en jobbig bakgrund och har det inte bra hemma.

Jill Så tänker jag också. Det är jobbigt att man aldrig någonsin får... Som min syrra hon har varit väldigt jobbig. Hon har en bra bakgrund men hon har ett väldigt hetsigt humör. Men hon har sagt saker som ... och då ska man gå och tänka att ”hon menade det inte”. När folk i skolan har sagt saker då ska man

tänka att ”de menar det inte”. Man tar åt sig ändå även om man tänker så. Då blir det faktiskt ännu mer påfrestande för då kan man inte vara arg på dem utan då ska man tycka synd om dem.

Jills och Mimmis beskrivningar kan tolkas som att de har internaliserat föreställningen om att man ska vara förstående. Deras betraktelse av sig själva som förstående personer framhålls först och främst som positiva karaktärsdrag men innehåller även en moralisk dimension som innebär att de upplever att de bör vara förstående och reflekterande även om det känns betungande. Jill önskar att hon ibland kunde låta bli att tänka på andra människors välbefinnande och antyder att det kanske skulle vara bättre för henne själv. Här kommer den egna personen och de egna behoven med i reflektionen. I fokus för deras omtanke och förståelse är framförallt andra och inte de själva. Intressant att notera är att det inte är några av de manliga deltagarna som har beskrivit att de har upplevt att de har hamnat i samma moraliska dilemma, där behovet av att visa förståelse för andra prioriteras framför egna behov.

Tycker och tänker alla likadant? Nej, Jessica beskriver sig själv på ett annorlunda sätt och skiljer sig från de övriga i gruppen.

Jessica Så är inte jag, jag bara exploderar på mina fosterbröder. Som Mikael, han tjarar och han tjarar och han tjarar, han tjarar hela dagarna och han tjarar, munnen går här hela tiden. Till slut blir jag så irriterad.

Ingrid Vad gör du då?

Jessica Då säger jag någonting och så säger han något tillbaka och så håller vi på så, hur mycket som helst.

Jessicas skiljer ut sitt sätt att tänka från Mimmis och Jills. Hon säger att: ”sån är inte jag”. Hennes uttalande kan tolkas som att hon i interaktionen med sina fostersyskon inte alltid reflekterar över eller tar hänsyn till vad de har varit med om utan att hon reagerar i stunden, hon ”exploderar”, på sina fosterbröder som tjarar hela dagarna, vilket står i kontrast till Mimmis och Jills beskrivningar.

I diskussionen framträder bilden av ”det goda familjehemmet”, ett sammanhang som i de ungas beskrivning bidrar till att man reflekterar över sina fostersyskons och ibland även övriga medmänniskors bakgrund och villkor. Några av deltagarna markerar en skillnad i förhållande till sina vänner som inte har vuxit upp tillsammans med fostersyskon. De förklarar skillnaden med att vännerna inte har tillägnat sig en förståelse för vilka konsekvenser

en person erfarenheter kan få för hur man uppträder. Gruppdeltagarna menar att förutsättningarna i familjehemmen skiljer sig åt från vissa andra sammanhang. I det här sammanhanget är det en kristen församling som används som jämförelseobjekt och som beskrivs som ett sammanhang i vilket det existerar fasta normer och värderingar och där reflexiviteten inte har en lika framträdande roll som i deltagarnas familjer. Familjehemmet framträder i den här diskussionsgruppen som en arena där moraliska värderingar, i form av en långtgående uppfattning att man ska ha förståelse för andra människors situation, har sitt ursprung. De unga upplever att de befinner sig eller har befunnit sig i ett sammanhang som har givit förutsättningar för och i viss mån pressat dem till att reflektera över moraliska frågor och förhållanden i högre utsträckning. Två av gruppdeltagarna (Jill och Mimmi) upplever emellertid att det ibland kan vara en belastning att vara förstående. De önskar att de inte brydde sig så mycket. De generaliserar till viss del lärdomarna och beskriver att de bär med sig dessa i andra sammanhang vilket kan bli påfrestande när människor runt omkring dem, enligt deras uppfattning, inte bär på samma moraliska värderingar, åtminstone inte i samma utsträckning.

En förändrad föreställningsvärld

Föräldrar har traditionellt betraktats som de genom vilka barnen socialiseras och passivt utvecklar sina värderingar. Barns sociala utveckling har emellertid alltmer kommit att betraktas som ett resultat av barns reflektioner över det vardagliga samspel som barnet är delaktigt i. Forskare är allt mindre övertygade om den betydelse som föräldrars ensidiga inflytande har för barns utveckling av föreställningar om vad som är passande i samspel mellan människor och betydelsen av interaktionen mellan syskon har lyfts fram (Lollis m.fl., 1999). Föräldrars inflytande anses följaktligen idag inte vara den enda källan till inflytande över barns utveckling till sociala individer. Istället betonas inom barndomssociologin barns egna bidrag till sin egen och andras utveckling. Vardagliga erfarenheter betonas i högre grad för förståelsen av barnets uppfattning av sig själv och hur man ska agera i samspel med andra (Lollies, m.fl. 1999).

Genom sin delaktighet i familjehemmet betonar flertalet av de unga att de har exponerats för att det finns barn som lever under svåra omständigheter vilket många av dem menar har gett dem insikt i riskerna med att vara utsatt. Att i vardagen få ta del av ett fostersyskons erfarenheter såsom självmordsförsök, våld, sexuella övergrepp och omsorgsbrister innebär att de unga får ta del av sitt fostersyskons känslor och perspektiv på upplevelserna. När vi gör nya erfarenheter förändras vår föreställningsvärld vilken är en mental aktivitet som är involverad i vad vi gör, tänker och säger och på

så sätt påverkar hur vi agerar i en viss situation. Föreställningsvärlden styr vad vi varseblir och hur vi bedömer det som vi varseblir (Trost & Levin, 1999). De ungas beskrivningar visar att relationen till fostersyskonen och kunskapen om deras erfarenheter påverkar deras föreställningsvärld vilket har betydelse för formandet av förståelsen och relationen till fostersyskonen. Även i fokusgruppen med deltagare i åldrarna 18-25 år beskriver de unga att de har fått en förståelse för att det finns ett samband mellan en svår uppväxt och risken för svårigheter senare i livet.

Ellen Han var van att klara sig själv. Det mesta jag har fått veta om honom det har han berättat själv. Han har berättat att hans pappa jagade hans mamma med kniv vilket inte är ovanligt i de kretsarna, men ändå reagerar man. Att det här har han sett! /.../ Hans mamma har kört honom till sjukhus. Hon tycker att han har varit väldigt underlig för att han hade ätit smör ur smörpaketet i kylskåpet och han hade druckit vatten ur toalettstolen när han var liten. Men sen när man börjar förstå varför, det var ju för att det inte fanns någon annan mat hemma och toalettstolen kunde han komma till, han kunde inte komma upp på diskbänken.

Matilda Tvillingarna vi har hemma nu som är tretton, de har ätit i matskålar på golvet i hallen, som hund och katt. De har inte haft någon relation till eller vistats ihop med vuxna.

/.../

*Eva*⁴⁸ Får man veta för mycket om hur barnen har haft det?

Matilda Att man får reda på det, det är ju ett sätt att kunna handskas med deras problem. Annars har du ingen förståelse för varför de beter sig som de gör. Varför de inte kan tänka som andra barn och varför de inte kan uppföra sig som andra barn och varför de skämmer ut hela familjen på Luciafesten. Då måste man ju veta vad problemet är.

Relationen till fostersyskonen och kunskapen om deras erfarenheter betonas av de unga i utvecklandet av föreställningar om hur man ska agera i samspel med andra. I den här gruppen generaliseras inte förståelsen i lika hög utsträckning som i den tidigare refererade gruppen utan relateras till förståelsen för ett specifikt fostersyskons problematik.

---

⁴⁸ Gruppledare i fokusgrupperna.

Förväntningar på de unga

Upplever de unga att det finns förväntningar på dem och i så fall vilka och vad innebär de? Förväntningar är en del i interaktionen mellan barn och föräldrar och det får barnen att resonera med sig själva om hur de ska agera. Förväntningar kan vara subtila eller klart uttalade. Ibland är de omedvetna, inslingrade i större sammanhang av moraliska värderingar attribuerade till en specifik kultur. De flesta barn upplever att deras föräldrar har diverse förväntningar på dem såsom att de ska uppföra sig väl, att de ska vara snälla och göra bra ifrån sig i skolan. I Mayalls (2002) studie beskriver 9-åriga Sajid att hans föräldrar har följande förväntningar på honom:

They expect me to be nice, good, clear up, and we have to pray to God every day five times, but we miss one (at school) so we pray four times. My Dad says I have to study a lot, and my Mum says you have to pray when you come back from school and learn. She tells me to learn a whole page by heart and that's really hard to do. (2002:50)

Det sammanhang ett barn befinner sig i påverkar vilka förväntningar barnet har på sig. Sajids familj är religiös och det är naturligt för honom att han förväntas be ett visst antal tillfällen per dag. Att ha förväntningar på sig är en naturlig del av vardagen och att förväntas vara snäll och hålla ordning är mer allmängiltiga förväntningar som kanske de flesta barn upplever att deras föräldrar har på dem. Att ha realistiska förväntningar på sig har betydelse för ett barns utveckling och förväntningar kan stimulera, utmana och bekräfta. De kan också vara för högt ställda vilket kan leda till att barnet tvivlar på om det är tillräckligt duktigt (Killén, 2002). I föregående kapitel beskrevs att vissa föräldrar förväntar sig att deras egna barn i vissa situationer ska ta ansvar för sina fostersyskon. Barnen blir ombedda att t.ex. sitta barnvakt eller hjälpa till med läxor. Ibland förväntas de egna barnen gå in och ta ett ansvar för fostersyskonen när de vistas i sammanhang där föräldrarna inte är närvarande. Huruvida förväntningarna är uttalade eller outtalade är svårt att avgöra utifrån mitt empiriska material.

I det här avsnittet framträder mer subtila förväntningarna, såsom att föräldrarna förväntar sig att de egna barnen bör ha tillägnat sig en uppfattning om vad som är rätt sätt att förhålla sig till sina fostersyskon. En moralisk dimension tillkommer. Som tidigare nämnts visar tidigare forskning att föräldrar tycker att det är positivt att deras egna barn har tillägnat sig en förståelse för andra människors situation och att de har blivit mer toleranta (Poland & Groze 1993, Pugh 1996, Talbot 1997, Familjeplejen i Danmark 1998). I Höjers studie (2001) framkom att en del föräldrar betraktade de

egna barnens erfarenheter av att växa upp tillsammans med fostersyskon som en framgångsrik uppfostringsmetod och en lektion i empati. Även i familjer där de egna barnen har fått stå tillbaka då fosterbarnet tagit mycket tid och uppmärksamhet i anspråk såg föräldrarna det som en vinst. Flertalet av de unga i min studie ger uttryck för att de själva också upplever att deras tillägnande av en förståelse för andra människor är en positiv vinst. Alla resonerar däremot inte i positiva termer och några av de unga i studien beskriver att de har upplevt uttalade förväntningar på sig som de inte har kunnat leva upp till. Helena (diskussionsgrupp, 18-25) beskriver att hon förväntades bete sig bättre än sin sex år yngre fosterbror och när de hade bråkat lades skulden på henne.

Ingrid Du gick hos psykolog då?

Helena Ja, för att försöka få ut det här då, på något annat sätt.

Ingrid Än att hålla dig borta hemifrån?

Helena Ja, Men jag lyckades inte så bra. Och så har man ju alltid fått höra, när det händer något mellan mig och Martin, ”men du är ju mycket äldre än honom”. Även om han hade börjat någonting så är det mitt fel helt plötsligt, för jag är ju mycket äldre. Då blev det helt plötsligt inte alls roligt att ens prata om det längre.

Ingrid Fick du sådana reaktioner hos psykologen också, när du pratade om det?

Helena Inte direkt men jag sa ju vad jag tyckte. Men alla sa ju det: ”Du är ju mycket äldre”, även psykologer. Men så berättade man ju allting och då förstod de mer än vad mamma och de gjorde. Mormor och dem kunde ju inte förstå, för jag hade det ju inte alls så jobbigt som Martin hade haft det.

Ingrid Fick du höra det också då, att du inte bara var äldre, utan att du också hade haft det så bra, så att du skulle?

Helena Ja, han hade ju haft det jättejobbigt, och jag hade ju inte alls haft det så jobbigt. Då ville man ju inte prata med dem heller.

Ingrid Så man fick inte klaga alls egentligen. Dels var du mycket äldre, och dels hade du haft det så bra så du hade ingenting att klaga över?

Helena Ja, ungefär. Det var ju så synd om honom. Och jag vet ju att det var det men man kände sig liksom... Då vill man ju inte ens prata med dem om det, när man vet vad man får för svar. Så därför höll jag mig borta. Jag har aldrig riktigt pratat med dem om det.

Jämförelsen mellan Helenas position och fosterbroderns har en framskjuten ställning i hennes beskrivning, både vad gäller åldersskillnad och skillnad i erfarenheter. I berättelsen framträder hennes bild av hur andra uppfattar att hon bör tänka och vara i relation till fosterbrodern. Genom att påtala för Helena att hon är ”äldre än och har haft det bättre än” sin fosterbror ger hennes föräldrar, morföräldrar och till viss del även psykologer uttryck för att de har förväntningar på att Helena ska bete sig på ett visst sätt. Implicit gavs uttryck för att Helena bör ha en förståelse för sin fosterbrors beteende. Helena hade svårt att acceptera de förväntningar som ställdes på henne och som följd höll hon sig borta.⁴⁹

Carina (individuell intervju) förväntades ha förståelse för att hennes fem år yngre fostersyster uppförde sig besvärligt. Carina oroade sig inte för sin fostersyster och kommer heller inte ihåg att hon tog ansvar för henne.

Det som jag inte gillar är att jag känner liksom hat mot henne.
Det känns inte bra. Man vill inte hata människor. Det är ingen lösning på något.

Carina har få positiva minnen av fostersystemen och av tiden tillsammans med henne. När hon ombeds beskriva en negativ händelse berättar hon att hon vid 16 års ålder hade köpt nya fina kläder för sitt studiebidrag. Kläderna försvann emellertid och Carina började fundera över om hon själv hade slarvat bort dem. Efter flera månader hittade Carina och hennes mamma kläderna gömda i familjens trädgård. Fostersystemen hade tagit dem och grävt ner dem.

Carina Jag kan nästan inte förlåta det känns det som. Jag känner mig hemsk men jag kan inte det.

Monica Du känner dig hemsk för...?

Carina Ja, förlåta det.

Monica Tänker du att du borde göra det?

---

⁴⁹ Ingen av de övriga deltagarna i samma grupp (diskussionsgrupp, 18-25) beskriver att de har upplevt förväntningar i likhet med Helena.

Carina Ja.

Monica Hur tänker du då, varför borde du förlåta, för det låter rätt så grymt?

Carina Jo, för man ska väl förlåta andra människor, hon var väl skadad. Man fick ju bara höra att hon var skadad jämt. Allting var ju så, förståelse för att hon var det.

Monica Var det någon som tyckte, var det dina föräldrar som menade att du skulle "hon kan inte rå för det, hon är skadad"?

Carina Ja, min pappa var mycket sådan.

Monica Din pappa var mycket sådan. Hur tänkte du om det?

Carina Ja, jag tyckte ju att hon var mycket i centrum. Och att hon fick all uppmärksamhet. Att hon glider på ett bananskal, på räkmacka. Jag tyckte det var orättvist. Jag kände mig ändå så pass liten och de såg inte att jag var mobbad för att de var bara uppe i henne. Så känns det för mig. Det har jag svårt att ...

Carina är ambivalent och hennes berättelse exponerar ett dilemma. Carina förstår att fostersystemen haft en svår uppväxt och hon ger uttryck för att hon borde ha förståelse för att hennes fostersystem var besvärlig. Hennes berättelse kan tolkas som att hon har internaliserat värderingar om att man bör vara förstående men hennes känslor av att inte ha blivit sedd tar överhanden och istället för förståelse känner hon hat. En känsla som inte är förenlig med hur man bör tänka och känna och som följaktligen, för Carinas del, leder till skuld-känslor. Hennes berättelse demonstrerar att "förståelsen" är relationell i den bemärkelsen att förståelsen är kopplad till och konstrueras i relationen till en specifik person. I relation till sina två fosterbröder beskriver Carina sig själv som förstående. Förståelsen förs alltså inte över från en individ till en annan på ett enkelt sätt. I den här aspekten är förståelsen inte generaliserbar vilket tidigare resonemang implicerat (jämför med Jills och Mimmis resonemang). Både Carina och Helena beskriver sina relationer till fostersyskonen som konfliktfyllda och ingen av dem upplever att de har kunnat leva upp till de förväntningar som har ställts på dem.

I följande avsnitt beskriver Matilda (fokusgrupp, 18-25) sin tolkning av processen att internalisera upplevda förväntningar och hur hon har gjort dem till sina egna förväntningar på sig själv. Matilda har haft många fostersyskon genom åren.

Mamma insåg kanske inte att jag hade problem. När jag var liten så hörde man alltid så här: "Men du har fått en bra barndom, du vet hur du skall uppföra dig" och då visade man alltid sitt nya syskon "Så här skall man göra". Då blev man ju nästan ett hatobjekt för dom - "fröken perfekt".

Indirekt antyder Matildas mamma att det är en skillnad mellan Matilda och hennes fostersyskon, en skillnad som beror på olika erfarenheter. Utifrån sin "bra" barndom ställs högre krav på Matildas uppförande. Matilda berättar vidare:

Men sen så blev det så att jag tog på mig det själv också, ännu mer sen, när man hade hört det, man ville ju vara duktig. Då tog man på sig det ännu mera själv. Då blev man nästan så där exemplarisk ett tag. Och då blev det ännu jobbigare. Men jag var fortfarande väldigt arg inuti, och jag kritiserade mamma och så där.

Matilda ville vara duktig och ansträngde sig för att leva upp till förväntningarna från föräldrarna och i hennes berättelse finns en bild av sig själv som förebild för fostersyskonen.

Hon som jag körde till psykologen i fredags. Hon sa: "Jag vill bli som du". Vi är mest tjejer hemma, och jag är den som har bott hemma längst, och jag är deras idol då, så man måste uppföra sig bra då.

Matilda beskriver en process där hon integrerar förväntningarna från sina föräldrar och fostersyskon, och gör dem till sina egna, hon generaliserar dem och positionerar sig själv som aktiv ("jag tog på mig det själv") i konstruktionen av den duktiga storasystemet vilket blir en position genom vilken hon förstår sig själv och som hon måste leva upp till. Becker (1960) argumenterar för att engagemang blir befästa över tid eftersom det blir för dyrt för människor att dra sig ur dem. Enligt Finch och Mason (1993) blir en del människor materiellt och moraliskt engagerade i särskilda sätt att agera i relation till specifika andra personer i deras familj och släkt, och att dra sig undan skulle innebära materiella och moraliska risker för t.ex. en persons rykte. Det ackumulerade engagemanget känns ofta väldigt starkt eftersom det har utvecklats genom en persons egna val, handlingar och beslut, snarare än om det hade blivit påtvingat från utsidan. Matilda tillskriver sig själv viss makt och hon presenterar sig själv som en person med ett visst handlingsutrymme att bestämma hur hon skulle agera i enlighet med tidigare förvänt-

ningar. En komplex process tillika en ambivalent position där interaktionen mellan Matilda och omgivningen framträder. Hon beskriver sig själv som en aktör som är delaktig i formandet av sig själv och sitt engagemang, vilket emellertid sker inom ramen för omgivningens förväntningar. Matilda beskriver sig själv som en förebild och att hon har ett moraliskt rykte att leva upp till.

De fåtal unga som ger exempel på att de upplevde förväntningar att uppföra sig på ett speciellt sätt eller att vara förstående, har till viss del upplevt det som en negativ förväntan. Carina och Helena kunde inte leva upp till förväntningarna medan Matilda beskriver att hon formade sig själv i enlighet med dem. I alla tre beskrivningarna finns en jämförelse mellan de unga och deras fostersyskon. I förhållande till fostersyskonen bedöms de egna barnen ha bättre förutsättningar vilket ställer krav.

Då den ökade förståelsen, utifrån några av de ungas beskrivningar, framträder som en viktig moralisk värdering i familjehemskontexten blir det av intresse att närmare studera hur Carina, Helena och Jessica, vilka beskriver att de inte har varit förstående gentemot sina fostersyskon, förhåller sig i detta avseende. Carina positionerar sig själv som "inte engagerad" i sin fostersyster, det vill säga att hon i vissa sammanhang inte kände förståelse för henne utan istället hatade henne. Carinas resonemang är emellertid till stor del moraliskt på så sätt att hon reflekterar över sina känslor och sitt agerande i relation till förståelsen. Enligt min tolkning använder sig Carina av olika ursäkter för att försöka legitimera sina "omoraliska känslor". Finch och Mason (1993) hävdar att människor strävar efter legitimitet och att detta är av betydelse i förhandlingar för att det associeras med moraliskt värde och identitet. De har studerat om och hur en del människor på ett legitimt sätt kan undvika att bli engagerade och hur legitimitet konstrueras. De frågar sig om icke-engagemang sanktioneras under vissa förhållanden men inte andra eller för vissa människor men inte andra? Begreppet förmåga (eller oförmåga) att ge hjälp framträder som viktigt i konstruktionen av ett rättfärdigande av sina egna handlingar. Det finns olika sätt att skapa legitimitet. Med utgångspunkt i bilden av familjehemmet som "den goda familjen" och dess medlemmar som engagerade individer blir det intressant att analysera huruvida de unga i familjehemmet använder sig av legitima ursäkter vid intervjutillfället för att inte ta ansvar eller att inte vara förstående.

Att positionera någon annan som omoralisk är ett sätt att själv försöka framstå som moralisk, alternativt ett sätt att legitimera sitt handlande (Finch & Mason, 1993), vilket Carina gör genom att beskriva sina föräldrars svek då de inte uppmärksammade hennes behov. Både Carina och Helen framställer sina fostersyskon som omoraliska genom att beskriva hur besvärliga de var. Carina upplever att hon själv var i behov av föräldrarnas omsorger och hon framhåller att hon kände sig liten, att även hon var ett barn. Att

positionera sig som behövande, som ett barn i behov av sina föräldrars omsorg, kan också tolkas som ett försök att legitimera att man inte är förstående genom att demonstrera oförmåga. Carina resonerar kring sina icke-moraliska känslor och menar att hon inte borde känna på det här viset eftersom det inte är förenligt med de aktuella värderingar som hon trots allt verkar ha.

Jessica är en av ungdomarna i mellangruppen som liksom Carina uttrycker att hon inte alltid betar sig i enlighet med normen - att vara förstående.

Jessica Jag vet att jag ska vara snällare mot dem men det är jag inte. Jag vet att jag ska vara det för de har haft det så jobbigt och så där men jag kan inte låta bli ...
(diskussionsgrupp, 15-17)

Jessica positionerar sig själv som omoralisk vilket hon även verkar vara nöjd med. Hon säger att hon vet att hon borde vara snällare mot (läs mer engagerad i) fostersyskonen men att hon inte är det och hon uttrycker också att hon är ovillig att vara det. Inte i relation till att hon är barn och ansvarsbefriad utan just därför att hon "inte kan låta bli". Jessica intar en i vårt empiriska material ovanlig ställning. En närmare studie av Jessicas berättelse visar att hon varit med om en traumatisk händelse där ett av hennes fostersyskon knivhotat medlemmar i hennes familj. Jessicas beskrivning av fosterbroderns omoraliska agerande ger oss därför en förståelse för hennes ovilja att "vara snällare" mot honom och kan tolkas som ett försök att legitimera hennes förhållningssätt inför oss men även inför sig själv.

Carina, Helena och Jessica förhåller sig till de moraliska värderingar som är normgivande i deras respektive familjer och som innebär att man ska vara förstående gentemot fostersyskonet. På olika sätt förefaller de sträva efter att skapa legitimitet. Enligt Forrester, (2002) positionerar sig barn från tidig ålder på ett sätt som han/hon uppfattar som passande i den aktuella kulturen och den aktuella relationen. Några av positionerna betraktas av barnet som oönskade och kommer att motarbetas medan andra kommer att tas emot. En tolkning av de unga kvinnornas berättelser är att de uppfattar att det är passande att vara förstående men att de motarbetar den förstående positionen. De förhåller sig till den men den är för deras vidkommande ibland oönskad och svår att leva upp till. Carina demonstrerar genom sin berättelse att det till viss del sker öppna förhandlingar i hennes familj om hur man bör tänka. Hennes upplevelse indikerar att det kan vara svårt för barn att i förhandlingar med föräldrar hävda eller legitimera sin brist på förståelse för fostersyskonets situation och det är svårt att legitimera sina egna ställningstaganden utan att framstå som omoralisk, kanske framförallt i sina egna

ögon. Finch och Mason (1993) menar att legitimitet spelar roll och att människor strävar efter det i förhandlingar med anledning av dess koppling till moraliskt värde och identitet. Carina, Helena och Jessica åskådliggör att de uppfattar att förståelsen är en, i deras sammanhang, moralisk norm vilken de bör förhålla sig till men att de inte lyckas med detta fullt ut, vilket får betydelse för hur de uppfattar sig själva. I sitt sammanhang framstår de unga kvinnorna i sina egna ögon som omoraliska. De moraliska värderingarna som existerar i familjehemmen får på sätt betydelse för hur de unga uppfattar och formar bilder av sig själva.

”Disktrasan anfaller”

Tidigare studier har visat att könsaspekten är av betydelse för utformningen av relationen mellan biologiska syskon. Flickor som haft positionen som äldst i en syskonskara tar ofta ett stort ansvar för yngre syskon och fler ”storasystrar” än ”storebröder” berättar om att de har tagit ett ansvar för småsyskon vilket har hindrat dem från att umgås med kamrater (Dunn, 1985). Även flickor med funktionshindrade syskon tar i större utsträckning ansvar för både yngre och äldre funktionshindrade bröder och systrar än pojkar med handikappade syskon (Powell & Gallagher, 1996). Larsson Sjöberg (2000) har, utifrån ett barnperspektiv, studerat barn som lever med åtskilda föräldrar och de förhandlingar varigenom barnets familj konstitueras. Flickorna i studien framstår som viktiga aktörer i familjesystemets samspelsdynamik. De kan betraktas som moderna nätverksbyggare. För pojkarna framträder ett annat mönster där de individuella projekten är tydligare. Deras roll i det känslomässiga samspelet är mindre tydligt. Könskillnader är delvis beroende av olika sociala och kulturella föreställningar om vad kvinnor/flickor och män/pojkar gör och är bra på att göra. Kvinnors omsorgsgivande har varit tema i många texter och kvinnor anses ofta ha en medfödd begåvning att utöva omsorg (Morgan, 1996). Frågan inställer sig huruvida det finns könade föreställningar om pojkars respektive flickors engagemang/ansvarstagande i familjehemmen? Hur beskriver pojkarna respektive flickorna sina respektive engagemang? Vilka föreställningar finns kopplade till att vara flicka respektive pojke i familjehemskontexten?

I gruppdiskussionerna och intervjuerna är flickorna mer orienterade mot omsorg och ansvar. De beskriver i högre grad att de i praktiken engagerade sig i sina fostersyskon medan pojkarna i högre utsträckning beskriver en orientering mot miljöer utanför familjen. De här resultaten kan jämföras med Halldéns (1999) studie i vilken flickor i större utsträckning än pojkar framhöll just *omsorgsgivande* som en viktig aktivitet. Då flickor fick berätta

om sin framtida familj, blev omsorgsgivande och ansvar för barn ett framträdande tema, vilket i pojkarnas berättelser i stort sett var frånvarande. De individuella intervjuerna och diskussionsgrupperna har gett en möjlighet att närmare studera deltagarnas presentationer av sig själva och sina familjer jämfört med hur de beskriver att de engagerar sig. Följande dialog är hämtad från intervjun med Karl och i beskrivningen framträder Karls föreställning om sig själv i förhållandet till ansvarstagandet om fostersyskonen, i jämförelse med föreställningen om hans systers ansvarstagande, som uttalat könad.

Karl Hela familjen måste hjälpas åt i dessa uppdrag Annars går det inte.

Monica Hur tar ni barn ansvar i de situationerna? Hur hjälps ni åt? Vad gör ni?

Karl Ger dem mat, byter blöjor och så. Med "Lilleman" hjälpte min lillasyster till mycket. Hon tycker det är jättekul med en liten bebis. Hon är 12 år. Hon matade honom och bytte blöjor och skötte honom. Hjälpte mamma ... det var mest hon som hjälpte till av oss barn. Det var en tjejejeje.

Tidigare har Karl beskrivit att han själv hjälper till med bl.a. gräsklippning, en traditionellt manlig syssla. Det som är intressant är Karls sätt att berätta om engagemanget i förhållande till ansvarstagandet i vardagen. I början av citatet beskriver Karl att hela familjen måste hjälpa till i familjehemsuppdraget. I beskrivningen av vad som faktiskt görs i familjen framkommer att det var hans syster som hjälpte till. Uppgifterna var av den arten att det föll sig mer naturligt för en flicka att ta itu med dem, menar Karl. Att vara man framstår som en legitimitet för att inte ta del i den praktiska vården av fosterbrodern. Om vi vänder på resonemanget framträder den kulturellt konstruerade skillnaden mellan att vara man respektive kvinna. Att vara flicka/kvinna skulle aldrig kunna användas i betydelsen av en legitim ursäkt att inte ta hand om ett fostersyskon. En flicka/kvinna behöver använda sig av andra ursäkter för att skapa legitimitet att undandra sig ett ansvarstagande. Förväntningsstrukturen är i den här betydelsen könad, omsorg är en uppgift för flickor och kön går i det här fallet före ålder. Karls syster är flera år yngre än Karl vilket, om barnen hade varit av samma kön kanske hade inneburit att det äldsta syskonet hade tagit det största ansvaret, vilket naturligtvis inte alltid är fallet. I likhet med Karls beskrivning av sin systers omsorgsgivande så beskriver även andra av deltagarna i studien hur pojkarna och flickorna i familjerna förhåller sig på olika sätt. Ellen (fokusgrupp, 18-25) beskriver hur hennes bror har hanterat familjehemsuppdraget:

Nu var ju jag ganska gammal också. Jag vet min bror, han var 13 år då. Han har alltid gillat att vara i garaget och när Tommy kom, en ”jobbig unge”, då gick han ut i garaget och satt där och grejade. Han har alltid haft den fristaden.

Matilda har vuxit upp i ett hem med många fosterbarn och man kan ana att hushållsarbetet har varit omfattande med anledning av detta. Så här beskriver hon sitt ansvarstagande i hushållet i förhållande till sina bröders:

Det blir ju gradvis att man tar på sig mer och mer ansvar. Och det var väl inte förrän jag åkte utomlands, då kom mamma på att: ”Det här har hon gjort!”, för då saknade de helt plötsligt någon som satte på diskmaskinen så fort den var full eller gick ut med soporna eller så vidare. Sådant som bröder gärna avstår ifrån, för det är ju jobbigt att ta i en disktrasa, den kan ju anfalla en. De gjorde mycket grejer ute men det märktes aldrig inne. Det blev så när jag åkte utomlands. Då skrev mamma ett brev och frågade: ”Vem organiserar allt i jul?” Det var jag som hade sett till att allt blev gjort.

Matilda generaliserar över att hennes bröder inte har ägnat sig åt hushållsarbete eller har hjälpt till hemma, det är naturligt och inget annat var att vänta. Hennes position som den som skötte en stor del av de vardagliga sysslorna var inte uppmärksammas förrän hon inte längre utförde dem. Att Matilda skulle göra det som hon gjorde togs för givet. Det finns emellertid en antydning till ironi i Matildas beskrivning och man kan ana ett ifrågasättande av det självklara i de traditionella könsrollerna. Fler av deltagarna beskriver att pojkar/män är mer orienterade mot aktiviteter utanför hemmet och de individuella projekten är tydligare i pojkarnas/männens beskrivningar (jämför med Larsson Sjöbergs, 2000 och Halldén, 2001).

Erik Jag sätter ju inte fosterbarnen i första hand, före t.ex. min idrott eller kompisar eller något sådant, utan jag hjälper till så gott det går.

Erik (individuellt intervju) prioriterar sina egna intressen framför engagemanget i fostersyskonen. I tidigare avsnitt beskrevs hur några unga kvinnor (Mimmi, Jill och Karin) prioriterar fostersyskonens behov framför sina egna. Liknande prioriteringar framkommer inte i någon av pojkarnas/männens beskrivningar. Det finns emellertid en del flickor som i likhet med killarna prioriterar egna aktiviteter.

Karl och Erik (individuella intervjuer) beskrev båda att de är aktiva i familjehemsuppdraget, att de är engagerade och delaktiga i vården om sina fostersyskon. När de beskrev *hur* de engagerar sig framkommer däremot att båda tillbringar större delen av sin tid borta från familjen. De är i ett skede i livet då det är naturligt att tillbringa mycket tid tillsammans med jämnåriga men deras sätt att tala om sina engagemang för fostersyskonen ledde oss intervjuare till föreställningen att de också var närvarande i sina respektive familjer och att de tog ett stort praktiskt ansvar. Genomgående under intervjun betonade Erik sig själv, sin mamma och pappa i relation till familjehemsuppdraget som "vi". Det är "vi" som är engagerade och det är "vi" som gemensamt tar ansvar. Eriks betoning av att det är "vi" som tar ansvar väcker intresset för att utforska hur Eriks respektive övriga familjemedlemmars engagemang ser ut.

Erik Jag lärde mig dels att ta ansvar, sen lärde jag mig om sjukdomar. Men jag var inte så mycket med honom. Jag är inte hemma så ofta. Jag är en rätt aktiv person. Antingen spelar jag golf, eller så tränar jag eller något sådant. Redan i tidiga åldrar spelade jag mycket fotboll.

Ingrid Så du var mycket hemifrån?

Erik Ja, så det var mamma som fick tampas med dem mest. Mamma och pappa.

/.../

Erik Mamma berättar för oss vad som har hänt. Det är egentligen mamma som berättar hur vi ska göra.

Ingrid Det är hon som står för det övergripande?

Erik Ja och så gör jag och farsan som hon säger.

/.../

Erik Nej, det är mycket. Det är tjtande! Det är malande. Jerry t.ex. han har inte lärt sig att borsta tänderna än. Vi har tjtat på honom i alla år. Varenda kväll så frågar vi "har du borstat tänderna?" och så vänder han och är på väg upp utan att borsta tänderna så det är tjat, det sitter i nu. "Har du tvättat ansiktet och har du borstat tänderna?" det säger vi jämt till honom innan han går upp och då vänder han i trappan och slår igen dörren och tvättar sig och borstar tänderna och går upp. Det är

mycket tjat. Men det är mamma som ser mest för hon är hemma mest.

Erik beskriver en traditionell ansvarsfördelning. Det är hans mamma som engagerar sig i fosterbarnen, hon är hemma på heltid, och det är hennes jobb. I familjehemmen är det ofta mödrarna som sköter hushållet och familjehemsuppdraget (Höjer, 2001). Eriks och Karls betoning av sig själva som delaktiga i uppdraget och deras beskrivning av vad de i praktiken företar sig exponerar en diskrepans mellan bilden av dem själva som aktivt deltagande i familjehemsuppdraget, vilken de förmedlar utåt, och hur de beskriver sitt engagemang i praktiken. Diskrepansen skiljer ut dem från flickorna i studien. I ord och tanke är Karl och Erik närvarande medan de i den beskrivna handlingen snarare kan beskrivas som frånvarande. Det finns inga kvinnliga exempel på det här fenomenet i studien.⁵⁰ De flickor/kvinnor som generellt har beskrivit att de är delaktiga och engagerade (jmf t.ex. med Karins och Jills berättelser), har också beskrivit hur de i vardagen tar ett stort ansvar för sina fostersyskon. De flickor/kvinnor som inte har engagerat sig har beskrivit detsamma på båda nivåerna och i förekommande fall har legitima ursäkter för att inte engagera sig använts. Flickorna/kvinnornas beskrivningar av sitt engagemang i generella termer och av vad de gör i praktiken överensstämmer i högre grad än Karls och Eriks versioner. Båda förmedlar att de är känslomässigt engagerade och när de beskriver att de i vardagen inte aktivt tar ansvar uttrycker de detta som en självklarhet. Deras egen tid och fritid går först. De hjälper till när de kan och på sina egna villkor, vilket de är nöjda med och betecknar som ett tillräckligt stort engagemang. Användandet av legitima ursäkter används inte på samma sätt av pojkarna i studien som av vissa av flickorna/kvinnorna. Flickorna/kvinnorna verkar ta ett större ansvar i praktiken innan de själva betecknar det som stort. I de yngre pojkarnas beskrivningar återfinns inte diskrepansen mellan den generella bilden av deras engagemang och beskrivningen av hur de engagerar sig i praktiken. Diskrepansen i de unga männens (Eriks och Karls) beskrivning kan tolkas genom en jämförelse mellan bilder av mäns omsorgsutövande och den ideologiska sammankopplingen mellan kvinnor och omsorg. Förväntningarna på en man att utöva omsorg är inte lika höga som de är för en kvinna, vilket avspeglar sig i hur de pratar om sina engagemang i generella termer jämfört med hur de beskriver vad de gör i praktiken. I praktiken räcker det för en man att finnas med ibland. Traditionella könsroller synes till viss del reproduceras. Pojkarna/männen förefaller hjälpa till på sina egna villkor medan vissa av

---

⁵⁰ Jämför med Bäck-Wiklunds och Bergstens (1997) studie.

flickorna/kvinnorna identifierar sig med karaktärsdrag knutna till en "normativ femininitet", såsom osjälviskhet, tillgänglighet, lyhördhet och självupppoffring.⁵¹ Förhandlingar, öppna eller slutna, sker i vardagen och härigenom processas vem som gör vad i familjen. I Finch och Masons studie var det oftast kvinnorna som accepterade att åta sig ansvar i slutna förhandlingar (Finch och Mason, 1993). För flickorna/kvinnorna kan det vara svårare att legitimera ett icke-ansvarstagande. Det fanns emellertid flickor i studien som inte var orienterade mot familjen och omsorgen om fostersyskonen och det fanns pojkar som engagerar sig, sambanden är inte enkla. Studien visar även att syskon i samma familj engagerar sig på väldigt olika sätt och i olika utsträckning. Vi har inga beskrivningar i vilka syskon i samma familj har skildrat liknande engagemang. Det är heller inte så att det alltid är den äldsta flickan i familjen som tar störst ansvar. Liksom Finch & Masons (1993) studie tyder min studie på att det inte finns enkla strukturella förklaringar till varför ett visst barn i syskonskaran tar ansvar.

De unga som aktörer i ett sammanhang

I det här kapitlet har dels de ungas föreställningar om hur man ska bete sig i nära relationer dels de ungas bilder av sig själva och familjehemmen analyserats. Det centrala temat är en grupp ungas upplevelser av att de har blivit förstående med innebörden att de har lärt sig att uppmärksamma sina fostersyskons situation och behov. Familjehemmet skildras som en moralisk arena, en kontext där förståelse för andra människors situation värderas högt. I det här sammanhanget vistas de unga. Föräldrar och syskon har stor betydelse för hur de unga bygger upp bilder av sig själva och för deras föreställningsvärld, vilket i sin tur påverkar hur de definierar och tolkar situationer även i andra sammanhang. *Den generaliserade andre* utgörs av internaliserade varseblivningar av andras syn på hur vi ska vara. Vi tolkar andras förväntningar på oss själva och under vår uppväxt internaliserar vi varseblivna förväntningar från vår omgivning, på hur vi ska vara, i vårt "Me" (Mead, 1934/1976).⁵² Följaktligen kan familjehemmet förstås som en kontext vari barnen och de unga internaliserar vissa föreställningar och gör dem

---

⁵¹ Jämför med Ambjörnsson (2004).

⁵² Successivt lär sig barnet att se på sin omgivning med andras perspektiv.

De attityder som organiseras i jaget utgör det som Mead (1934/1976) kallar "me". "Me" är personens uppfattning om sin personlighet och innehåller tidigare erfarenheter av "olika roller, situationer, andra individer och sociala värderingar" Jaget innefattas också av det som Mead kallar "I", vilket är individens respons på varseblivningen av andras åsikter. "I" är den del av jaget som reagerar i nuet, den kreativa och spontana delen.

till sina egna och till en del av bilden av sig själv. Detta övertagande framträder däremot inte utifrån deltagarnas beskrivningar som ett passivt övertagande av normer och värderingar utan här är relationer, i synnerhet till fostersyskonen, och händelser i det vardagliga livet av stor betydelse.

Fostersyskonens situation är av betydelse för flera av de ungas resomång och meningsskapande. Mötet med ett barn, eller flera, som har fått uthärda svårigheter och separationer har inneburit att många har tillägnat sig en kunskap och att de reflekterar över både sin egen situation i förhållande till fostersyskonens men även över moraliska frågor – hur man bör tänka i ett specifikt sammanhang och hur man bör behandla andra människor och då framförallt sina fostersyskon. I de ungas reflekterande får förståelsen mening i förhållande till fostersyskonen. Det handlar om ett samspel mellan två eller flera personer, i vilket förhandlas hur man ska bete sig och tänka. Förståelsen kan relateras till en person som man har en nära relation till och den blir på så sätt konkret. Om man har vuxit upp tillsammans med ett fostersyskon vars föräldrar t.ex. gång på gång sviker genom att inte dyka upp när de lovat att komma och hälsa på konfronteras barnen med konkreta situationer och de får ta del av sina fostersyskons känslor och reaktioner. Flera av de unga menar att spelet med fostersyskonen inbjuder till reflektion kring människors olika situationer och behov.

På olika sätt förmedlar de unga sina upplevelser och de framträder som aktiva i skapandet av mening i sitt sammanhang. Andersson (2001) skriver att "barn är aktiva subjekt i konstruktionen av sina sociala liv, inte bara passiva objekt för sociala strukturer och processer". Halldén skildrar barn som "kapabla personer involverade i en socialisationsprocess, som inte verkar på dem utan *via* dem" (1994:104). Formandet av värderingar i familjesammanhanget kan följaktligen inte förstås i termer av en passiv socialisering där barnen utan vidare internaliserar vuxnas normer och värderingar utan som en samspeletsprocess där barnen i familjen också är delaktiga i formandet av densamma. Detta resultat kan jämföras med en brittisk studie där Thomson och Holland (2002) har studerat de moraliska landskap inom vilka unga människor i åldrarna 11-16 år lever. Fokus var bland annat på hur unga själva förstår processen av moralisk utveckling och på den roll som värderingar spelar i processer av hur identiteten formas. En av slutsatserna var att unga människor har sofistikerade värderingssystem och att de är djupt engagerade i det känslomässiga och etiska arbetet vilket innefattas i konstruktionen av deras identiteter och liv.

I studien tillskriver sig de unga själva en position som aktörer delaktiga i formandet av föreställningar kring hur man ska reflektera och bete sig i relation till andra människor i allmänhet och till fostersyskonen i synnerhet. Företrädesvis lokaliserar de formandet av värderingarna till sig själva och relationen till fostersyskonen. Kontexten gör sig däremot implicit påmind

och omsorgsuppdragets karaktär återspeglar sig i de ungas svar. Föreställningen om ”den goda familjen” är i samhället i stort en tankefigur med betydande genomslagskraft hos såväl barn som vuxna och inom familjehemsvården är den helt central (Sallnäs, 2003; Höjer, 2001).

För att kunna tillgodose behoven hos de barn som placeras förväntas fosterfamiljen kunna erbjuda ’god vård och fostran’. Fosterföräldrar skall därför själva leva ett sådant liv att detta blir möjligt, vilket innebär att de söks bland par som lever just ett stabilt och tryggt liv, där det också finns ett ’överskott’ av kärlek och värme, som kan komma ett behovande barn till godo.” (Höjer, 2001:15)

Det finns alltså förväntningar på de ungas familjer att kunna erbjuda fostersyskonen ”god vård och fostran” och det är en del av familjens uppdrag. Notera att det står att förväntningarna gäller *familjen*, i vilken även barnen ingår. Även namnet familjehem implicerar att också barnen i familjen förväntas delta i omsorgsuppdraget, vilket emellertid är ett förhållande som inte uttrycks explicit. De unga har sällan kontakt med socialsekreteraren/familjehemssekreteraren, vilket de flesta också är nöjda med. Att från socialtjänstens sida uttala förväntningar på barnen i familjen skulle innebära att belasta dem ett ansvar vilket strider mot föreställningen om barn som ansvarsbefriade. Samtidigt är det rimligt att anta att socialsekreteraren/familjehemssekreteraren förväntar sig att barnen i familjen ska bete sig i enlighet med uppdraget där omsorgen om fosterbarnet har en framträdande roll. Det ingår så att säga i uppdragets karaktär. Det är även rimligt att anta att föräldrarna har förväntningar (uttalade eller outtalade) på att deras barn ska agera i enlighet med uppdragets karaktär. I det officiella familjehemsuppdraget ligger följaktligen implicit en förväntan att även barnen i familjen bör agera på ett sätt som är förenligt med fostersyskonens bästa, d.v.s. utifrån ett socialt ansvarstagande. Med utgångspunkt i den här bilden kan vi anta att familjehemmet är en kontext i vilken det existerar mer eller mindre uttalade förväntningar på att man ska vara engagerad och förståelsen framstår som ett moraliskt imperativ, en norm vilken barnen i familjen behöver förhålla sig till, vilket också flera i studien gör. Förståelsen kan beskrivas som en kulturellt formad mening eller ett familjekollektivt medvetande, genom vilken de unga betraktar och organiserar sina föreställningar om sig själva och andra. De presenterar sig själva som moraliska aktörer och många av dem uttrycker att de i stort är nöjda med sin moraliska position och att det är just den som är vinsten med erfarenheten att växa upp tillsammans med fostersyskon. Att inte bete sig i enlighet med normen får konsekvenser för hur man betraktar sig själv, d.v.s. att inte vara

förstående i familjehemskontexten kan innebära att man både positioneras av andra men även att man positionerar sig själv som omoralisk.

I min studie framträder hur de unga reflekterar över sina positioner, sig själva och sina respektive familjers värderingar om hur man bör relatera till andra människor. Med syfte att förstå sin omvärld skapar de unga kontinuerligt tolkningar och mening, i interaktion med varandra. De reflekterar över vilka handlingar som bör följas på en viss händelse. På så sätt formas deras förståelse av normer, förväntningar och hur de ska agera i relation till specifika andra. Detta innebär att de unga är inbegripna i en reflexiv process varigenom de skapar sina personliga meningar i sina olika sammanhang.

Kapitel 8

Det reflexiva syskonskapet

Avhandlingen bygger på ett omfattande empiriskt material insamlat med hjälp av olika metoder; enkät, fokusgrupper, diskussionsgrupper och individuella djupintervjuer. Fokusgrupperna med fosterföräldrarnas egna barn utgjorde starten för att, i den nya barndomssociologins anda, fånga in barnens egna synpunkter och upplevelser. Denna information tillsammans med expertkommentarer från praktiker på fältet samt projektgruppens egna idéer och kunskaper blev sedan vägledande för det fortsatta insamlandet av det empiriska materialet. Blandningen av metoder visade sig givande, den gav rikhaltig information om de teman vi studerade samtidigt som de olika metoderna visade sig ge olika typer av information. I fokusgrupperna skapades konsensus om vad man varit med om. De unga jämförde sig med varandra och återberättade liknande erfarenheter och upplevelser. Det var en rik flora av upplevelser som förmedlades vilket också bekräftades i diskussionsgrupperna i vilka vissa utvalda teman diskuterades. Interaktionen mellan gruppmedlemmarna mot en gemensam erfarenhet gav upphov till reflektioner och klargöranden av vad de unga varit med om. Diskussionsgrupperna ger i jämförelse med fokusgrupperna fördjupad kunskap om deltagarnas personliga upplevelser och erfarenheter. Enkäten ger en överblick över respondenternas förhållanden och erfarenheter, med de begränsningar i generaliserbarhet som redovisats tidigare. Det är dock viktigt att notera att de öppna frågorna var lockande för flertalet respondenter och svaren har också använts för att analysera hur de unga själva formulerar sig kring olika teman. I de individuella intervjuerna tas ytterligare ett steg i reflektionen över den egna uppväxten, samtidigt ges också intervjuaren möjlighet att följa upp och fördjupa de teman som behandlas. Genom en blandning av metoder skapas fokusering, mångfald och fördjupning och fram träder en komplex bild av vad det innebär att växa upp med fostersyskon.

Familjehemmen är barnens uppväxtmiljö, de erbjuder en sammansatt blandning av att vara *traditionella*, med avseende på inre arbetsdelning och livsstil, och samtidigt, genom det offentliga ansvaret och uppdraget som familjehem, utmanas de traditionella könsrollerna och familjen antar

moderna, eller senmoderna drag. En del fäder blir delaktiga på ett sätt som de inte varit i relation till sina biologiska barn. Det offentliga uppdraget och ansvaret ställer föräldraskapet på sin spets. Den samtida familjen framställs ofta som en förhandlingsfamilj där även barnen är involverade, i familjehemmet snävas ramarna åt och förhandlingarna antar nya former. Fosterbarnen som ofta har speciella behov och anses av föräldrarna behöva klara regler. De biologiska barnen måste då ofta finna egna strategier att bli delaktiga, i ord såväl som i handling, och deras kunskaper om för barn okända världar vidgas liksom deras syn på sig själva. Om detta handlar ”det reflexiva syskonskapet”!

Delaktighet

Centralt för analysen har varit de ungas upplevelser av sin *delaktighet* i relationsskapandet, d.v.s. på vilka sätt de är inblandade i och medskapare av livet i familjen och av familjekulturen. Att betrakta barn och unga som sociala aktörer delaktiga i ett sammanhang som verkar *via* dem har varit en utgångspunkt i studien. Flera av de unga har framträtt som *inkännande aktörer* som sätter sig in i sina fostersyskons men även sina föräldrars situation. De reflekterar över tidigare erfarenheter, föreställningar om hur man ska bete sig, känslor och funderingar kring vad ett visst sätt att agera kan leda till. Flera av dem tänker igenom och planerar sin delaktighet i utformningen av relationen mellan sig själva, sina fostersyskon och föräldrar och de bidrar till dynamiken i familjen. Många av de unga tar på sig ett eget ansvar för sina fostersyskon både i hemmet och på arenor där föräldrarna inte är med eller har tillträde, såsom i skolan och bland vänner. I det senare fallet lämnas de unga ofta ensamma med ett ansvarstagande som är av stor betydelse för fostersyskonens välbefinnande, då en stor del av barns och ungas tid tillbringas bland vänner.

Det finns inga på förhand bestämda sätt hur fosterföräldrarnas barn ska agera i familjehemskontexten. Genom formandet av relationer till fostersyskon och föräldrar i det dagliga livet blir de unga delaktiga i det officiella uppdraget, som föräldrarna har åtagit sig. Utformningen av de ungas engagemang förhandlas fram i relation till fostersyskonen och föräldrarna och kan beskrivas som *relationellt*.

Detta innebär dock inte att de unga har ett obegränsat handlingsutrymme utan reflexionen är också *situationsbunden*. I flera av de ungas beskrivningar framträder en moralisk dimension om att man bör förhålla sig på ett visst sätt. I förhandlingarna och reflektionen involveras värderingar och föreställningar om relationer i förhållande till familjehemskontexten.

Familjehemmet som arena

Vi bär alla på olika föreställningar om vad familj är och vad familjen betyder för oss. Bilder av familjen vävs samman med våra erfarenheter av våra egna familjer och relationerna till syskon och föräldrar men även av våra erfarenheter av andras familjer och relationer inom dessa. De unga i studien har vuxit upp tillsammans med fostersyskon som i olika skeden av livet och av olika anledningar har tvingats att lämna sina ursprungsfamiljer. Familjehemmen bedöms och förväntas kunna utgöra en stabil och trygg uppväxtmiljö för fosterbarnen.

För att förstå sin omvärld skapar de unga kontinuerligt tolkningar och mening, i interaktion med andra. I denna process reflekterar de över sitt sammanhang och vilka handlingar som bör följa på en viss händelse i förhållande till en specifik person och i en specifik kontext. På så sätt formas barnens förståelse av normer, förväntningar och hur man ska agera. Detta innebär alltså inte att barnet internaliserar vuxnas föreställningar som om de vore desamma för alla utan innebär en reflexiv process i vilka de unga skapar sina personliga meningar i olika sammanhang, som t.ex. skolan, familjen och bland vänner. I sin självbild internaliserar de unga andras bilder av sig själva. De tolkar upplevda förväntningar och gör dem till förväntningar på sig själva. I dessa processer framstår föreställningen om det goda familjehemmet som betydelsefull när de unga beskriver sina erfarenheter och presenterar sig själva i forskningsprojektet. Familjehemsvården omgärdas av moraliska imperativ och föreställningen om "den goda familjen" är av central betydelse. Att ingå i familjehemmet innebär implicita förväntningar på de biologiska barnen i familjehemmen, i vilka uppdragets art är av betydelse.

Ur empirin växer bilden fram av en familj där förståelsen för andra spelar en central roll för de förhandlingar som äger rum. Många av de ungas beskrivningar visar att det vedertagna sättet att agera gentemot andra människor är genom att hjälpa andra, visa förståelse, hänsyn och att vara tolerant. Några gruppdeltagare skiljde ut sin familj i jämförelse med andra familjer och "familjehemmet" framträdde som en moralisk arena inom vilken de själva har format specifika föreställningar om hur man bör bete sig i relation till andra människor. Förståelsen och hänsynstagandet för fostersyskonens behov framträder som en väsentlig del av denna vedertagna handlingsrepertoar för flera av de unga i studien och de beskriver sig själva i termer av att de är förstående, toleranta och hänsynstagande. Det är viktigt att påpeka att en andel av respondenterna betonade att deras familj var som vilken familj som helst, de skiljde inte ut familjen från andra och fostersyskonet beskrevs i termer av ett vanligt/riktigt syskon.

Ytterligare några av de unga gör motstånd mot föreställningen att de ska vara förstående och hänsynstagande. De beskriver sina erfarenheter i negativa termer och de ger uttryck för att de inte har upplevt sig själva som förhandlingsparter. Vissa familjehem utgör sammanhang där moraliska ställningstaganden kring engagemang i andra människor synes vara av stor betydelse för hur de unga formar bilder av sig själva. För att kunna förhandla om t.ex. mer uppmärksamhet blir barnen tvungna att visa att de har jämförbara problem/behov med fostersyskonen eftersom de annars riskerar att framstå som omoraliska.

Förhandlingsfamilj?

Tillsammans förhandlar familjemedlemmarna fram vardagsrutiner i vilka ingår vem som gör vad men även betydelsen av detta. I förhandlingsprocesserna har de olika parterna i familjen olika rang och barnens förhandlingsutrymme är ofta mindre än föräldrarnas. I familjehemmet bestämmer de vuxna om familjen ska ta emot ett fosterbarn. I några familjer upplever de egna barnen att de har haft en möjlighet att påverka beslutet men i flertalet familjer har barnen inte haft något att säga till om i frågan. Med stigande ålder får barnen mer att säga till om medan de små barnen i princip inte har någon talan alls. De vuxnas makt kan, i det här avseendet, beskrivas som total och barnens förhandlingsutrymme är litet och i vissa fall obefintligt. Det här förhållandet råder med stor sannolikhet i familjer i allmänhet och barn inbegrips sällan i förhandlingar om huruvida familjen ska skaffa ett syskon till eller inte.

Föreställningen om barn som moraliskt ansvarsbefriade uppenbarar sig i förhållandet mellan barnen i familjehemmet och socialtjänstens personal. De unga har ingen kontakt med socialsekreterare/familjehemssekreterare och de ges inget ansvar. I förhållande till socialsekreterare/familjehemssekreterare betraktas barnen i familjehemmen inte som förhandlingsparter vilket de flesta unga är nöjda med. De unga i studien begränsas i sin handlingsrepertoar genom att de har lite att säga till om gällande placeringens formella kriterier och utformningen av vården i familjehemmet medan flera i praktiken tar på sig ett ansvar för sina fostersyskon som ofta har särskilda behov.

När de unga upplever sig vara en förhandlingspart genom att de har möjlighet att påverka sin situation själva, upplevs barndomen i familjehemmet som mer positiv. Det upplevs som viktigt att kunna påverka tiden och uppmärksamheten från föräldrarna och att själv välja om man ska ta ansvar och på vilket sätt. Föreställningen att de egna barnen inte ska belastas med ansvar för sina fostersyskon leder i vissa fall till uteblivna öppna förhand-

lingar mellan föräldrarna och barnen kring hur de ska engagera sig i sina fostersyskon. Istället förhandlas utformningen av engagemanget fram i relationen mellan de unga och deras fostersyskon, och ibland tar de unga på sig ett eget ansvar.

Ett spänningsförhållande mellan två synsätt på barn framträder i studien: Å ena sidan barnet vars individualitet och kompetens betonas, å andra sidan det sårbara barnet som inte bör belastas ett alltför stort ansvar. De unga i studien beskriver sig själva i termer av både och. Utformningen av studien visar att unga i olika åldrar betraktar sin situation på olika sätt. En tendens är att de yngre är mer positiva till sina erfarenheter av att växa upp med fostersyskon när de beskriver vardagen. I diskussionerna och i intervjuerna fokuserar de på relationerna mellan sig själva och sina fostersyskon och de reflekterar i lägre grad över relation till sina föräldrar. De äldre deltagarna är positiva och reflekterande vad gäller de värderingar och egenskaper som de beskriver att de har tillägnat sig men mer negativa när de beskriver att de tog ett alltför stort ansvar och att vardagen ibland var kaotisk. De har ett annat perspektiv och blickar tillbaka på sin uppväxt. De äldre deltagarna har i högre grad internaliserat föreställningen om det ansvarsbefriade och sårbara barnet, än de yngre deltagarna. De är mer reflekterande och har och en annan förmåga att uttrycka sina upplevelser. Allteftersom de unga gör nya erfarenheter ökar reflexiviteten och på ett sätt möjligheten att förhandla om sin egen position i familjen. Successivt innebär också en ökad reflexivitet att barnen i familjen i högre grad reflekterar kring de föreställningar och värderingar som råder i familjen och alternativen hur man bör agera kan härigenom minska. Barn och unga i olika åldrar har på så sätt olika utgångslägen i de förhandlingar som äger rum i familjen.

Flickor och pojkar

De ungas beskrivningar är könsspecifika. Flickorna/kvinnorna beskriver i högre grad en orientering mot hemmet och relationsskapandet i familjen medan de individuella projekten är tydligare i pojkarna/männens beskrivningar.⁵³ Här är med största sannolikhet upplevda förväntningar på pojkar och flickor av betydelse. Flickorna verkar i högre grad identifiera sig med den omsorgsgivande modern medan pojkarna identifierar sig med fadern som inte är lika engagerad i fostersyskonen. Naturligtvis finns undantag.

---

⁵³ I fortsättningen skriver jag enbart pojkar och flickor även om det också handlar om män och kvinnor.

En skillnad mellan flickorna och pojkarna är deras upplevelser av tid och uppmärksamhet från föräldrarna. I enkäten är skillnaden liten mellan hur pojkarna och flickorna svarar på frågan om de får mindre tid med sin mamma respektive med sin pappa, men i grupperna och de individuella intervjuerna är det oftast flickor som beskriver negativa upplevelser av mindre tid och uppmärksamhet. De flickor som upplever att de har fått mindre tid och uppmärksamhet från föräldrarna har inte identifierat sig med den omsorgsgivande modern utan beskriver att de upplevde sig själva som barn och beroende. De identifierade och jämförde sig i högre grad med sina fostersyskon och de upplevde sig själva som sårbara, en position som, enligt de unga, inte bekräftades av föräldrarna. Föräldrarna i dessa familjer har, utifrån barnens perspektiv, haft fokus på fostersyskonen och inte uppmärksammat de egna barnens (döttrarnas) upplevelser. Några av flickorna, som har försökt att förhandla sig till mer tid och uppmärksamhet, bär på skuld-känslor för att de inte har kunnat ha förståelse för att fostersyskonen har haft ett större behov av tid och uppmärksamhet. Pojkarna verkar lyckas förhandla sig till en position som i större utsträckning är fri från jämförelsen med sina fostersyskon. Att få ett fostersyskon som har särskilda behov verkar ha större inverkan på flickors självbild än på pojkars. Pojkarna presenterar att de har tagit ett eget ökat ansvar för sig själva utan hänvisning till sina fostersyskon och ingen av pojkarna bär på skuldkänslor för att de inte har engagerat sig eller varit förstående. För pojkarna beskrivs det som en rättighet att ägna sig åt sig själv medan detta för en del av flickorna blir en omoralisk position.

Ömsesidig process

Flera av de unga i studien framstår som omsorgsgivare och fokuserar på omsorg och relationer i högre grad än vad teorier om senmoderniteten uttrycker. Engagemanget i fostersyskonet är för många central. Individualiteten avspeglar sig emellertid i barnens uttalanden om moraliskt ansvar. De unga framställer sig som moraliska aktörer i bemärkelsen att de beskriver och förstår sig själva som aktiva i utvecklandet av sina värderingar och sin moraliska position i enlighet med senmodernitetens föreställningar om auktoritetens minskade betydelse. I interaktion med sin omgivning konstruerar de sina värderingar vilka i de ungas beskrivningar inte framstår som pålagda dem utifrån. Värderingarna förhandlas fram i en samspejlsprocess där de unga själva är delaktiga och där fostersyskonens situation är av stor betydelse. Familjehemskontexten kräver emellertid att barnen reflekterar över hur de ska förhålla sig till sina fostersyskon och övriga familjemedlemmar, inte en gång för alla utan i en ständigt pågående

process. I den här processen reflekterar barnen över sig själva i relation till andra familjemedlemmars situation, här vägs tidigare erfarenheter, internaliserade normer och värderingar in och i interaktionen mellan familjemedlemmarna formas familjekulturen.

Det empiriska materialet ger en inblick i barnens delaktighet i de processer i vilka relationerna i familjen formas. Relationerna i familjen måste följaktligen karakteriseras i termer av ett inbördes beroende där familjemedlemmarna är beroende av varandra för hur relationerna och omsorgen i familjehemmen formas. De biologiska barnen i familjehemmen framträder som aktörer i sitt sammanhang och de bidrar till omsorgsuppdragets utformning i en kontext som också utövar inflytande på dem. Jag vill betona att flera av de unga i studien förmedlar en inställning till sin delaktighet i interaktionen som implicerar en ständigt pågående reflekterande process, i vilken de engagerar sig på fullaste allvar. Resultaten av hur de unga agerar skiftar men inga tillvägagångssätt, hur de än ser ut, sker per automatik. Att växa upp med fostersyskon innebär att delta i familjelivet, ge och få omsorg och ständigt reflektera över uttalade eller outtalade moraliska värden – ett reflexivt syskonskap.

Summary

Children as Reflexive Family Members

A study on growing up with foster siblings

When a family becomes a foster family the whole family is influenced, not in the least the natural children, who often take an active part in the fostering assignment. Previously, research about foster carers has been conducted (by Höjer 2001), at the Department of Social Work at Göteborg University and knowledge gained from this project has directed the attention towards their natural children. These children have, in Sweden, not been in focus for researchers nor for social workers. Since 2001, I am involved in a research project, together with Ingrid Höjer and Margareta Bäck-Wiklund, concerning in what ways foster carers natural children are affected by growing up in a foster family.⁵⁴ The intention was to gain knowledge about their everyday life through their own participation, and to make the research questions derive from their experiences. The new perspective on childhood sheds new light on the inner dynamic of the foster family. The purpose of the study is to describe and analyse, from the sons' and daughters' of foster carers own perspective, how they experience growing up in a foster family. The study focuses on the young peoples reflection on their participation in processes through which relationships in the family are shaped. The study follows the sociology of childhood and the young people are considered as social actors participating in interactions, activities and negotiations, which contribute to the construction of their social world. Children's competencies as well as their constraints are explored. The research questions are:

How do sons and daughters of foster carers engage in the care of their foster siblings?

How do sons and daughter of foster carers describe themselves and their positions in the families?

What norms and values are valid in the foster family?

---

⁵⁴ The project is financed by FAS (Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap) och Allmänna Barnhuset.

Swedish foster family care

Approximately 11 500 children and young people lived in a foster home on the first of November 2005 (Socialtjänst 2006:9). There are approximately 8000 foster families in Sweden. Many of these families have more than one natural child and we have estimated the number of foster carers' own children to be about 10 000.

Children can either be taken into care in accordance with parents' consent (SoL) but also according to compulsory legislation (LVU). Children who are placed in foster care have often experienced neglect and/or abuse. They have great needs and they demand a lot of time and attention.

The legislation that regulates foster care in Sweden is strict. If a child lives with someone who is not his or hers parent the carer needs a formal approval from child welfare authorities. They also have to agree to regular inspections. Biological parents have, in most cases, custody of the children even when they are in care. It is rare that foster carers adopt their foster children and adoptions without natural parents' consent do not exist. The foster carers are regarded as "supplementary" parents and the aim is for the foster child to move back to the biological parents. The care is reconsidered every sixth months. In other words: There is no permanency planning in the Swedish welfare system.

The "eternal" character of the relationship between the parents and their natural children exist side by side with the *insecure* relationship between the natural child and the foster child and between the foster child and the parents, the latter being a kind of relationship that can end at any time.

Methods

The study combines a quantitative and a qualitative approach. The study started with *focus groups*, which is a useful method while gaining knowledge of an unexplored field. Children and young adults were invited to participate in the focus groups and we ended up with 17 participants, divided by age in three groups: 9–12 years (seven participants) 13–17 years (six participants) and 18–25 years (four participants). Each group met once, for about two hours. There were two group leaders. The second stage of data gathering was *Discussion groups*. In the end 16 participants joined the groups, which we divided by age into three categories: 11–14 (7 participants), 15–17 (five participants) and 18–25 (four participants). We met each group three times and the sessions lasted for 1 1/2 hours. The experiences from the focus groups had given us directions of what areas mattered for the participants and we prepared the sessions by drawing up semi-structured

questions considering these areas. The sessions were recorded on tape and later transcribed. In all group sessions the participants generously shared their experiences with us, both good and bad. There was though a dominance of the negative aspects, which might be explained by a superior need to talk about the difficulties since it is easier in every day life to talk about positive aspects than negative. Yet again the knowledge obtained from the group sessions formed the basis for a *questionnaire* with 60 questions, which we sent to foster parents. The parents were instructed to pass these questionnaires on to their natural children. The questionnaire was also placed on a web site, available through a homepage at the Department of social work. The address was also out as a link on some popular sites for young people. We received in total 684 answers (out of which 224 were web answers). We have also conducted eight *individual interviews*, four boys/men and four girls/women, in the ages between 12 and 28. The focus of these interviews has been on relationships with kin and the children's and young adults perception of the self.

Results

The children's and young adults' experiences vary to a great extent. Some compare their relationship with their foster sibling to an ordinary sibling relationship or to as being friends. Some take responsibility and care for both their foster siblings' well being as well as for their parents' well being whereas others do not engage in care.

To share your parents with foster siblings

The young people's stories consist of many different experiences with different meanings linked to them, both positive and negative. According to earlier research and to our study a difficult part to deal with when growing up with foster siblings is the loss of one's parents' time and attention (Part 1993; Twigg 1994; Höjer 2001). Children who are placed in foster care have often experienced neglect and/or abuse. They have great needs and they demand a lot of time and attention. The parents have to focus on the foster siblings needs and put a lot of effort into their assignment. Several young persons taking part in the study do not think they have had less time and attention from their parents while a third of the participants experience a loss. Some of them only say that they have had less time, which did not mean so much to them and some say that they understand that the parents have given more time and attention to the foster children. The positive aspects are mostly about increased autonomy and freedom. In some stories

there are negative and positive experiences simultaneously. A loss is at the same time described as a possibility of increased autonomy. The ambivalence shows that there is a matter of tension between what they experience as autonomy and dependence. Some of the participants in the study express a sorrow for losing some of the security parents can provide. At the same time the independence of the adult world is attractive. They want to be independent but they also know they are dependent on their parents. This ambivalence is natural in the teenage years when growing up and the child is supposed to form an independent life. The tension between the vulnerable child and the competent child is part of the dilemma of growing up.

The question of time and attention has brought the analysis to the question of how the young people experience their position in the family. The answers and stories show how they reflect on themselves in relation to other family members and what negotiating processes in the family can look like. In the young people's descriptions it is noticeable how important the feeling of being able to affect their own situation, of being an actor is. The young persons who have negative experiences (in groups and individual interviews mostly girls/women) have often described themselves as powerless, with no possibility of negotiating and influencing their situation. The stories imply that their parents do not acknowledge their conceptions of themselves and their needs. In some cases the relationship to their foster siblings are described in terms of competition. Insecurity as to the position and partaking in the family are conspicuous in these stories.

The process implies a complicated pattern of interaction. The relationship to the foster siblings, parents and also relationships outside the family are of importance when it comes to how the children construct conceptions of themselves and other people and also their position in the family. Through negotiating processes the children obtain different space, within the family system and some of them experience that they have a different position than their foster siblings. In the light of the earlier experiences of the foster siblings a "*hierarchy of needs*" is created in some families and this hierarchy is important as to how time and attention together with parents are perceived and handled. The care of the foster child sometimes seems to be of superior interest and the "*hierarchy of needs*" a system that is taken for granted in the family. This implies that more time and attention for the natural children is a theme, which is not always negotiable.

Some of the participants in the study describe that their feeling of togetherness in the family has been lost and that they have no sense of being a part of it any more. They mean that they have had to step aside when the family became a foster family and they have become uncertain of their own value.

Today some of the children cherish feelings of loss and some of them are critical of growing up in a foster family. Most of the children however do not describe such a situation but describe their experiences in neutral or positive terms. Some of them say that the fact that they have grown up with foster siblings has brought the family members closer together and they emphasize their participation in the family.

Commitment

The growing perspective where children are considered implicated in the forming of relations and the empirical material where several children have taken part in the care of foster siblings help us to understand the caring process. In chapter 6 the young people are looked upon as social agents who in the interaction with others participate in activities and negotiations i.e. in the construction, preserving and changing of their social world. They take part in the creation of social processes and are not only products of them. The analysis has been centred on the children and their stories of how they are committed to and take responsibility for their foster siblings and parents. It also shows in what way they reflect on their implication in relation to the assignment of care given to the foster families. Many of the young people tell us about lot of different ways in which they take an interest in their foster siblings and parents.

Taking care of siblings is not a new phenomenon but one which children have engaged in during all periods of time. To care for siblings is not a specific feature reserved for children who grow up with foster siblings, however do these kinds of engagements take form in a special way. We asked the respondents in the questionnaire to answer if they take responsibility for their foster siblings. 66 percent of the respondents answered that they often or rather often take responsibility for their foster siblings. Nine percent of the children say that they never take responsibility. On a follow up question 65 percent of the respondents' answered that they themselves have decided that they should take responsibility.

We also asked in what ways the respondents take responsibility. This was an open-ended question, which has been categorised into different themes due to the answers. The ways of taking responsibility vary. The stories that some of the children tell are stories of caring relationships where they themselves appear as caregivers in certain situations and ways. Then, I have in mind care in the meaning of Sevenhuijsen's (1993) definition where care is not just the meeting of needs but more the ability to "see" and "hear" needs and taking responsibility for needs. Also the negotiation of how and by whom the needs are to be met. Jennifer Mason (1996) characterizes care as a relational activity where moral, feeling and thought are important com-

ponents. Mason conceptualises the activity of caring for someone and being attentive to someone's needs as *sentient activity*, which refers to thinking and feeling as an activity. For example: noticing or being attuned to other people's needs or organising how these needs are going to be met. It refers to a way of engaging in others. *Sentient activity* may develop into *active sensibility* in which a person comes to feel responsible for and committed to other persons. This perspective directs the attention to the children's agency. In the following presentation I will use the word engagement for these ways of caring. Then I refer to engagements in other people's well being.

There are no guidelines nor is there a consensus of how the natural children of foster carers ought to act. Explicit expectations sometimes exist but often in a non-specific way, for example expectations that the child should have an understanding for the foster child's conditions and that the natural child should be a role model. It is then up to the child to figure out how to act. One can be engaged in many different ways, in different relationships and situations. From several of the young people's accounts one can understand that many of them really make an effort to sense how their foster siblings experience their situations, their feelings and their needs. They are receptive for situations when their foster siblings feel bad or are sad and they describe that they often act in order to alleviate the condition.

To try to change one's parents behaviour towards the foster sibling is one example of engagement. It was especially in the discussion groups where the participants told us about how in certain situations or even quite often they thought that their parents sometimes treated the foster sibling in a way that they themselves did not find proper. In some of these cases they acted upon this thought and told their parents about how they felt in order to persuade them to change their behaviour towards the foster sibling.

To help out in order to make friends is a way of being engaged in the foster siblings well being, typical for the younger group of the participants. This was not always described as a voluntary act but an assignment from parents. As an example, a 12-year-old boy told us that he helps his foster brother, who is the same age as he, with how to behave in order to become more popular among his friends.

Engagement can for some of the children imply, *to treat the foster sibling in a special way*. The foster sibling is someone who needs special care and consideration due to his or her background. The respondents describe how they are being considerate in different ways. One girl says: "*You feel sorry for the foster siblings, so I don't quarrel with them*". Another girl describes that she is being extra cautious not to start picking on them on Sunday and Monday evenings, when the foster children have come back from their biological parents. Then, she says, they are extra vulnerable.

To worry about your foster sibling is also a kind of engagement that many of the children, both in the questionnaire and in the interviews have told us about.⁵⁵ From what they have learnt the foster siblings' experiences and surrounding circumstances do not give any guarantees for a secure future. Worries comprise of suicide, drug addiction, anti social behaviour, that the foster child will have to move away from the family etc.

Yet another kind of engagement is by *calling and treating the foster sibling an ordinary sibling*. A girl wrote in the questionnaire that she behaves like a sibling, which is according to her to show interest in a different way than towards a friend, by behaving this way she thinks she shows that she considers her foster sibling to be an ordinary sibling. Another girl says that she is there for her foster brother, and that she functions as an ordinary sibling, which she thinks, is necessary. In relation to different topics the children have referred to their foster siblings as ordinary siblings. This can of course derive from a feeling or from expectations that this is the way to describe your foster sibling but it can also be part of a judgement that the foster child really needs to feel ordinary. Sometimes this feeling, though, can be ambivalent. One girl says:

I have always considered my foster siblings to be my real siblings even when it has been tough sometimes when I have had to step aside because they demand space. It is sometimes very difficult when one realizes that we have different genes, that is different temperaments, different needs.

When the children refer to their foster siblings as ordinary or real they do not, in many cases, refer to what it is like in every day life or to what ordinary implies, for that matter, but to the thought that being considered an ordinary sibling is the ultimate situation for the foster child.

One way of getting engaged in and showing consideration for one's foster siblings, that several of the young people have told us about, is *to allow the foster child more time and attention with the parents than one demands for oneself or not demanding time for oneself*.

---

⁵⁵ In the questionnaire 34 percent answered that they often or rather often worry about their foster siblings. Girls (42 percent) worry to a larger extend than the boys (21 percent).

A young woman in the questionnaire wrote:

It happens that the foster children are more demanding than “normal” children, which can lead to a situation where the natural children get into a tight corner. They demand a lot of space. Sometimes you need to donate your parent’s attention to them, though I have never experienced that as trying.

Consideration for parents

A number of children and young people describe how they pay attention to their parents’ needs and act according to them. Engagement in relation to parents often implies that the children do not burden their parents with their own problems. One girl said:

“Soon one does not have a mother anymore...my mother does the work of 15 people. She never complains...I get angry with my father because he demands time from my mother. I feel that a lot. I don’t want to take time from my mother, I don’t want to talk to my mother about my problems because I don’t want to make her even more tired.”

The same girl said later on:

“I do not dare to ask my mother if she wants to go shopping with me because then she will feel that she has not had time for me and she will have a bad conscience...You feel as if you want to keep out of the way because it is hard anyway. You feel, a little, as if you are a burden. I do, anyway. Maybe it’s because my mother gets a complex if she does not do 70 things at a time.” (discussion group, 15-17)

This girl, along with several other young persons, describes how she is paying attention to her mother’s needs (they almost exclusively are mothers) and how she takes responsibility for the shaping of the relationship between herself and her mother, by stepping back.

By using Mason’s (1996) concept of *sentient activity* the young people’s descriptions of their responsibility have come to comprise much more than practical care. The analysis also contains the children’s thoughts about their foster siblings’ situation and their own interaction in the family. Several young people see themselves as susceptible agents, they reflect on and form relationships to their foster siblings and parents from their own conditions

and context but also from how they interpret their foster siblings' and parents' situation. Many of their stories hint that they think about and to a certain extent plan their part in forming the relationship between themselves and their foster siblings. Even if some of them say that they are instructed to act in a certain way by their parents they have to consider by themselves how to behave towards the foster sibling in a given situation. The commitment is assessed reflexively in relation to a specific person's earlier experiences, actions and feelings, which show that the shaping of the commitment is negotiated *relationally* and in a specific context.

The descriptions show that the children are involved in processes where the family members depend on each other mutually when it comes to the family of relations and care in the foster family. Consequently it is not only a question of parents taking care of their children in a one-sided process but it is a question of mutual interaction. The result of these negotiations varies and there is no consensus as to the young people's construction of how a child in a certain age should engage in caring activities. The young people are involved and implicated in processes that are far from unambiguous but complex and full of ambiguity instead.

Many of the participants in the study are involved and implicated in the assignment but not on the same terms as their parents – they are children after all. The foster parents are responsible for the official assignment of care. The natural children of the foster parents seldom come into contact with Social Services and the official assignment. In relation to Social Services they are to a great extent excluded and in this way powerless. This is a fact with which most of the participants seem to be content. There is a small group however that would like to be able to influence to a larger extent.

Young People as Actors in a Context

In chapter 7 the young people's reflection of themselves in relation to their context is analysed. How do the foster family appear and what notions and values appear in the empirical material? What possibilities and constraints are implied in growing up in a foster family?

When the children and young adults in the questionnaire as well as in the group discussions and interviews have described their positive experiences from growing up with foster siblings, a salient feature has been, that several of them think they have (in line with their parents expectations) acquired certain good characteristics due to the fact that they have grown up in a

foster family.⁵⁶ Through the experience of having come close to a foster child who has endured many hardships quite a few of them think that they have gained an *understanding* for other peoples situations. Hence they do not condemn a person in advance. Several of them describe that they have learnt to show consideration in different ways towards other people. One girl of 17 wrote:

One learns to take responsibility, to be considerate, and that not everything is a matter of course. (questionnaire)

In several of the answers we get to know the young people's conception of good characteristics, we can take part of their social worlds with norms, ideals and high moral values of how one should behave towards one another. Consideration, respect and sharing are prestigious words. These high standards and demands of how one should act in relationships say something about the their thoughts about themselves in relation to other people. Several of them present themselves accordingly, as considerate and tolerant people.

Many of the young people are deeply engaged in the emotional and ethical labour involved in constructing their identities and relationships to friends and next of kin. The following dialogue between two girls in one of the discussion groups (15-17) illustrates how they reason about being *understanding*.

Mimmi I feel in this way: it is some kind of experience, to know what experiences children can have. All children do not have a great time and live normal lives.

Jill You gain a greater understanding for tiresome people. One learns to ignore them because you know what it can be like in their families.

---

⁵⁶ Earlier research show that foster parents think that their natural children, as a result of growing up with foster siblings, gain an understanding for other peoples situation; they become more tolerant, they learn how to show other people consideration and they become more empathic (Poland and Goze 1993, Pugh 1996, Talbot 1997, Familjeplejjen i Danmark 1998, Höjer 2001). These learning's characterise an emphatic person who feels responsible and takes responsibility for other people. Some parents even have these learning's in mind, as one of the reasons for becoming a foster family (Höjer, 2001). The parents' conceptions can be interpreted as if they expect their children to become considerate individuals who are tolerant and act accordingly.

A little later on:

Mimmi /.../ As soon as someone, for example, acts cheeky towards me, whom I know does not feel good. /.../ Then I usually think that I should not bother about it. They might have a difficult background and do not have a great time at home.

Jill I feel that as well. It is also tiresome /.../ having to think “she did not mean it”. When people in school say (nasty) things then you should think that they did not mean it. You get upset anyway even if you think like that. In that sense it becomes even more trying because you can’t get angry at them, instead you should feel sorry for them.

These girls’ dialogue shows how they reflect upon how one should think and behave towards other people. The descriptions can be interpreted as a mixture between regarding one self as being a considerate and tolerant person and a thought that one ought to be like this, a person who sticks to (lives up to) the moral imperatives of the foster family.

The foster family is depicted as a moral arena, a context where the understanding of other people’s situation is highly valued. The idea of “the good family” is an imaginative figure in society on the whole, with a considerable power of penetration, on children as well as adults. Within foster family care this imaginative figure is central (Sallnäs, 2003; Höjer, 2001).

To be able to meet the needs for the children who are placed in family homes the foster family is expected to offer “good care and upbringing”. The foster parents are therefore supposed to lead such a life that this is possible which means that only couples living in a stable and secure relationship are selected. There must also be an abundance of love and warmth in the family which may benefit a child in need.” (Höjer, 2001:15)

Thus the families are expected to offer “good care and upbringing” to the foster siblings. Please note that the expectations apply to the whole family, of which the children are also a part. The name itself – foster family – also implies that the children in the family are expected to take part in the assignment. This, however, is a fact that is not expressed explicitly. If so it would mean to assign the children a responsibility, which is contrary to the idea of children as free from responsibility. At the same time it is plausible to assume that the social workers and parents expect the children in the family to behave according to the assignment where the care of the foster child has a prominent role. Thus in the official assignment there is an im-

PLICIT expectation that also the children in the foster family should act towards the foster siblings in their best interest. With this as a starting position we can assume that the foster family is a context where there are expectations, more or less obvious, that one should be committed, and to be *understanding* appear to be a moral imperative, a norm, to which the children in the family have to relate, something which is also done by many of the young people in the study. The *understanding*, expressed by the young people, can be understood as a culturally formed meaning through which the children observe and organize their images of themselves and others. Not to behave according to the norm might have consequences for how one regards oneself, i.e. not to be *understanding* in the foster family context may imply that one is positioned by other people, but also that one positions oneself, as not competent.

The foster family can be understood as a context where the children and young people internalize certain conceptions and make them their own and part of the image of themselves. This internalization does not appear from the young peoples descriptions as a passive acceptance of norms and values. In my study it is clearly noticeable how the participants reflect on their positions, themselves and their families' values as to how to relate to other people. Aiming at understanding the world around them the young people continuously create interpretations and meaning, in interaction with each other. They reflect on their own situation as well as other people's and also on what action should follow a certain incident. The children convey their experiences in different ways and they appear as active creators of meaning in their specific context. They present themselves as moral agents and many of them express that they are mostly content with their moral position, which is one of the advantages with growing up with foster siblings.

Discussion

The study shows that young people of different ages conceive of their situation in somewhat different ways. The older participants are more positive and reflective when describing the positive gains, i.e. that they have become understanding individuals, from growing up with foster siblings. When looking back on their childhood some of them are critical towards a sometimes chaotic everyday life and to taking a responsibility, which in retrospect seems too large for a child to take. The younger participants are more positive when describing everyday life. They do not have the same ability to express them selves, which implies that they are allotted an inferior position in the negotiation process. The girls/women describe to a higher extend that they are orientated towards home and the forming of relationships in the

family while the boys/men are more orientated towards activities outside the family.

From the children's and young adults stories it becomes obvious that they reflect upon other people's needs and act according to the same. Many of them find that they themselves take responsibility for what actions to take. In line with theories of late modern society where sources of authority are localised within the individual and to negotiating processes, the children seem to be of the opinion that they are active agents who themselves decide what to take responsibility for or not.

But, they do this in a context. I have described how a considerable amount of the children characterise themselves as morally competent individuals who themselves take responsibility for what actions to take. These descriptions are in line with foster parents' conceptions of what the positive consequences for their natural children from having grown up in a foster family are. The children live within a context where they are expected to behave according to certain conceptions of in what way a natural child to a parent who foster should act in relation to their foster siblings but also towards their parents. Expectations interlock with the active child who engages in processes through which social relationships are formed in the family.

Thus the forming of values cannot be understood in terms of passive socialisation where the children internalize adult norms and values without reflecting. Instead it is a process of interaction where the children in the family are also implicated.

Referenser

- Alanen, L. (1992) *Modern Childhood? Exploring the "child question" in sociology*. University of Jyväskylä, Institute for Educational Research. Publication Series A, 50.
- Alanen, L. (2001) "Explorations in generational analysis". I Alanen, L. & Mayall, B. *Conceptualizing Child-Adult Relations*. London: RoutledgeFalmer.
- Ambjörnsson, F. (2004) *I en klass för sig*. Stockholm: Ordfront förlag.
- Andersson, G. (2001) "Barns vardagsliv i familjehem". I Bäck-Wiklund, M och Lundström, T (red.), *Barns vardag: I det senmoderna samhället*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Antonovsky, A. (1991) *Hälsans mysterium*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Ariès, P. (1962) *Centuries of Childhood*. Harmondsworth: Penguin.
- Bauman, Z. (2000) *Liquid modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (1992) *Risk Society: towards a new modernity*. London: Sage.
- Becker, H. S. (1960) "Notes on the Concept of Commitments", *American Journal of Sociology*. Vol 66: 32-40.
- Boer, J. & Dunn, J. (red.) (1992) *Children's sibling relationships: Developmental and Clinical Issues*. London: Erlbaum Associates.
- Brannen, J. (1988) "Research note: The study of sensitive subjects". *Sociological Review* 1988; 36:552-63.
- Brannen, J. (1994) *Young People, Health and Family Life*. Buckingham: Open University Press.
- Brannen, J. & O'Brien, M. (1996) *Children in Families: Research and policy*. Washington, D.C.; London: Falmer Press.
- Brannen, J. (1999) "Reconsidering Children and Childhood: Sociological and Policy Perspectives". I Silva, E.B. & Smart, C. (red.) *The New Family?* London: Sage Publications.
- Brannen, J., Heptinstall, E. & Bhopal, K. (2000), *Connecting Children: Care and Family Life in Later Childhood*. London: Routledge Falmer.
- Brembeck, H. (1988) *Inte bara mamma*. Göteborg: Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige, nr. 28.
- Brembeck, H., Johansson, B. & Kampmann, J. (2004) *Beyond the competent child: Exploring contemporary childhoods in the Nordic welfare societies*. Frederiksberg: Roskilde University Press.
- Bruner, J. (1990) *Acts of Meaning*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

- Büchner, du Bois-Reymond & Krüger (1995) "Growing up in Three European Regions". I Chisholm, L., Buchner, du Bois-Reymond & Krüger: *Growing up in Europe: Contemporary horizons in childhood and youth studies*. Berlin; Gruyter.
- Bäck-Wiklund, M. & Bergsten, B. (1997) *Det moderna föräldraskapet*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Cederborg, A-C. (2000) *Barnintervjuer* Falköping: Liber AB.
- Chamley, J. (1955) *The art of child placement*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Chirstensen, P. & Prout, A. (2002) "Working with Ethical Symmetry in Social Research with Children". *Childhood*. Vol. 9 (4) pp. 477-407.
- Christensen, P. (2002) "Why More 'Quality Time' is not on the Top of Children's Lists: the 'Qualities of Time' for Children". I *Children and Society*. Vol. 16 pp. 77-88.
- Christensen, E. & Ottosen, M. H. (2002) *Børn och familier*. Resultater og perspektiver fra Socialforskningsinstituttets forskning om børn och familie. Danmark 02:8.
- Corsaro, W. A. (1997) *The Sociology of Childhood*. Pine Forge; Thousand Oaks.
- Dellve, L. (2000) Coping with childhood disability: Parents' and female siblings' experiences. Nordic School of Public Health: Göteborg.
- Dencik, L. (2002). Socialisation I. Psykologiske grundtemaer. (s. 212-228). Aarhus: KvaN.
- Denzin, N. K. (1992) *Symbolic Interactionism and Cultural Studies*. Cambridge MA & Oxford UK: Blackwell.
- Duncombe, J. & Jessop, J. (2002) "Doing Raport" and the Ethics of "fading friendship". I Mauthner, M., Birch, B., Jessop, J. And M. T. *Ethics in Qualitative Research*. London: Sage Publications.
- Dunn, J. (1985) *Sisters & Brothers. The Developing Child*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Dunn, J. & Plomin, R (1990) *Syskon*. Natur och Kultur.
- Dunn, J. (1992) "Current Issues in Developmental research". I Boer, J. Dunn, J. (red.) *Children's sibling relationships: Developmental and clinical Issues*. London: Erlbaum Associates.
- Edwards, R. & Mauthner, M. (2002) "Ethics and Feminist Research: Theory and Practice". I Mauthner, M., Birch, B., Jessop, J. & Miller, T. (eds.) *Ethics in Qualitative Research*. London: Sage Publications.
- Evans, J. (1995) *Feminist Theory Today. An Introduction to Second-Wave Feminsim*. London: SAGE.
- Familjeplejen i Danmark (1998) *Kaerlighed og naestekaerlighed. Om leveforholdene for plejefamiliers egne børn*. Köpenhamn.
- Finch, J. & Mason, J. (1993) *Negotiating family responsibility*. London:Routledge.

- Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning. Vetenskapsrådet.
- Forrester, M. A. (2002) "Appropriating Cultural Conceptions of Childhood". I *Childhood* Vol. 9(3): 255-276.
- Forsman, B. (1997) *Forskningsetik: En introduktion*. Lund: Studentlitteratur.
- Fox, W. (2001) *The Significance of Natural Children i Foster Families*. Norwich: University of East Anglia.
- FN:s deklaration om barns rättigheter.
- Frankel, M. S. & Siang, S. (1999) *Ethical and Legal Aspects of Human Subjects Reserach on the Internet*. A report of a Workshop, American Association for the Advancement of Science: Washington DC.
- Giddens, A. (1991) *Modernity and Self Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Pollity Press: Cambridge.
- Giddens, A. (2001) *Intimitetens omvandling. Sexualitet, kärlek och erotik i det moderna samhället*. Nora: Nya Doxa.
- Gillis, J. R. (1997) *A World of their own Making: a world of their own making*. Oxford: Oxford University Press.
- Guldbrandsen, L. M. (1998) *I barns dagligliv*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Guldbrandsen, L. M. (2000) "Samspill mellom barn som kjønnskape og kjønnskapende prosesser. Et analytisk perspektiv." I Haavind, H. (red.) *Kön och tolkning*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Gullestad, M. (1996) "Modernity, Self, and Childhood in the Analysis of Life Stories". I *Imagined Childhoods*, Oslo: Scandinavian University Press.
- Greig, A. & Taylor, J. (1999) *Doing Research with Children*. London: Sage.
- Grover, S. (2004) "Why Wont't They Listen to Us? On Giving Power and Voice to children Participating in social Research." *Childhood*. Vol. 11 (1) 81-93.
- Haavind, H. (2000) *Kön och tolkning*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Halldén, G. (1994) "Familjen ur barns perspektiv". *Socialvetenskaplig tidskrift*, nr 2-3, 103-112.
- Halldén, G. (1999) "Forældreperspektiv og barneperspektiv på familjeliv og den gode barndom". I *Børn og Familie i det postmoderne samfund*. 3:e uppl. Dencik, L. och Schultz Jørgensen P. (red.) København: Hans Reitzels Forlag.
- Halldén, G. (2001) *Barnet och Boet*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Harris, J. R. (2001) *Myten om föräldrars makt – varför barn blir som de blir*. Stockholm: Svenska föreningen för psykisk hälsa.
- Hill, M. & Aldgate, J. (1996) "The Children Act 1989 and recent developments in reserach in England and Wales". I Hill, M. & Aldgate, J. (eds.) *Child Welfare Services*. London: Jessica Kingsley.
- Hochschild, A. (1989) *The second Shift: Working Parents and the Revolution at Home*. New York: Avon Books.

- Hydén, L-C. (1997) "De otaliga berättelserna" I Hydén, L-C. & Hydén, M. (1997) *Att studera berättelser*. Stockholm: Liber.
- Hydén, M. & Hydén, L-C. (2002) *Samtal om den nya familjen*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Höjer, I. (2001) *Familjehemmets inre liv*. Akademisk avhandling, Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.
- Höjer, I. (2003) "Familjehemmet" I Bäck-Wiklund, M. & Johansson, T., *Nätverksfamiljen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Höjer, I. & Nordenfors, M. (2006) *Att leva med fostersyskon*. Institutionen för socialt arbete: Göteborgs universitet.
- James, A. & Prout, A. (1997) *Constructing and Reconstructing Childhood*. (Andra upplagan) London: Routledge Falmer.
- James, A., Jenks, C., & Prout, A. (1998) *Theorizing Childhood*. Cambridge; New York: Polity Press: Teachers College Press.
- Jenkins, R (2004) *Social Identity*. 2nd edition. London: Routledge.
- Johansson, T. (2002) *Bilder av självet*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Kaplan, C. P. (1988) "The biological Children of Foster Parents in the Foster Family". *Child and Adolescent Social Work Journal*, Volulme 5, No. 4, 1988, New York: Human Sciences Press.
- Killén, K. (2002) *Barndomen varar i generationer: om förebyggande arbete med utsatta familjer*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Kitzinger, J. (1997) "Who Are You Kidding? Children, Power, and the Struggle Against Sexual Abuse". I James, A & Prout, A (1997) *Constructing and Reconstructing Childhood*. London: Routledge Falmer.
- Kvale, S. (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Kylmä, J., Vehviläinen-Julkunen, K. & Lähdevirta, J., "Ethical Considerations in a Grounded Theory Study on the Dynamics of Hope in HIV-Positive Adults and Their Significant Others". I *Nursing Ethics*. 1999: 6 (3): 224-239.
- Larsson Sjöberg, K. (2003) "Mamma, pappa, styvpappa – barn. Föräldraskap i länkade familjesystem". I *Nätverksfamiljen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Larsson Sjöberg, K. (2000) *Barndom i länkade familjesystem*. Akademisk avhandling: Göteborgs universitet.
- Lauwers, H. & Meire, J. (2005) *Methods in the making. Some methodological implications of considering children as actors*. Paper presenterat vid konferensen "Childhoods" i Oslo.
- Lee, N. (2001) *Childhood and society: Growing up in an Age of uncertainty*. Buckingham: Open University Press.
- Lollies, S., Van Engen, G. & Nowack, K. (1999) "Sibling Socialisation of Moral Orientation: Share with me! No, it's mine!" *Journal of Moral Education*. Sep. 1999, Vol. 28, Issue 3.

- Lucey, H., Mauthner, M., Edwards, R. & Hadfield, L. (2005) *Siblings in the Self: sameness, difference and changing identifications*. Paper presented at Childhoods conference, Oslo, July 2005:
- Makrioni, D. (1994) "Conceptualisation of childhood in a Welfare State. A critical Reappraisal". I Qvortrup, J., m.fl. (red.) *Childhood Matters, Social Theory, Practice and Politics*. European Centre Vienna Vol. 14. Avebury.
- Mason, J. (1996) "Gender, Care and Sensibility in Family and Kin Relationships". I Holland, J & Adkins, L. *Sex, Sensibility and the Gendered Body*. London: MacMillan.
- Mayall, B. (2001) "Understanding childhoods: a London study." I Alanen, L. & Mayall, B., *Conceptualizing child-adult relations*. London: RoutledgeFalmer.
- Mayall, B. (2002) *Towards a Sociology for Childhood: Thinking from children's lives*. Buckingham: Open University Press.
- Mead, G. H. (1934/1976) *Medvetandet, jaget och samhället*. Lund: Argos Förlag AB.
- Mitchell, J. (2003) *Siblings: sex and violence*. Cambridge: Polity.
- Morgan, D. (1996) *Family Connections*. Cambridge: Polity Press.
- Montandon, C. (2001) "The negotiation of influence: Children's experience of parental educational practices in Geneva." I Alanen, L. & Mayall, B. (2001) *Conceptualizing child-adult relations*. London: RoutledgeFalmer.
- Månsson, S-A. (2000) "Kön och teori i praktiken". I Meeuwisse, A., Sunesson, S. & Swärd, H. (red.) *Socialt arbete. En grundbok*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Näsman, E. & von Gerber, C. (2003) *Från spargris till kontokort*. Linköpings universitet.
- Part, D. (1993) "Fostering as Seen by the Carer's Children". *Adoption and Fostering*. Vol. 17, No. 1.
- Plantin, L. (2003) "Faderskap i retorik och praktik". i Bäck-Wiklund, M. & Johansson, T. *Nätverksfamiljen* Stockholm: Natur och Kultur.
- Poland, D. & Groze, V. (1993) "Effects of Foster Care Placement on Biological Children in the Home". *Child and Adolescent Social Work Journal*, nr 10 1993, pp 153-164. New York: Human Sciences Press
- Powell, T. H. & Gallagher, P. A. (1996) *Brothers and Sisters. A Special Part of Exceptional Families*. Baltimore: Brookes.
- Pugh, G. (1996) "Seen but not heard? Addressing the needs of children who foster". *Adoption and Fostering*. Vol. 20, nr 1, 1996.
- Punch, S. (2001) "Negotiating autonomy: childhoods in rural Bolivia". I Alanen, L. & Mayall, B. *Conceptualizing child-adult relations*. London: RoutledgeFalmer.
- Qvortrup, J. (1993) Børns interesser og interesse for børn. *Barn. Nyt fra forskning om barn I Norge*, 4, 39-49.

- Qvortrup, J., Bardy, M., Sgritta, G. & Winterberger, H. (eds.) (1994) *Childhood Matters, Social Theory, Practice and Politics*. Aldershot: Avebury.
- Rapport från BO 1999.
- Rasmusson, B. (2001) "Barn som aktörer i grannskapet." I Bäck-Wiklund, M. och Lundström, T. (red.) *Barns vardag: I det senmoderna samhället*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Renström, Y. (1999) *Familjehemsarbetet utifrån de biologiska barnens perspektiv*. D-uppsats i socialt arbete, Universitetet i Örebro.
- Ribbens McCarthy, J., Edwards, R., & Gillies, V. (2000) *Parenting and Step-Parenting: Contemporary Moral Tales*. Occasional Paper 4. Centre for Family and Household Research: Oxford Brookes University.
- Riksdagens revisorer (2001/02).
- Roman, C. (2003) "Sociologiska perspektiv på familjen; Från komplementära könsroller till den 'rena' relationen". I Bäck-Wiklund, M. & Johansson, T. *Nätverksfamiljen*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Sandbaek, M. (2004) Klientbarn som kompetente og sårbara, Socialtjänstforum: Göteborg.
- Sahlin, I. (2000) "Självrepresentationer och stereotyper i intervjuer: En studie i brott." I Meeuwisse, A. & Swärd, H. (red.) *Den ocensurerade verkligheten*. Stockholm: Carlssons.
- Sallnäs, M. (2003) "Som en familj?". *Socionomens forsknings supplement*. 4:2003.
- Schultz Jørgensen, P. (1999) Familieliv – i børnefamilien. I Dencik, L. & Schultz Jørgensen, P. (red.) *Børn og Familie i det postmoderne samfund*. Denmark: Hans Reizels Forlag.
- Sevenhuijsen, S. (1993) "Paradoxes of Gender: Ethical and Epistemological Perspectives on Care in Feminist Political Theory". In *Acta Politica*, 2: pp.131-49.
- Shaw, M. & Lebens, K. (1977) "Foster parents talking". *Adoption and Fostering*, no 88 (2).
- Silva, E. & Smart, C. (red.) (1999) *The New Family?* London: Sage.
- Singer, A. (2000) *Föräldraskap i rättslig belysning*. Uppsala: Iustus Förlag AB.
- Solberg (1997) "Negotiating Childhood: Changing Constructions of Age for Norwegian Children". I James, A. & Prout, A. (1997) *Constructing and Reconstructing Childhood*. (andra upplagan) London: Routledge Falmer.
- Socialtjänst (2006:9)
- Socialtjänstlagen, SFS 1980:620
- Stanton Rogers, W. (2003) *Social Psychology. Experimental and Critical Approaches*. Philadelphia: Open University Press.
- Such, E. & Walker, R. (2004) "Being Responsible and Responsible Beings: Children's Understanding of Responsibility." I *Children and Society*. Vol. 18: 13. Sid. 231-242.

- Talbot, C. (1997) "Sons and Daughters of Foster Carers. Children and Young People who Foster". *Copy of speech for IFCO conference*, Vancouver July 1997.
- Thomson, R. & Holland, J. (2002) "Young people, Social Change and the Negotiation of Moral Authority". I *Children & Society*. Vol. 16: 103-115.
- Tikkanen, R. (2003) *Risky Business?: En sociosexuell studie av män som har sex med män*. Akademisk avhandling, Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.
- Tiller, P.O. (1991) "Barnperspektivet": Om å se og bli sett. Vårt perspektiv på barn – eller omvendt? *Barn. Nytt fra Forskning om Barn i Norge*, 1, 72 – 77.
- Triselotis, J., Moira, B. & Hill, M. (2000) *Delivering Foster Care*. London: British Agencies for Adoption & Fostering (BAAF).
- Trost, J. och Levin, I. (1999) "Att förstå vardagen – med ett symbolisk interaktionistiskt perspektiv" (andra upplagan), Lund: Studentlitteratur.
- Twigg, R. (1994) *The Unknown Soldiers of foster Care. Foster Care as a Loss for the Foster Parents Own children*. Smith College Studies in Social Work. Volume 64, No 3.
- Wibeck, V. (2000) *Fokusgrupper: Om fokuserade gruppintervjuer som undersökningsmetod*. Lund: Studentlitteratur.
- Widerberg, K. (2002) *Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Williams, F. (2004) *Rethinking Families*. London: Calouste Gulbenkian Foundation.
- Woodhead, M. (2001) "Psychology and the Cultural Construction of Children's Needs. I James, A. & Prout, A. (red.) *Constructing and Reconstructing Childhood*. London: RoutledgeFalmer.
- Zeicher, H. (2001) "Dependent, independent and interdependent relations: children as members of the family household in West Berlin." I Alanen, L. & Mayall, B., *Conceptualizing child-adult relations*. London. RoutledgeFalmer.

Bilagor

Bilaga 1 Kontrakt för gruppträffar

Kontrakt för gruppträffar "Att växa upp med fostersyskon"

Vi träffas tre gånger, cirka en och en halv timma varje gång. Under den tiden kommer vi att prata om saker som rör ert privata liv. Därför är det viktigt att vi bestämmer vilka regler som gäller. Vi föreslår följande:

För alla: Alla har rätt att ha en åsikt. Alla får tala om det som är viktigt för dem. Det som sägs i gruppen stannar mellan gruppmedlemmarna.

För Monica och Ingrid: Det ni berättar om i gruppen berättar vi inte vidare för någon annan, varken föräldrar, socialsekreterare eller familjehemssekreterare. Vi spelar in varje intervju på band, för att vi skall komma ihåg vad som sägs. Vi skriver sedan ut det som sägs på banden. Om ni vill får ni gärna läsa texten. Sedan skall vi skriva en rapport om hur det är att växa upp med fostersyskon. Då kommer vi att använda citat från den texten, det vill säga att vi ibland använder det ni säger för att göra texten tydligare för dem som läser. Vi kommer inte att använda era namn när vi skriver citaten, utan "påhittade" namn. Vi kommer att vara noga med att ingen kan känna igen dem som citeras.

Jag har tagit emot denna information och godkänner detta:

Namn.....

Förälders namn.....

Bilaga 2 Tabeller

Biologiska syskon

Nedanstående tabeller visar hur många syskon (både hel- och halvsyskon) våra respondenter har:

Tabell 1 Antal helsyskon.

Antal helsyskon	Procentuell fördelning n=541
0	18
1	25
2	33
3	17
4	5
5 eller flera	2
Total	100

Tabell 2 Antal halvsyskon

Antal halvsyskon	Procentuell fördelning n= 490
0	72
1	8
2	11
3	4
4	5
Total	100

Vad beträffar respondentens individuella placering i syskonskaran, uppger 30 procent att de är äldst, 27 procent har en mittenplacering och 42 procent är yngst av syskonen.

Bostadsort

Tabell 3 Bostadsort

Bostadsort	Procentuell fördelning n= 412
Storstad (fler än 100 000 invånare)	14
Mindre stad (fler än 10 000 invånare)	20
Tätort (2000 – 10 000 invånare.)	19
Mindre by (mindre än 2000 invånare)	13
På landet (utanför tät bebyggelse)	34
Totalt	100

Etnicitet

94 procent av alla respondenterna är födda i Sverige, liksom 91 procent av deras mödrar och 90 procent av deras fäder. I enkäten fanns möjlighet att uppge i vilket land respondenterna själva och deras föräldrar är födda, och svaren fördelar sig på följande sätt:

Tabell 4 Fördelning av födelseland för de respondenter som är födda i annat land än Sverige, samt för respondentens mor och far (OBS! Tabellen visar *antal individer*)

Födelseland	Respondenten själv	Respondentens mor	Respondentens far
Nordiskt land	6	34	40
Annat europeiskt land	3	8	10
Utomeuropeiskt land	33	17	16
Totalt antal svarande	42	59	66

De flesta av respondenternas föräldrar som ej är födda i Sverige har sitt ursprung i ett annat nordiskt land, varav en majoritet är från Finland. Att en så stor andel av respondenterna själva uppger att de är födda i ett annat land kan bero på att de är adopterade. Dock har endast två respondenter uppgivit detta som skäl till att de är utlandsfödda.

Refererat fostersyskons etnicitet

95 procent av respondenterna (n=676) har uppgivit att fostersyskonet är fött i Sverige. Av de resterande 5 procent som har fostersyskon födda i annat land än Sverige, har 32 respondenter uppgivit det aktuella födelselandet: Sju fostersyskon är födda i annat nordiskt land, fem i annat europeiskt land, och 20 kommer från ett utomeuropeiskt land.

Kontakt med fosterbarn som flyttat från familjen

Ovanstående tabell visar att åtskilliga av dem som har svarat på enkäten har levt tillsammans med flera fostersyskon. Nedanstående tabell visar hur ofta respondenterna träffar de fosterbarn som flyttat från familjen

Tabell 5 Kontakt med tidigare placerade fosterbarn som flyttat från familjen.

Hur ofta träffar du de fosterbarn som flyttat från familjen?	Procentuell fördelning n=393
Mycket ofta	9
Ganska ofta	25
Ganska sällan	25
Mycket sällan	19
Aldrig	22
Totalt	100

Tabellen visar att ungefär en tredjedel träffar fostersyskon som flyttat mycket ofta eller ganska ofta. Nästan hälften (44procent) träffar dem ganska sällan eller mycket sällan, och en dryg femtedel träffar aldrig fostersyskon som flyttat. Följaktligen har en stor del av fosterföräldrarnas egna barn erfarenhet av att ha levt med fostersyskon som de sedan helt eller delvis har förlorat kontakten med.

Respondentens ålder då familjen första gången blev fosterfamilj

Tabell 6 Respondentens ålder då familjen första gången blev fosterfamilj.

Ålder	Procentuell fördelning n=673
0-5 år	31
6-10 år	37
11-15 år	26
16 år eller äldre	7
Totalt	100

53 av dem som svarat på enkäten (8 procent) uppger att de var under ett år, eller inte födda, då familjen började ta emot fosterbarn. En del av respondenterna har följaktligen "fötts in" i en familj som redan hade fosterbarn.

Respondentens ålder då det fostersyskon som refereras till i enkäten kom till familjen.

Tabell 7 Respondentens ålder då det fostersyskon som refereras till i enkäten kom till familjen.

Ålder	Procentuell fördelning n=553
0-5 år	14
6-10 år	34
11-15 år	37
16 år eller äldre	15
Totalt	100

Bor fostersyskonet kvar i familjen?

73 procent av de fostersyskon som det refereras till i enkäten bor fortfarande kvar i familjen, medan 27 procent har flyttat. 158 personer har svarat på frågan när fostersyskonet flyttade. Nedanstående tabell visar den tid som förflutit sedan fostersyskonet flyttade.

Tabell 8 Förfluten tid sedan fostersyskonet flyttade.

Förfluten tid sedan fostersyskon flyttade	Procentuell Fördelning n=158
0-2 år	39
3-6	32
7-10	11
11 år eller mer	18
Totalt	100

Refererat fostersyskons kön

676 respondenter har i enkäten uppgivit kön på det fostersyskon de refererar till. 50 procent (338) refererar till ett fostersyskon av kvinnligt kön, och 50 procent till ett fostersyskon av manligt kön.

Refererat fostersyskons ålder

Tabell 9 Fostersyskons ålder.

Fostersyskons ålder	Procentuell fördelning n=667
0-5 år	3
6-10 år	19
11-15 år	34
16 år eller äldre	44
Totalt	100

78 procent har refererat till fostersyskon som är 11 år eller äldre. Den största gruppen av refererade fostersyskon finns i kategorin 16 år eller äldre.

Fostersyskonets ålder vid placeringen i familjen

Tabell 10 Fostersyskons ålder vid placering i familjen.

Fostersyskons ålder Vid placeringen	Procentuell fördelning n=573
0-5 år	54
6-10 år	26
11-15 år	17
16 år eller äldre	3
Totalt	100

573 respondenter av 684 har uppgivit fostersyskons ålder vid placering. 64 respondenter har uppgivit att de inte vet, och resterande 47 respondenter har inte svarat på frågan.

Placeringstid för refererat fostersyskon⁵⁷

Tabell 11 Placeringstid för refererat fostersyskon.

Placeringstid för refererat fostersyskon	Procentuell fördelning n=581
0-3 år	22
4-9 år	36
10 år eller mer	42
Totalt	100

De flesta av de ”utvalda” fostersyskonen har varit placerade i respondentens familj i 10 år eller mera. Cirka en tredjedel har varit placerade i fyra år eller mera, och endast en femtedel har varit placerade i tre år eller mindre. Följaktligen är det i de flesta fall tal om långa placeringar och ett mångårigt syskonförhållande mellan respondenten och fostersyskon.

---

⁵⁷ I denna tabell finns inte de refererade fostersyskon med som har flyttat från familjen

Bilaga 3 Frågeguide till fokusgrupperna

Vad är det som är roligast med att ha fostersyskon?

Hur pratade ni om det i familjen innan fosterbarnen kom? Fick ni vara med i planeringen? På vilket sätt? Pratade någon från socialtjänsten speciellt med er?

Hur ser kompisar och grannar på att er familj är en fosterfamilj?

Hur är det att dela mormor och morfar, farmor och farfar med fosterbarnet?

Hur är det att dela med sig av andra saker – leksaker, rum, husdjur?

Vad är det som är jobbigast och svårast med att ha fostersyskon?

Har föräldrarna tid att lyssna på er när ni vill berätta om era problem? Har de tid att läsa läxor med er, engagera sig i skolarbetet? Har de tid att följa med på aktiviteter, engagera sig i idrotten, titta på matcher, etc.?

Hemligheter: Finns det hemligheter mellan er och fosterbarnen? Vet ni något om fosterbarnen som inte föräldrarna känner till? Vet ni något om fosterbarnen som är en hemlighet i familjen, som man inte kan berätta för någon annan? Har era föräldrar berättat saker om fosterbarnen som ni måste hålla hemligt för dem?

Om fosterbarnen har varit med om svåra saker, hur tänker ni kring det? Hur blir det för er om fosterbarnens föräldrar utsätter dem för besvikelser?

Hur träffar fosterbarnen sina föräldrar och släktingar? Brukar fosterbarnens föräldrar eller släktingar komma på besök? Hur blir det för er då de gör det?

Konflikter? Bråkar ni mycket med fosterbarnen? I så fall om vad?

Osäkerhet om framtiden. Har ni varit med om att fostersyskon har flyttat? Tänker ni på att fostersyskon kanske inte kan bo kvar?

Brukar familjehemssekreterare och socialsekreterare prata med er när de kommer på besök? Känner ni att ni kan prata med dem om det är något som bekymrar er?

Är det något i ert familjeliv som har förändrats sedan ni blev fosterfamilj? I så fall; vad? Positivt? Negativt?

Om din kompis skulle få fostersyskon, vad skulle du vilja säga till henne/honom?

Bilaga 4 Intervjuguide individuella intervjuer

Bakgrundsfrågor för intervju

Namn:.....

Adress:.....

Födelseår:.....

Antal helsyskon:.....

Antal halvsyskon:.....

Plats i syskonskaran:.....

Bor med båda föräldrarna: Ja   Nej

Bor med en av föräldrarna: Ja   Nej

Flyttat hemifrån   Ja   Nej

Mammas yrke.....

Pappas yrke.....

Ålder då familjen första gången tog emot fosterbarn.....

Antal fostersyskon som bor hemma just nu:.....

Antal fostersyskon totalt:.....

Intervjuguide

Relationen till fostersyskonet

Hur många fostersyskon?

Hur gammal var du när de kom?

Kan du beskriva ditt/dina fostersyskon.

Får du vara ifred?

Tar du ansvar? På vilket sätt? Vem har bett dig ta ansvar?

Hemligheter

Oroar du dig för ditt fostersyskon?

Hur ser du på din egen roll gentemot ditt fostersyskon?

Hemska händelser

Fostersyskonets kamratrelationer

Hur uppfattar du denna relation jämfört med relationen till dina andra syskon? Är det några skillnader? Vilka?

Hur tänker du kring osäkerheten vad gäller hur länge fosterbarnet ska bo hos er?

BRA/DÅLIGT

Relation till mamma och pappa

Kan du beskriva din mamma/pappa.

Kan du beskriva din relation till din mamma och din pappa. Har din relation till din mamma/pappa påverkats av att familjen är fosterfamilj? Hur?

Tid

Utrymme

Lojalitet/Stöd

Vilket stöd får du av dina föräldrar?

Hur stöttar du dina föräldrar?

Krav

BRA/DÅLIGT

Vardagsbeskrivningar

Hur påverkades vardagen under olika perioder i livet?

Beskriv en dag. Vad händer på morgonen, vid middagen, på kvällen, på helgen?

En positiv händelse

En negativ händelse

Vem gör vad i familjen?

Relationen till fostersyskonen

Kan du beskriva relationen till fostersyskonet.

Kan du beskriva ditt fostersyskon

BRA/DÅLIGT

Relationen till egna släktingar

Relationen till egna vänner

Hur ser dina kamratrelationer ut?

Vilken position har du i kamratgruppen?

Relation ut till ditt fostersyskonets mamma och pappa

Besöken

Egen relation

Oro

Hur fosterbarnet blir behandlat

BRA/DÅLIGT

Hur ser kontakten med socialtjänsten ut

Tycker du att den skulle se annorlunda ut? På vilket sätt?

Tankar kring den egna personen

Hur vill du beskriva dig själv?

Hur tror du att andra skulle beskriva dig? (Din mamma, din pappa)

Hur skulle du vilja vara?

Hur tänker du att du bör vara?

Vad är viktigt att tänka på i relationen till ett fostersyskon?

Hur tror du att ditt fostersyskon skulle beskriva dig?

Vinster och förluster

Har du försakat något?

Har du vunnit något?

Bilaga 5 Ännu fler tabeller

Tabell 12 Förhållandet mellan ålder och de barn som har uppgett att de tycker att de själva ska ta ansvar. Tabellen anger antal personer och procentuell fördelning inom respektive ålderskategori.

	0-10 år	11-15 år	16-20 år	21-25 år	26 år eller äldre	Totalt
Jag tycker själv att jag ska ta ansvar	10	87	162	96	83	438
Procent inom respektive ålderskategori	53	76	87	90	85	83

Tabell 13 Kategorisering av svar på fråga: *Kan du beskriva vad det är som är dåligt med att ha fostersyskon?* Tabellen visar procentuell fördelning.

Kategorisering av skriftliga svar på vad som var dåligt	Pojke/man n=218	Flicka/kvinna n=376	Total n=594
Allt	3	1	1
Inget	12	8	10
Som vanliga syskon	3	2	3
Mindre tid/uppmärksamhet från föräldrarna	13	22	19
Separation då fostersyskon flyttar	1	4	3
Fostersyskon är besvärliga, bråk och konflikter	32	27	28
Krävande med ansvar och hänsyn	7	7	7
Förändrade regler i familjen	2	2	2
För många i familjen	7	5	6
Problem med fostersyskons föräldrar	5	6	6
Känslor av utanförskap	2	4	3
Övrigt	10	11	11
Vet inte	3	1	1
Totalt	100	100	100

Tabell 14 Hur skulle du beskriva relationen mellan dig och ditt fostersyskon?

Beskrivning av relationen	Pojkar/män n=261	Flickor/kvinnor n=413	Totalt n=674
Mycket bra	40	42	41
Ganska bra	29	36	34
Varken bra eller dålig	20	15	17
Ganska dålig	9	4	6
Mycket dålig	2	3	2
Totalt	100	100	100

Bilaga 6 Information och förfrågan om deltagande i fokusgrupperna.

Att växa upp med fostersyskon

Till Dig som har vuxit upp med fostersyskon, och till dig som är fosterförälder:

I Sverige är ca 9 500 barn placerade i familjehem. Att ta emot ett okänt barn som fosterbarn kan få stor betydelse för alla fosterfamiljens medlemmar, både för föräldrar och barn. Hur det är att vara fosterförälder vet vi nu en del om, men hur det är att vara barn eller ungdom och växa upp med fostersyskon är fortfarande ett outforskat område. Vi tänker ändra på detta, och starta en undersökning där vi vill ta reda på mera om hur dessa barn och ungdomar har det.

Därför söker vi nu barn och ungdomar i åldrarna 9-25 år för att vid ett tillfälle träffas i en grupp och tillsammans diskutera hur det kan vara att vara barn i en familj som tar emot fosterbarn. Det är tänkt att barnen och ungdomarna skall delas in i tre grupper efter ålder; 9-13, 14-18 och 19-25 år. Gruppträffarna ingår i en nystartad studie vid Göteborgs universitet, Institutionen för socialt arbete, och skall inrikta sig på att öka kunskapen om vad det innebär för fosterföräldrars egna barn att växa upp med fostersyskon. Grupperna kommer att träffas vid ett tillfälle under lördag och söndag 31/3 – 1/4. Sista anmälningsdatum för att delta i grupperna är 26/2.

Vi som kommer att leda gruppträffarna heter Eva Kollberg och Ingrid Höjer. Båda har vi lång erfarenhet som familjehemssekreterare. Eva arbetar nu med utbildning för fosterföräldrar, och Ingrid är doktorand på Göteborgs universitet.

Full anonymitet garanteras de ungdomar som deltar. Ingen information som rör enskilda individer kommer att föras ut utanför gruppen. Även om rekryteringen görs genom familjehemsenheterna, är den fortsatta studien helt frikopplad från socialtjänsten, alla kontakter kommer att skötas av Göteborgs universitet. Reseersättning utgår för resa från hemmet till Göteborg för de barn och ungdomar som deltar. Vi betalar buss- och tågbiljetter, för resa med bil gäller Försäkringskassans ersättningsnivå som är 15kr/mil

Vi gör detta upprop till alla de familjehem som har egna barn. De barn och ungdomar som är intresserade av att delta kan sända in talongen nedan. Eftersom varje grupp kommer att ha ca. 8 medlemmar kanske inte alla som vill kan få plats i grupperna. Vi kommer att välja ut barn och ungdomar enbart efter ålder, och också inrikta oss på att få lika många flickor som pojkar. För de barn och ungdomar som eventuellt inte får plats i någon grupp kan det finnas möjlighet att delta i andra diskussionsgrupper längre fram.

Om någon vill veta mer om studien, går det bra att kontakt oss båda:

Eva Kollberg
Utbildningsprojektet
Kajskjul 46
414 55 Göteborg . Tel. .031-12 56 29

Ingrid Höjer
Institutionen för socialt arbete
Box 720
405 30 Göteborg Tel. 031-773 15 68

Skicka in denna talong med bifogat svarskuvert!

Namn.....

Bostadsort.....

Ålder.....

Telefonnummer.....

Bilaga 7 Förfrågan om deltagande i diskussionsgrupperna

Hur är det att växa upp med fostersyskon?

Att leva med fostersyskon påverkar livet för fosterföräldrarnas biologiska barn. Ändå vi vet alldeles för lite om hur situationen är för de barn som växer upp med fostersyskon. Om detta område behövs ny kunskap!

Under våren 2001 startades ett nytt projekt vid Institutionen för socialt arbete på Göteborgs universitet. Avsikten med projektet är att genom barns och ungdomars egna berättelser öka kunskapen om vad det innebär för fosterföräldrars biologiska barn att växa upp med fostersyskon. Under våren träffades barn och ungdomar i tre olika åldersgrupper, och delade med sig av sina erfarenheter.

I slutet av september (vecka 39) kommer två diskussionsgrupper att startas. Grupperna skall bestå av ungdomar som har erfarenhet av att leva med fostersyskon, en grupp med ungdomar i åldern 12 – 16 år, och en med ungdomar som är 17 – 25 år. Grupperna träffas vid tre tillfällen under hösten. Träffarna kommer att ske på vardagskvällar under tiden september – november, och platsen kommer att vara en lokal i centrala Göteborg. Mera information om detta ges senare. Resersättning utgår till deltagarna.

Vill Du vara med i en sådan grupp? Anmäl Dig i så fall genom att skicka in talongen nedan i bifogade svarskuvert, helst före 6/9. Antalet deltagare är begränsat till åtta stycken per grupp, och grupperna fylls efter hand som anmälningarna kommer in. Om Du vill veta mera går det bra att ringa till Ingrid Höjer, tel. 031 - 773 15 68.

E-mail: Ingrid.Hojer@socwork.gu.se.

Namn.....

Ålder.....

Adress.....

Telefon.....

Bilaga 8 Förfrågan om deltagande i studien riktad till de unga

Till dig som har erfarenhet av att växa upp med fostersyskon

Vi vill veta mera om hur det är att vara barn i en familj där det också finns fosterbarn. Vi tror att just du har viktiga kunskaper om detta!

Vi vill samla barn och ungdomar i åldern 9-25 år för att i grupp diskutera vad det innebär att bo tillsammans med fostersyskon. De som är intresserade av att delta kommer att delas in i tre grupper efter ålder: 9-13 år, 14-18 år, och 19-25 år. Grupperna träffas vid ett tillfälle lördag och söndag 31/3 och 1/4 2001.

Är du intresserad av att vara med i en sådan diskussionsgrupp? Skicka i så fall in talongen som finns nederst på sidan. Svarskuvert finns! Reseersättning utgår!

Om du vill veta mera, kontakta Eva eller Ingrid:

Eva Kollberg

Ingrid Höjer

Utbildningsprojektet

Institutionen för socialt arbete

Kajskjul 46

Box 720

414 55 Göteborg .

405 30 Göteborg

Skicka in denna talong med bifogat svarskuvert!

Namn.....

Bostadsort.....

Ålder.....

Telefonnummer.....

Bilaga 9 Information och förfrågan om deltagande i individuella intervjuer

Hur är det att växa upp med fostersyskon?

Den frågan söker vi svar på i en studie som görs på institutionen för socialt arbete vid Göteborgs universitet. I studien har vi hittills genomfört gruppintervjuer med barn och ungdomar, samt även skickat ut den enkät som ni fått tidigare i år. Nu är det dags för den sista delen av studien, nämligen enskilda intervjuer. Vi kommer att skicka ut en förfrågan till alla familjer som har barn placerade från Göteborgs kommun, och som också har egna barn.

Vi planerar att intervjuca ca 20 ungdomar och unga vuxna i åldrarna 12 – 30 år. Intervjufrågorna kommer att fokusera på de egna erfarenheterna av att växa upp med fostersyskon. Nu behöver vi hjälp med att hitta ungdomar och vuxna som kan tänka sig att bli intervjuade av oss. Därför undrar vi om det i er familj finns någon/några i lämplig ålder som skulle vilja träffa oss för en intervju?

Intervjuerna kommer att vara mellan 1,5 – 2 timmar. De som vill bli intervjuade kan själva bestämma var vi träffas: i hemmet, här på institutionen eller någon annanstans. Det viktiga med platsen för intervjun är att vi kan sitta ostörda och prata. Fullständig anonymitet garanteras för dem som blir intervjuade.

Om något/någon av era barn skulle vara intresserad av att bli intervjuad, kan ni höra av er till oss genom att skicka in bifogade svarsformulär. Vi kommer sedan att välja ut de som vi skall intervjuca, så att det blir en jämn ålders- och könsfördelning. Eftersom vi bara tänkt oss att intervjuca en begränsad grupp om 20 ungdomar kan det bli så att inte alla intresserade kan komma ifråga. Vi skickar ut meddelande om deltagande/icke deltagande till alla som har anmält sig, både de som kommit med i intervjugruppen och de som inte gjort det

Vi är mycket tacksamma om ni vill hjälpa oss att komma i kontakt med intresserade ungdomar och unga vuxna. Om ni har några frågor är ni välkomna att kontakta oss:

Monica Nordenfors, tel. 031-773 16 17, e-mail:

Monica.Nordenfors@socwork.gu.se

eller Ingrid Höjer, tel. 031-773 15 68 e-mail:

Ingrid.Hojer@socwork.gu.se.